నారాయణపండిత రచిత

ి తోపదేశము

ద్వితీయభాగము

(విగ్రహ , సంధి)

ఆంధ్రానువాదకులు

శ్రీ జీరెడ్డి బాలచెన్నారెడ్డి

ప్రకాశకులు

సంస్కృత ప్ర ర సమితి

హైదరాబాదు-500 001.

హితోపదేశము-ద్వితీయభాగము

[విగ్రహము, సంధి]

ప్రథమ ముద్రణ : 1994

ప్రతులు : 2000

వెల రూ. /- 30/—

This book is published with the financial Assistance of Tirumala Tirupati Devasthanams under their scheme "Aid to publish Religious books."

ప్రకాశకులు :

సంస్కృతభాషా ప్రచార సమితి
5-4-743 (2వ అంతస్తు)
హరేకృష్ణదేవాలయం ప్రక్కన,
నాంపల్లిస్టేషన్ రోడ్డు,
హైదరాబాదు - 500 001.
ఫోన్ నెం. 515481, 590028.

ముద్రణ :

శివాజీ ప్రెస్, 4-4-53, గంజ్ బజార్, సికింద్రాబాదు-3.

శ్రీః

తొలిపలుకు

అత్యుత్తమమైన ప్రాచీనసంస్కృతసాహిత్య గ్రంథాలను తెలుగు అనువాదాలద్వారా ఆంధ్రయువతకు అందజేయాలనే ఉద్దేశ్యంతో సంస్కృతభాషా ప్రచార సమితి గ్రంథప్రచురణ కార్యాన్ని యథాశక్తిగా సాగిస్తూన్నది. నీతులను కథలద్వారా బోధించడంలో పంచతంత్రానికీ, దాన్ని అనుసరించి వ్రాయబడిన హితోపదేశానికీ ఉన్న వైశిష్ట్యం అందరికీ తెలిసినదే. ఇంతకు పూర్వమే పంచతంత్రం రెండు సంపుటాలలో ఉత్తమ సంస్కృతవిద్వాంసులు శ్రీ జీరెడ్డి బాల చెన్నారెడ్డిగారి ఆంధ్రానువాదంతో ప్రకటించబడింది. వారే రచించిన ఆంధ్రానువాదంతో హితోపదేశం మొదటి సంపుటం 1993 లో సమితి ఆంధ్రపాఠకలోకానికి అందజేసింది. దీని రెండవసంపుటాన్ని ఇప్పుడు సంతోషపూర్వకంగా అందజేస్తున్నది. ఏతదనువాదరచయితలైన శ్రీబాలచెన్నారెడ్డిగారికి సమితి కృతజ్ఞతను తెలుపుతున్నది.

ఇంతకు పూర్వం కొన్ని గ్రంథాల ప్రచురణకూ, ఈ హితోపదేశ ద్వితీయ భాగ ప్రచురణకూ ఆర్థికసహాయం అందజేసిన శ్రీ తిరుమల తిరుపతిదేవస్థానాధికారులకు సమితిపక్షాన కృతజ్ఞత తెలుపుతూ ఏతాదృశగ్రంథప్రచురణకు శ్రీవేంకటగిరీశుడు నిరంతరము సమితికి తగు సామర్థ్యమును కలిగించగలడని విశ్వసిస్తున్నాను.

పుల్లెల శ్రీరామచంద్రుడు
కులపతి
సంస్కృతభాషా ప్రచార సమితి

హైదరాబాదు,
30-3-1994.

విషయ సూచికా

హితోపదేశః - విగ్రహః

ాతోపదేశము - విగ్రహము (యుద్ధము)

అథ పునః కథారమ్భకాలే రాజపుత్రా ఊచుః- "ఆర్య !
యమ్. త ద్విగ్రహం శ్రోతుం నః కుతూహలమస్తి".
క్తమ్- "యద్యేవం భవద్భ్యో రోచతే తత్ కథయామి.
యతామ్. యస్యాఽయమాద్యః శ్లోకః-

ఁః సహ మయూరాణాం విగ్రహే తుల్యవిక్రమే,
స్య వఞ్చితా హంసాః కాకైః స్థిత్వాఽరిమన్దిరే. 1

అంతట మరల కథారంభసమయాన రాజపుత్రులు ఇలా అడిగారు-
ు రాజపుత్రులం. అందువల్ల మాకు విగ్రహాన్ని (యుద్ధాన్ని)
్కంఠగా ఉంది." విష్ణుశర్మ ఇలా చెప్పాడు-"మీకు అలా ఇష్టంగా
పిస్తాను. విగ్రహం (యుద్ధం) వినండి". దాని మొదటి శ్లోకం ఇది

ా నెమళ్లూ సమానపరాక్రమం గలవి. అయినా వాటికి యుద్ధం
అప్పుడు కాకులు శత్రువులైన హంసల ఇల్లు చేరాయి. హంసలకు
ాయి. వాటిని మోసగించాయి (ఓడించాయి). 1

రాజపుత్రా ఊచుః- "కథమేతత్ ?" విష్ణుశర్మా కథయతి-
రద్వీపే పద్మకేలినామధేయం సరః. తత్ర హిరణ్యగర్భో
ంసః ప్రతివసతి. స చ సర్వై ర్జలచరైః పక్షిభి ర్మిలిత్వా
షిక్తః. యతః-

శ్లో. యది న స్యాన్నరపతిః సమ్యఙ్నేతా తతః ప్రజా,
అకర్ణధారా జలధౌ విప్లవేతేహ నౌ రివ. 2

అపరఞ్చ-

శ్లో. ప్రజాం సంరక్షతి నృపః సా వర్ధయతి పార్థివమ్,
వర్ధనా ద్రక్షణం శ్రేయ స్తదభావే సదప్యసత్. 3

అను. రాజపుత్రులు అడిగారు-"అది ఎట్లు? విష్ణుశర్మ ఇలా చెప్పసాగాడు-
"కర్పూరద్వీపమున పద్మకేలి అనే ప్రసిద్ధమైన కొలను ఉంది. అచ్చట హిరణ్య గర్భుడు అనే రాజహంస నివసిస్తూంది. నీటిలో నివసించే పక్షులన్నీ కలిసి ఆ హిరణ్యగర్భుణ్ణి పక్షిరాజ్యానికి ప్రభువుగా అభిషేకం చేశాయి. ఏలనన-

చక్కని నాయకుడైన ప్రభువు లేనిచో ప్రజ సరంగు లేని నౌకవలె దుఃఖ సముద్రంలో మునిగిపోతుంది. 2

మరియూ- రాజు ప్రజను సంరక్షిస్తాడు. ప్రజ ధనధాన్యాదిరూపమైన పన్ను (శిస్తు)చే రాజును వృద్ధి నందిస్తుంది. కాని ఈ రక్షణ-వర్ధనములనే రెండింటిలో రక్షణయే శ్రేష్ఠమైనది. రక్షణ లేనియెడల వర్ధనం ఉండియూ లేనట్లే. 3

మూ. ఏకదాఽసౌ రాజహంసః సువిస్తీర్ణకమలపర్యఙ్కే సుఖాఽఽసీనః పరివారపరివృత స్తిష్ఠతి. తతః కుతశ్చిద్దేశా దాగత్య దీర్ఘముఖో నామ బకః ప్రణమ్యోపవిష్టః. రాజోవాచ- "దీర్ఘముఖ! దేశాన్తరా దాగతోఽసి. వార్తాం కథయ". స బ్రూతే-దేవ! మహతీ వార్తా. తా మాఖ్యాతుకామ ఏవ సత్వర మాగతోఽస్మి. శ్రూయతామ్-

అను. ఒకనాడు ఆ రాజహంస సువిశాలమైన కమలశయనంపై ఆనందంగా కూర్చుండి పరివారంతో కొలువుదీరి ఉంది. అప్పుడు ఏదో దేశాంతరంనుండి దీర్ఘముఖుడు అనే కొంగ వచ్చింది. ప్రణమిల్లి- ప్రభుని కనుసైగచే యథోచిత పీఠంపై కూర్చుంది. అంత ప్రభువు ఇలా అడిగాడు- "దీర్ఘముఖా! దేశాంతరం నుండి వచ్చావు. అచ్చటి వార్తను తెలుపుము." దీర్ఘముఖుడు ఇలా బదులు చెప్పాడు- "ప్రభూ! గొప్ప వార్త గలదు. దాన్ని తెల్పడానికే త్వరగా వచ్చాను. వినండి-

మూ. అస్తి జమ్బూద్వీపే విన్ధ్యో నామ గిరిః. తత్ర చిత్రవర్ణో నామ మయూరః పక్షిరాజో నివసతి. తస్యాఽనుచరై శ్చరద్భిః పక్షిభి రహం దగ్ధారణ్యమధ్యే చర న్నవలోకితః. పృష్టశ్చ- "క స్త్వమ్? కుతః సమాగతోఽసి"? తదా మయో క్తమ్-''కర్పూరద్వీపస్య రాజచక్రవర్తినో హిరణ్యగర్భస్య రాజహంసస్యాఽనుచరోఽహం, కౌతుకా ద్దేశా న్తరం ద్రష్టు మాగతోఽస్మి. ఏతచ్ఛ్రుత్వా పక్షిభి రుక్తమ్- "అనయో ర్దేశయోః కో దేశో భద్రతరో, రాజా చ".

అను. జంబూద్వీపాన వింధ్యం అనే పర్వతం ఉంది. అచ్చట చిత్రవర్ణుడు అనే నెమలి నివసిస్తుంది. అది అచ్చటి పక్షులకు అన్నింటికి రాజు. నేను దండకారణ్యంలో తిరుగుతూ ఉండగా అతడి సేవకులైన పక్షులు నన్ను చూచాయి. ఇలా అడిగాయి-"నీవు ఎవరు ? ఎచ్చటినుండి వచ్చావు ?" అంత నేను ఇలా చెప్పాను- "కర్పూరద్వీపంలో హిరణ్యగర్భుడు అనే రాజహంస కలదు. అతను ఆ ద్వీపానికి సార్వభౌముడు. నేను అతడి సేవకుడను. ఇతరదేశాలు చూచే కుతూహలంతో వచ్చాను." అది విని ఆ పక్షులు ఇలా అన్నాయి- "ఈ రెండుదేశాలలో ఏ దేశం శుభతరమైంది ? ఏ ప్రభువు ప్రశస్తుడు ?"

మూ. తతో మయో క్తమ్- "అః! కి మేవ ముచ్యతే ? మహద న్తరమ్. యతః కర్పూరద్వీపః స్వర్గ ఏవ. రాజహంసశ్చ ద్వితీయః స్వర్గ పతిః. కథం వర్ణయితుం శక్యతే ? అత్ర మరుస్థలే పతితా యూయం కిం కురుథ? అస్మద్దేశే గమ్యతామ్." తతోఽస్మద్వచన మాకర్ణ్య సర్వే పక్షిణః సకోపా బభూవుః.

శ్లో. పయఃపానం భుజఙ్గానాం కేవలం విషవర్ధనమ్,
ఉపదేశో హి మూర్ఖాణాం ప్రకోపాయ న శాన్తయే. 4

అను. అప్పుడు నేను ఇలా అన్నాను-"అః ! ఎందుకు ఇలా అంటున్నారు? చాలా భేదం ఉంది. కర్పూరద్వీపం స్వర్గమే. రాజహంసుడు రెండవ ఇంద్రుడు, ఎలా వర్ణింపగలం ? ఈ ఎడారిభూమిలో పడిన మీరు ఏం చేస్తారు ? మా దేశానికి

రండి". అంత నా మాటలు వినగానే ఆ పక్షులు అన్నీ మిక్కిలి కోపం పొందాయి. విజ్ఞులు ఇలా చెప్పారు—

పాములకు పాలు త్రాపడం వాటి విషాన్ని పెంచడానికే అవుతుంది. అలాగే మూర్ఖులకు హితం బోధించడంవల్ల వారి కోపం పెరుగునే గాని శాంతిం. 4

అన్యచ్చ-

శ్లో. విద్వానే వోపదేష్టవ్యో నాఽవిద్వాంస్తు కదాచన,
వానరా నుపదిశ్యాఽథ స్థానభ్రష్టా యయుః ఖగాః. 5

రాజోవాచ— "కథ మేతత్ ?" దీర్ఘముఖః కథయతి-

అను. మరియూ బుద్ధిమంతుడికే ఉపదేశం చేయాలి. మూర్ఖుడికి ఎన్నటికి చేయరాదు. కోతులకు నీతిని బోధించి పక్షులు స్థానభ్రష్టాలై (ఇల్లూ-వాకిలీ విడిచి పెట్టి) పోయాయి. 5

రాజు అడిగాడు-"అది ఎట్లు?" దీర్ఘముఖుడు (కొంగ) ఇలా చెప్పసాగాడు—

1. వానరాణాం పక్షిణాం చ కథా

[కోతులయు పక్షులయు కథ]

మూ. అస్తి నర్మదాతీరే పర్వతోపత్యకాయాం విశాలః శాల్మలీ తరుః. తత్ర నిర్మితనీడక్రోడే పక్షిణః సుఖేన నివసన్తి. అథైకదా వర్షాసు నీలపటైరివ జలధరపటలై రావృతే నభస్తలే ధారాఽఽసారై ర్మహతీ వృష్టిర్బభూవ. తతో వానరాంశ్చ తరుతలేఽవస్థితాన్ శీతాఽఽకులాన్ కమ్పమానా నవలోక్య కృపయా పక్షిభి రుక్తమ్- "భో! భో! వానరాః! శృణుత-

శ్లో. అస్మాభి ర్నిర్మితా నీడా శ్చఞ్చుమాత్రాహృతై స్తృణైః,
హస్తపాదాదిసంయుక్తా యూయం కి మవసీదథ. 6

అను. నర్మదానదీతీరంలో ఒక కొండలోయలో ఒకానొక పెద్ద బూరుగు చెట్టు ఉంది. ఆ చెట్టుకొమ్మలపై గూళ్ళు కట్టుకొని ఎన్నియో పక్షులు సుఖంగా నివసిస్తూ ఉన్నాయి. అంత ఒకసారి వర్షాకాలంలో ఆకాశం మేఘాలచే దట్టంగా ఆవరింపబడింది. తెఱపి లేకుండ ధారాపాతంగా గొప్ప వర్షం కురువసాగింది. అప్పుడు ఆ చెట్టుక్రిందికి కొన్ని కోతులు చేరాయి. అవి చలిచే వణకుతూ మిక్కిలి బాధపడుతూన్నాయి. వాటిని చెట్టుమీద ఉండే పక్షులు చూచాయి. జాలిపడినాయి. సమీపించి ఇలా అన్నాయి- "ఓ ఓ కోతులారా ! వినండి-

ముక్కు మాత్రమే ఉండే మేము గడ్డిపరకలు తెచ్చుకొని ఇలా గూళ్ళు కట్టుకున్నాము (వాటిలో సుఖంగా ఉన్నాము). మీకు కాళ్ళూ చేతులూ ఉన్నాయి. అయినా బాధ పడుతున్నారు." 6

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా వానరై ర్జాతా మర్షై రాలోచితమ్- "అహో ! నిర్వాతనీడగర్భాఽవస్థితాః సుఖినః పక్షిణోఽస్మా న్నిన్దన్తి. తద్భవతు తావద్ వృష్టే రుపశమః.'' అనన్తరం శాన్తే పానీయవర్షే, తై ర్వానరై ర్వృక్ష మారుహ్య, సర్వే నీడా భగ్నాః; తేషా మణ్డాని చాధః పాతితాని. అతోఽహం బ్రవీమి- 'విద్వానేవోపదేష్టవ్య' ఇత్యాది (పానీయవర్షే=జల వృష్టౌ).

అను. ఆ మాటలు విని కోతులు కోపం పొందాయి. ఇలా ఆలోచన చేశాయి- "ఔరా ! గాలి దూరని గూళ్ళలో సుఖంగా ఉండడంతో ఈ పక్షులు మనలను నిందిస్తూన్నాయి. కానిమ్ము, వర్షం తగ్గనీ. ఇలా తలంచి వర్షం ఆగగానే ఆ కోతులు చెట్టును ఎక్కాయి. పక్షుల గూళ్ళను అన్నింటినీ నాశనం చేశాయి. వాటి గ్రుడ్లను నేలపై పడద్రోశాయి. అందుచే నేను (దీర్ఘముఖుడు అనే కొంగను) చెప్పుతున్నాను-"విద్వాంసులకే బోధించాలి"-ఇత్యాది.

మూ. రాజోవాచ - ''తతస్తైః పక్షిభిః కిం కృతమ్"? బకః కథయతి-"తతస్తైః పక్షిభిః కోపాదుక్తమ్-'కేనాఽసౌ రాజహంసో రాజా

కృతః ?' తతో మయోపజాతకోపే నోక్తమ్-'అయం యుష్మదీయో మయూరః కేన రాజా కృతః'? ఏతచ్ఛ్రుత్వా తే పక్షిణో మాం హన్తు ముద్యతాః. తతో మయాఽపి స్వవిక్రమో దర్శితః.

యతః-

శ్లో. అన్యదా భూషణం పుంసః క్షమా లజ్జేవ యోషితః,
పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ. 7

అను. అంత ప్రభువు (హంసలరాజు హిరణ్యగర్భుడు) ఇలా అడిగాడు. "అప్పుడు ఆ పక్షులు ఏమి చేశాయి ?" కొంగ ఇలా చెప్పసాగింది- "ఆ పక్షులు అప్పుడు కోపంతో అన్నాయి. 'ఈ రాజహంసున్ని రాజుగా ఎవరు చేశారు ?' అది వినగానే నాకు కోపం వచ్చింది. ఇలా సమాధానం చెప్పాను- 'మీ ఈ నెమలిని ఎవరు రాజుగా చేశారు?' అది వినగానే ఆ పక్షులు నన్ను చంపడానికి సిద్ధమైనాయి. అప్పుడు నేనూ నా పరాక్రమం చూపాను. ఏలనగా- స్త్రీలకు (సురతంకంటె) ఇతరములైన సమయాలలో సిగ్గువలె, పురుషులకు క్షమ శోభ నిస్తుంది. అలాగే రతికాలంలో స్త్రీలకు ధృష్టతవలె, పురుషులకు అవమానసమయంలో పరాక్రమం శోభను కల్గిస్తుంది. 7

[ధృష్టత = నేర్పు; ప్రౌఢత]

మూ. రాజా విహస్యాఽఽహ-

శ్లో. ఆత్మనశ్చ పరేషాం చ యః సమీక్ష్య బలాబలమ్,
అన్తరం నైవ జానాతి స తిరస్క్రియతేఽ రిభిః. 8

కిఞ్చ-

శ్లో. సుచిరం హి చరన్నిత్యం క్షేత్రే సస్య మబుద్ధిమాన్,
ద్వీపిచర్మపరిచ్ఛన్నో వాగ్దోషాద్ గర్దభో హతః. 9

బకః పృచ్ఛతి-'కథ మేతత్ ?' రాజా కథయతి-

అను. రాజు నవ్వి ఇలా అన్నాడు-తనయొక్కయు, శత్రువులయొక్కయూ

బలాన్ని, బలహీనతను పరిశీలించి అందలి భేదాన్ని గ్రహింప జాలనివాడు శత్రువులచే తిరస్కృతుడు అగును. 8

మరియూ- ఒకనొక గాడిద పులిచర్మంచే కప్పబడినదై చాలకాలంగా పంటపొలంలో పైరును మేస్తూనే ఉంది. కానీ ఒకనాడు బుద్ధిహీనత కారణంగా ఓండ్ర పెట్టింది. పొలం కాపరులచే చంపబడింది. 9

కొంగ అడిగింది- "అది యెట్లు ?"

రాజహంస ఇలా చెప్పసాగింది-

2. రజకస్య-తద్గర్దభస్య చ కథా

(చాకలి - మరియు వాడి గాడిద కథ)

మూ. అస్తిహస్తినాపురే విలాసో నామ రజకః. తస్య గర్దభోఽతి భారవహనా ద్దుర్బలో ముమూర్షురివాభవత్. తతస్తేన రజకేనాఽసౌ వ్యాఘ్రచర్మణా ప్రచ్ఛాద్యాఽరణ్యసమీపే సస్యక్షేత్రే విముక్తః. తతో దూరా త్తమవలోక్య వ్యాఘ్రబుద్ధ్యా క్షేత్రపతయః సత్వరం పలాయన్తే.

అను. హస్తినాపురంలో విలాసుడు అనే చాకలి ఉండేవాడు. అతనికి ఒక గాడిద ఉండేది. అది బరువును అధికంగా మోయడంతో బలహీనతవల్ల చచ్చేదిగా తయారైంది. అప్పుడు చాకలి ఆ గాడిదకు పులితోలు కప్పాడు. అడవికి దగ్గరగా ఉండే పంటచేలో వదిలాడు. పొలంకాపరులు దూరంనుండి దాన్ని చూచేవారు. పులి అని తలంచి (భయంతో) పరుగెత్తేవారు.

మూ. అథైకదా కేనాఽపి సస్యరక్షకేణ ధూసరకమ్బలకృతతను త్రాణేన ధనుష్కాణ్డం సజ్జీకృత్య ఆనతకాయే నైకాన్తే స్థితమ్. తం చ దూరా ద్దృష్ట్వా గర్దభః పుష్టాఙ్గో యథేష్టసస్యభక్షణజాతబలో 'గర్ద

భోఽయ' మితి మత్వోచ్చైః శబ్దం కుర్వాణ స్తదభిముఖం ధావితః. తతస్తేన సస్యరక్షకేణ చీత్కారశబ్దా ద్గర్దభోఽయ మితి నిశ్చిత్య లీల యైవ వ్యాపాదితః. అతోఽహం బ్రవీమి- "సుచిరం హి చరన్నిత్యమ్-" ఇత్యాది.

అను. అంతట ఒకనాడు ఒకానొక పొలంకాపరి బూడిదపన్నె కంబళిని ఒడలంతా కవచంవలె కప్పుకున్నాడు. విల్లును ఎక్కుపెట్టాడు. బాణప్రయోగానికి అనుకూలంగా ముందుకు కొంచెం వంగి ఒక ఏకాంతప్రదేశంలో పొంచి ఉన్నాడు. స్వేచ్ఛగా పైరును మేయడంతో బలిసి అవయవపుష్టితో ఉండే ఈ గాడిద అతణ్ణి చూచింది. "ఇది మఱియొక గాడిద" అని తలచింది. వెంటనే బిగ్గరగా ఓండ్ర పెట్టుతూ అతడి ముందుకు పరుగెత్తింది. అప్పుడు ఆ పొలంకాపరి దాని ఓండ్ర పెట్టడాన్ని వినడంతో ఇది గాడిద అని నిశ్చయించాడు. తేలికగా దాన్ని చంపి వేశాడు. అందుచే నేను (హిరణ్యగర్భుడు అనే రాజహంసను) చెప్పుచున్నాను. "చాలాకాలంగా నిత్యం మేస్తూ"- ఇత్యాది.

మూ. దీర్ఘముఖో బ్రూతే- "తతః పశ్చాత్తైః పక్షిభి రుక్తమ్- "అరే పాప! దుష్టబక! అస్మాకం భూమౌ చరన్నస్మాకం స్వామిన మధిక్షిపసి? తన్న క్షన్తవ్య మిదానీమ్." ఇత్యుక్త్వా సర్వే మాం చఞ్చుభి ర్హత్వా సకోపా ఊచుః- "పశ్య రే మూర్ఖ! స హంస స్తవ రాజా సర్వథా మృదుః. తస్య రాజ్యాధికారో నాస్తి. యత ఏకాన్తమృదుః కరతలస్థ మ ప్యర్థం రక్షితు మక్షమః. స కథం పృథివీం శాస్తి? రాజ్యం వా తస్య కిమ్? త్వం చ కూపమణ్డూకః. తేన తదాశ్రయ ముపదిశసి. శృణు-

శ్లో. సేవితవ్యో మహావృక్షః ఫలచ్ఛాయాసమన్వితః,
యది దైవాత్ ఫలం నాస్తి ఛాయా కేన నివార్యతే. 10

అను. దీర్ఘముఖుడు (కొంగ) ఇలా చెప్పాడు—"పిమ్మట ఆ పక్షులు ఇలా అన్నాయి.- 'ఓరీ పాపాత్మా! దుష్టుడా! మా భూమిలో తిరుగుచూ మా ప్రభువును ఆక్షేపిస్తావా! ఇందుకు నిన్ను మేము ఇప్పుడు క్షమింపరాదు'- ఇలా అని అవి అన్నీ నన్ను ముక్కుతో పొడుస్తూ ఇలా అన్నాయి- 'చూడు. ఓరీ మూర్ఖా! నీ

ప్రభువైన ఆ హంస అన్నివిధాలా మెత్తనివాడు. అట్టివాడికి రాజ్యం పాలించే అర్హత లేదు. ఏల ననగా మిక్కిలి మెత్తనివాడు. చేతిలోని వస్తువును సైతం రక్షించుకోజాలడు. అలాంటివాడు ఇక భూమిని ఎలా శాసిస్తాడు ? వాడికి రాజ్యం దేనికి ? నీ వొక బావిలోని కప్పవు. అందుచే అతడి ఆశ్రయాన్నిగూర్చి ఉపదేశి స్తున్నావు, వినుము-

పండ్లూ, నీడా ఉండే పెద్దచెట్టునే ఆశ్రయించాలి. దురదృష్టంవల్ల పండ్లు లభింపకపోతే నీడ అయినా లభిస్తుంది. దాన్ని ఎవడూ నివారింపడు. 10

అన్యచ్చ-

శ్లో. హీనసేవా న కర్తవ్యా కర్తవ్యో మహదాశ్రయః,
పయోఽపి శౌణ్డికీహస్తే వారుణీ త్యభిధీయతే. 11

అన్యచ్చ-

శ్లో. మహాన ప్యల్పతాం యాతి నిర్గుణే గుణవిస్తరః,
ఆధారాఽఽధేయభావేన గజేన్ద్ర ఇవ దర్పణే. 12

అను. మరియూ- నీచులను సేవింపరాదు. మహాత్ములను ఆశ్రయించాలి. ఈడిగదాని చేతిలో ఉండే పాలుసైతం మద్యంగా (కల్లుగా) తలంపబడుతూంది.

[ఈడిగ = మద్యవ్యాపారంచేసే జాతి- గౌండ్లజాతి].

ఇంకనూ- గుణహీనుణ్ణి ఆశ్రయించిన మహాగుణసముదాయం సైతం ఆధారప్రభావంచే అల్పంగా భావింపబడుతూంది. గజరాజం అద్దంలో చిన్నదిగా కనబడుతుంది గదా. 12

కిన్తు-

శ్లో. అజా సింహప్రసాదేన వనే చరతి నిర్భయమ్,
రామమాసాద్య లఙ్కాయాం రాజ్యం లేభే విభీషణః. 13

విశేషతశ్చ-

శ్లో. వ్యపదేశేఽపి సిద్ధిః స్యాదతిశక్తే నరాధిపే,
శశినో వ్యపదేశేన శశకాః సుఖమాసతే''. 14

మయోక్తమ్- "కథమేతత్ ?" తే పక్షిణః కథయన్తి-

అను. మరియూ- సింహంయొక్క అనుగ్రహించే మేకయూ అడవిలో నిర్భయంగా సంచరింపగలదు. శ్రీరాముడి రక్షణను పొంది విభీషణుడు లంకలో రాజ్యపీఠం అధిష్ఠించాడు. 13

విశేషించి- మిక్కిలి బలవంతుడైన ప్రభువుయొక్క పేరును గ్రహించడం వల్లనూ కార్యం సిద్ధిస్తుంది. శశకములు (కుందేళ్ళు) శశి (చంద్రుని) యొక్క పేరును చెప్పుకొని సుఖాన్ని పొందాయి. 14

అంత నేను (దీర్ఘముఖుడు అనే కొంగను) అడిగాను- "అది ఎట్లు ?" ఆ పక్షులు ఇలా చెప్పాయి-

3. గజ గాథ - శశక కథా

[గజయూథం-కుందేళ్లు]

మూ. కదాచి ద్వర్షాస్వపి వృష్టేరభావాత్ తృషార్తో గజయూథో యూథపతిమాహ- "నాథ ! కోఽభ్యుపాయోఽస్మాకం జీవనాయ? నాఽస్తి క్షుద్రజన్తూనాం (అపి) నిమజ్జనస్థానమ్. వయం చ నిమజ్జనస్థానాఽభావాన్మృతాః. అన్ధా ఇవ కిం కుర్మః ? క్వ యామః?" తతో హస్తిరాజో నాఽతిదూరం గత్వా నిర్మలం హ్రదం దర్శితవాన్.

అను. ఒకప్పుడు వర్షాకాలంలోనూ వానలు కురువలేదు. అందువల్ల ఏనుగుల గుంపు దాహంచే మిక్కిలి బాధ నొందింది. అప్పుడు అవి తమ యూథ

పతితో ఇలా విన్నవించాయి- "[పభూ ! మాకు జీవించే మార్గం ఏదీ కనబడడం లేదు. గున్న ఏనుగులకునూ స్నానం చేయడానికి తగిన స్థలం ఏదీ లేదు. మేమూ స్నానయోగ్యస్థానం లభింపనందున మృతతుల్యులం అయినాము. ఇప్పుడు [గుడ్డి వారివలె ఏమి చేయగలం ? ఎచ్చటికి పోగలం ?" అది విన్నాడు ఏనుగులరాజు. కొలదిదూరం వెళ్ళాడు. శు[భమైన నీరు గల సరోవరం చూచాడు. దాన్ని ఏనుగులకు చూపాడు (ఏనుగులు [పతిదినం అచ్చటికి పోయి స్నానం చేస్తూ ఉండేవి).

మూ. తతో దినేషు గచ్ఛత్సు తత్తీరాఽవస్థితాః క్షు[దశశకా గజపాదాఽఽహతిభి శ్చూర్ణితాః. అనన్తరం శిలీముఖో నామ శశక శ్చిన్తయామాస- "అనేన గజయూథేన పిపాసాఽఽకులితేన [పత్యహ మ[తాఽఽగన్తవ్యమ్. తతో వినష్టమస్మత్కులమ్". తతో విజయో నామ వృద్ధ శశకోఽవదత్- "మా విషీదత. మయాఽ[త [పతీకారః కర్తవ్యః." తతోఽసౌ [పతిజ్ఞాయ చలితః. గచ్ఛతా చ తేనాఽఽలోచితమ్- "కథం మయా గజయూథనాథసమీపే స్థిత్వా వక్తవ్యమ్ ? యతః-

శ్లో. స్పృశన్నపి గజో హన్తి జి[ఘ్రన్నపి భుజఙ్గమః,
పాలయన్నపి భూపాలః [పహసన్నపి దుర్జనః. 15

అతోఽహం పర్వతశిఖర మారుహ్యా యూథనాథం సంవాదయామి.

అను. అలా కొన్ని దినాలు గడిచాయి. ఆ కొలనుతీరంలో నివసించే చిన్న [పాణులైన కుందేళ్ళు ఏనుగుల కాళ్ళ [తొక్కిళ్ళచే పిండిపైపోయాయి. అప్పుడు శిలీముఖుడు అనే కుందేలు ఇలా విచారించింది– "దాహంచే పీడింపబడే ఏనుగుల గుంపు [పతిదినం ఇచ్చటికి వస్తుంది. ఇందువల్ల మా జాతిఅంతా నశించి పోతుంది". అది విని విజయుడు అనే ముసలికుందేలు ఇలా చెప్పింది- "దుఃఖ పడకుడు. ఈ ఆపద తొలగడానికి నేను ఏదేని ఉపాయం చేస్తాను." ఇలా [పతిజ్ఞ చేసి అది వెళ్ళిపోయింది. అలా పోతూ అది ఇలా ఆలోచన చేసింది- నేను ఎలా ఏనుగుల గుంపుయొక్క [పభువునకు సమీపంలో నిలబడి మాట్లాడగలను ?

ఏలనన- ఏనుగు తాకుతూనే, పాము వాసనచూస్తూనే, రాజు రక్షిస్తూనే, నీచుడు నవ్వుతూనే చంపుతారు. 15

అందుచే పర్వతశిఖరాన్ని ఎక్కి యూథపతితో సంభాషిస్తాను.

మూ. తథాఽనుష్ఠితే సతి యూథనాథ ఉవాచ- "క స్త్వమ్? కుతః సమాయాతః?"

స బ్రూతే- "శశకోఽహమ్. భగవతా చన్ద్రేణ భవద న్తికం ప్రేషితః." యూథపతిరాహ- "కార్య ముచ్యతామ్" విజయో బ్రూతే-

శ్లో. ఉద్యతేష్వపి శస్త్రేషు దూతో వదతి నాఽన్యథా,
సదైవాఽవధ్యభావేన యథార్థస్య హి వాచకః. 16

తదహం తదాజ్ఞయా బ్రవీమి. శృణు- యదేతే చన్ద్రసరోరక్షకాః శశకా స్త్వయా నిస్సారితా స్తదనుచితం కృతమ్. తే శశకా శ్చిర మస్మాకం రక్షితాః. అత ఏవ మే శశాఙ్క ఇతి ప్రసిద్ధిః.

అను. పిమ్మట ఆ ముసలికుందేలు అలాగే ఏనుగులు వచ్చేదారిలో ఉండే ఒక పర్వతశిఖరాన్ని ఎక్కింది. వచ్చే గజయూథాన్ని చూచింది. బిగ్గరగా సగర్వంగా ఇలా అంది— "ఓరీ గజయూథనాథా! నా సందేశం వినుము." అది విని యూథనాథుడు ఇలా అడిగాడు. "ఎవరు నీవు? ఎచ్చటినుండి వచ్చావు?" అది (కుందేలు) ఇలా చెప్పింది- "నేను శశకమును (కుందేలును). భగవానుడైన చంద్రుడు నీదగ్గరకు పంపాడు." యూథపతి అడిగాడు-"పని ఏమిటో తెల్పుము." విజయుడు (కుందేలు పేరు) ఇలా చెప్పాడు- "తనపైకి ఆయుధాలు ఎత్తబడిఉన్నా దూత అయినవాడు అసత్యం పల్కడు. వధార్హుడు కానందున అతను సర్వదా యథార్థాన్నే బోధిస్తాడు. 16

అందువల్ల నేను ఆ చంద్రుడి ఆజ్ఞచే మాట్లాడుతున్నాను. వినుము- నీవు ఈ చంద్రసరోవరరక్షకులైన కుందేళ్ళను (శశకములను) వెళ్ళగొట్టి తప్పుచేశావు. ఈ శశకాలను చిరకాలంగా మేము రక్షిస్తూ వచ్చాము. అందువల్లనే నాకు శశాంకుడు అనే ప్రసిద్ధి గల్గింది."

మూ. ఏవ ముక్తవతి దూతే యూథపతి ర్భయా దిదమాహ- "ప్రణిధే! ఇద మజ్ఞానతః కృతమ్. పునర్న తత్ర గమిష్యామి".

దూత ఉవాచ— "యద్యేవం తదత్ర సరసి కోపాత్ కమ్పమానం భగవన్తం శశాఙ్కం ప్రణమ్య ప్రసాద్య చ గచ్ఛ."

తతస్తేన రాత్రౌ యూథపతిం నీత్వా తత్ర జలే చఞ్చలం చన్ద్రబిమ్బం దర్శయిత్వా స యూథపతిః ప్రణామం కారితః. ఉక్తఞ్చ తేన- "దేవ! అజ్ఞానా దనేన అపరాధః కృతః. తతః క్షమ్యతామ్. నైవం వారాన్తరం విధాస్యతే" ఇత్యుక్త్వా ప్రస్థాపితః. తతో వయం బ్రూమః- "వ్యపదేశేఽపి సిద్ధిః స్యాత్" ఇతి.

అను. ఇలా దూత చెప్పగానే గజరాజు భయపడిపోయాడు. నమ్రుడై ఇలా విన్నవించాడు- "ఓ రాయబారీ! క్షమించండి. తెలియక ఈ తప్పుచేశాను. మరలా అచ్చటికి పోను."

అది విని దూత [విజయుడు అనే ముసలికుందేలు] ఇలా అంది- "అలా అయితే కొలనువద్దకు రమ్ము. కొలనులో భగవానుడైన చంద్రుడు ఉన్నాడు. అతను నీయెడ కోపావేశంతో వణకుతున్నాడు. ప్రణమిల్లి అతన్ని ప్రసన్నుని చేసికొని పొమ్ము."— ఇలా పల్కి ఆ కుందేలు రాత్రివేళ ఆ గజరాజును కొలనువద్దకు తీసుకొనిపోయింది. కొలనులో అలల తాకిడిచే కదలాడే చంద్రబింబాన్ని చూపించింది. పిమ్మట అతడిచే (గజరాజుచే) ప్రణామం చేయించింది. స్వయంగా ఇలా అర్థించింది- "ప్రభూ! ఇతను తెలియక ఈ తప్పు చేశాడు. అందువల్ల ఇప్పటికి క్షమించండి. మరలా ఇలాంటితప్పు ఎప్పటికీ చేయడు."

ఇలా ప్రార్థనను నటించి ఆ గజయూథపతిని పంపివేసింది. అందుచే మేము (మయూరప్రభు సేవకులం) చెప్పుతున్నాం— "మహాత్ముల పేరును ఏదో నెపంగా పేర్కొనడంవల్లనూ కార్యం సిద్ధిస్తుంది" అని.

మూ. తతో మయోక్తమ్— "స ఏవాఽస్మత్ప్రభూ రాజహంసో మహాప్రతాపోఽతిసమర్థః. త్రైలోక్యస్యాపి ప్రభుత్వం తత్ర యుజ్యతే. కిం పునః పక్షిరాజ్యమ్" ఇతి. తదాఽహం తైః పక్షిభిః-"దుష్ట! కథమస్మ

ద్భూమౌ చరసి'' ఇత్యభిదాయ రాజ్ఞశ్చిత్రవర్ణస్య సమీపం నీతః. తతో రాజ్ఞః పురో మాం ప్రదర్శ్య తైః ప్రణమ్యోక్తమ్- ''దేవ ! అవధీయతామ్. ఏష దుష్టోఽస్మద్దేశే చరన్నపి దేవపాదా నధిక్షిపతి" ఇతి.

రాజాఽఽహ- "కోఽయమ్ ? కుతః సమాయాతః?" ఇతి.

తే ఊచుః- "హిరణ్యగర్భనామ్నో రాజహంస స్యానుచరః కర్పూరద్వీపా దాగతః".

అథాఽహం గృధ్రేణ మన్త్రిణా పృష్టః– ''కస్తత్ర ముఖ్యో మన్త్రీ'' ఇతి.

మయోక్తమ్- "సర్వశాస్త్రార్థపారగః సర్వజ్ఞో నామ చక్రవాకః" ఇతి.

అను. పిమ్మట నేను ఇలా అన్నాను- "ఆ మా ప్రభువైన రాజహంసుడే మహాపరాక్రమసంపన్నుడూ, అధికబలశాలీ. అతడు ముల్లోకాలకు ప్రభువు అగుటకు సమర్థుడు. ఇక ఈ పక్షిరాజ్యం ఎంత ? అప్పుడు ఆ పక్షులు- "అలాంటప్పుడు మారాజ్యంలో ఎలా తిరుగుతున్నావు?" అని నిందించి తమ ప్రభువైన చిత్రవర్ణుడి వద్దకు తీసుకొనిపోయాయి. అతడికి ప్రణమిల్లాయి. నన్ను చూపి ఇలా విన్నవించాయి- "దేవా ! అవధరింపుడు. ఈ దుష్టుడు మనదేశంలో తిరుగుతూ పూజ్యపాదులైన ప్రభువును నిందిస్తున్నాడు.

రాజు అడిగాడు– "ఇతను ఎవడు ? ఎచ్చటనుండి వచ్చాడు ?"

వారు ఇలా చెప్పారు– "ఇతను హిరణ్యగర్భుడు అనే రాజహంసయొక్క సేవకుడు. కర్పూరద్వీపంనుండి వచ్చాడు."

అంతట మంత్రి అయిన గ్రద్ద నన్ను ఇలా అడిగింది– "అచ్చట ముఖ్యమంత్రి ఎవరు ?" అందుకు నేను ఇలా అన్నాను– "సర్వజ్ఞుడు అనే చక్రవాక పక్షి. అతను సర్వశాస్త్రాలను సమగ్రంగా అధ్యయనం చేసిన మేధావి."

మూ. గృధ్రో బ్రూతే- "యుజ్యతే. స్వదేశజోఽసౌ". యతః-

శ్లో. స్వదేశజం కులాచారవిశుద్ధ ముపధాశుచిమ్,
మన్త్రజ్ఞ మవ్యసనినం వ్యభిచారవివర్జితమ్, 17
అధీతవ్యవహారార్థం మౌలం ఖ్యాతం విపశ్చితమ్,
సముత్పాదక మర్థస్య విదధ్యా న్మన్త్రిణం నృపః. 18

అను. గ్రద్ద ఇలా అంది— "మంచిది. అతను ఆ దేశంలో జన్మించినవాడే. ఏలననగా—

"స్వదేశంలో పుట్టినవాడూ, సత్కులసంజాతుడూ, ఆచారశుద్ధుడూ, ధర్మ పరీక్షలలో పవిత్రుడుగా నిల్చినవాడూ (ఉపధాశుద్ధుడూ), రాజనీతిజ్ఞుడూ, త్రాగుడు మొదలైన వ్యసనాలు లేనివాడూ, పరస్త్రీలపై వ్యామోహం లేనివాడూ, వంశ పరంపరంగా వచ్చినవాడూ(మౌలుడూ), సద్గుణాలచే ప్రసిద్ధుడూ, విద్వాంసుడూ, ధనసంపాదనదక్షుడూ అయినవాడినే మంత్రిగా ప్రభువు నియమించాలి." (17-18)

మూ. అత్రాన్తరే శుకేనోక్తమ్- "దేవ! కర్పూరద్వీపాదయో లఘుద్వీపా జమ్బూద్వీపాఽన్తర్గతా ఏవ. అతస్తత్రాపి దేవపాదానామే వాధిపత్యమ్". తతో రాజ్ఞాఽప్యుక్తమ్- "ఏవమేవ. యతః-

శ్లో. రాజా మత్తః శిశుశ్చైవ ప్రమదా ధనగర్వితః,
అప్రాప్యమపి వాఞ్ఛన్తి కింపునర్లభ్యతేఽపి యత్. 19

అను. ఇంతలో (అచ్చట ఉండే) చిలుక ఇలా అంది- "దేవా ! కర్పూర ద్వీపం మొదలైన చిన్న ద్వీపాలు జంబూద్వీపంలో చేరినవే. అందువల్ల అచ్చట సైతం ప్రభువులదే అధికారం." అప్పుడు రాజుగూడ-"అలాగే" అన్నాడు. ఏలనన-

"ప్రభువు, ఉన్మత్తుడు (పిచ్చివాడు), శిశువు, యౌవనమదంతోడి యువతి, ధనగర్వితుడు ఈ ఐదుగురు పొందడానికి సాధ్యంగాని దానిని సైతం కాంక్షిస్తారు. ఇక లభించేస్థితిలో ఉన్నదానినిగూర్చి ఏమనాలి."

మూ. తతో మయోక్తమ్- "యది వచనమాత్రేణై వాధిపత్యం సిద్ధ్యతి, తదా జమ్బూద్వీపేఽప్యస్మత్ప్రభో ర్హిరణ్యగర్భస్య స్వామ్య

మస్తి." శుకో బ్రూతే- "కథ మత్ర నిర్ణయః?" మయోక్తమ్- "సఙ్గ్రామ ఏవ."

రాజ్ఞా విహస్యోక్తమ్- "స్వస్వామినం గత్వా సజ్జీకురు." తదా మయోక్తమ్- "స్వదూతోఽపి ప్రస్థాప్యతామ్. రాజోవాచ- "కః ప్రయాస్యతి దౌత్యేన? యత ఏవమ్భూతో దూతః కార్యః—

శ్లో. భక్తో గుణీ శుచిర్దక్షః ప్రగల్భోఽవ్యసనీ క్షమీ,
బ్రాహ్మణః పరమర్మజ్ఞో దూతః స్యాత్ ప్రతిభానవాన్. 20

అను. అంతట నేను ఇలా అన్నాను— "మాటమాత్రంచేతనే ప్రభుత్వం సిద్ధించేటట్లు అయితే ఈ జంబూద్వీపంలో సైతం మా ప్రభువైన హిరణ్యగర్భుడి యొక్క ఆధిపత్యం ఉంది." అది విని చిలుక ఇలా అంది- "అయితే ఇందు నిర్ణయం ఎలా అగును?"

అప్పుడు నేను "యుద్ధమే పరిష్కారమార్గం" అన్నాను.

అది విని ఆ రాజు నవ్వుతూ- "అలా అయితే నీవు పోయి మీ ప్రభువును యుద్ధానికి సిద్ధం చేయుము" అన్నాడు.

అందుకు నేను- "తమ దూతనుసైతం పంపండి" అన్నాను. అప్పుడు రాజు తనవారితో ఇలా చర్చించాడు-"రాయబారిగా ఎవడు పోగలడు? ఏలనన-(దూత) రాయబారి అయినవాడు ఇలా ఉండాలి-

రాజభక్తుడు, గుణవంతుడు, పవిత్రుడు, కార్యదక్షుడు, వాక్పటుత్వంగలవాడు, మద్యాదివ్యసనాలు లేనివాడు, సహనశీలుడు, పరహృదయం గ్రహించేవాడు, బ్రాహ్మణుడు, ప్రతిభావంతుడు అయినవాడినే రాయబారిగా నియమించాలి.

మూ. గృధ్రో వదతి- "సన్త్యేవ దూతా బహవః. కిన్తు బ్రాహ్మణ ఏవ కర్తవ్యః". యతః—

శ్లో. ప్రసాదం కురుతే పత్యుః సమ్పత్తిం నాభివాఞ్ఛతి,
కాలిమా కాలకూటస్య నాఽపైతీశ్వరసఙ్గమాత్. 21

అను. గ్రద్ద ఇలా చెప్పింది– "దౌత్యానికైతే చాలమందియే ఉన్నారు. కాని బ్రాహ్మణుడినే దూతగా నియమించాలి. ఏలననగా-

బ్రాహ్మణుడైన దూత ప్రభువును ప్రసన్నుని చేసుకుంటాడు. ధనాన్ని కాంక్షింపడు. అనగా ధనాశకు లోబడడు. ఈశ్వరుడి సంబంధం పొందినా కాల కూటవిషం తన నల్లదనాన్ని పోగొట్టుకొనలేదు." (అనగా బ్రాహ్మణుడు ఐశ్వర్యం మధ్యన ఉన్నా తన సిర్లోభగుణాన్ని విడువడు. అని భావం). 21

మూ. రాజాఽఽహ- "శుక ఏవ వ్రజతు. శుక ! త్వమేవానేన సహ తత్ర గత్వాఽస్మదభిలషితం బ్రూహి" ఇతి. శుకో బ్రూతే- "యథాఽఽజ్ఞాపయతి దేవః. కిన్త్వయం దుర్జనో బకః. తదనేన సహ న గచ్ఛామి. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఖలః కరోతి దుర్వృత్తం నూనం ఫలతి సాధుషు,
దశాననోఽహరత్సీతాం బన్ధనం తు మహోదధేః. 22

అను. అంతట రాజు (=చిత్రవర్ణుడు – జంబూద్వీప పక్షిరాజు) ఇలా అన్నాడు- "అలా అయితే చిలుకయే పోవుగాక." ఇలా అని చిలుకను ఉద్దేశించి "ఓ చిలుకా ! నీవే ఇతడితో అచ్చటికి పొమ్ము. రాజహంస అయిన హిరణ్య గర్భుడికి మా అభిప్రాయం తెల్పుము". అందుకు చిలుక ఇలా అంది- "ప్రభువుల చిత్తం. కాని ఈ కొంగ చెడ్డది. కనుక ఇతడితో వెళ్ళను. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

దుష్టుడు నీచకార్యం చేస్తాడు - దాని ఫలం సజ్జనుడు అనుభవించవలసి వస్తుంది. రావణుడు సీతను అపహరించాడు. సముద్రం బంధనం పొందింది. 22

అపరఞ్చ-

శ్లో. న స్థాతవ్యం న గన్తవ్యం దుర్జనేన సమం క్వచిత్,
కాకసఙ్గాద్ధతో హంస స్తిష్ఠన్ గచ్ఛంశ్చ వర్తకః. 23

రాజోవాచ- "కథ మేతత్ ?" శుకః కథయతి-

అను. మరియూ- దుర్జనుడితో కలిసి ఎచ్చటా ఉండరాదు. అలాగే దుర్జ

నుడితోడ ఎచ్చటికీ ప్రయాణం చేయరాదు. ఏలననగా కాకితో కలిసిఉన్నదై హంస, అలాగే కాకితో కలిసి ప్రయాణం చేసి వర్తకపక్షి (మీలపల్లంకిపిట్ట) మరణించాయి." 23

రాజు అడిగాడు- "అది ఎట్లు ?" చిలుక ఇలా చెప్పదొడగింది.

4. హంస-కాక-పథిక కథా

[హంస - కాకి - బాటసారి]

మూ. అస్త్యుజ్జయినీవ ప్రాన్తరే ప్లక్షతరుః. తత్ర హంసకాకౌ నివసతః. కదాచిద్గ్రీష్మసమయే పరిశ్రాన్తః కశ్చిత్ పథికస్తత్ర తరుతలే ధనుష్కాణ్డం సన్నిధాయ సుప్తః. తత్ర క్షణాన్తరే తన్ముఖాద్ వృక్షచ్ఛాయాఽపగతా. తతః సూర్యతేజసా తన్ముఖం వ్యాప్తమవలోక్య తద్వృక్షస్థితేన పుణ్యశీలేన శుచినా రాజహంసేన కృపయా పక్షౌ ప్రసార్య పునస్తన్ముఖే ఛాయా కృతా. తతో నిర్భరనిద్రాసుఖినా పరిభ్రమణపరిశ్రాన్తేన పాన్థేన ముఖవ్యాదానం కృతమ్.

అను. ఉజ్జయినీనగరానికి పోయే దారిలో ఒక రావిచెట్టు ఉంది. ఆ చెట్టుమీద ఒక హంస, ఒక కాకి నివసిస్తూన్నాయి. ఒకసారి ఎండకాలమున ఒక బాటసారి ఆ దారిన పోతూ ఉన్నాడు. (ఎండ తీవ్రంగా ఉండడంతో)అలసిపోయాడు. ఆ చెట్టుక్రిందికి వచ్చాడు. విల్లును నేలపై ఉంచి శయనించాడు. వెంటనే నిద్ర వచ్చింది. కానీ త్వరలోనే అతడి ముఖంమీది చెట్టునీడ తొలగిపోయింది. ఎండ వచ్చింది. దీన్ని చెట్టుమీద ఉండే హంస చూచింది. మిక్కిలి జాలి పొందింది. విశుద్ధపుణ్యస్వభావం గలది అగుటచే తన రెక్కలను విప్పింది. ఆ బాటసారికి నీడ పట్టింది. అంతట మార్గాయాసంచే గాఢమైన నిద్రాసుఖంలో ఉండే ఆ బాటసారి యాదృచ్ఛికంగా నోరు తెరచాడు.

మూ. అథ పరసుఖ మసహిష్ణుః స్వభావదౌర్జన్యేన స కాక స్తస్య ముఖే పురీషోత్సర్గం కృత్వా పలాయితః. తతో యావదసౌ పాన్థ ఉత్థా యోర్ధ్వం నిరీక్షతే, తావ త్తేనావలోకితో హంసః, కాణ్డేన హతో వ్యాపాదితశ్చ. అతోఽహం బ్రవీమి- 'న స్థాతవ్యమ్' ఇతి.

అను. "అంత ఇతరుల సుఖాన్ని సహింపలేని కాకి, తనకు పుట్టుకతో వచ్చిన దుర్బుద్ధిని అనుసరించి ఆ బాటసారి నోటిలో రెట్ట వేసింది, వెంటనే పారిపోయింది. బాటసారికి మెలకువ వచ్చింది. కోపంతో పైకి చూచాడు. అతడికి హంస కనబడింది. కట్టతో కొట్టాడు. ఆ దెబ్బతో హంస చచ్చింది. అందుచే నేను చెప్పుచున్నాను- "నీచులతో కలిసి ఉండరాదు" ఇత్యాది.

5. కాక-వర్తకయోః కథా

[కాకి - మీనపల్లంకిపిట్ట]

మూ. దేవ! వర్తకకథామపి కథయామి. శ్రూయతామ్-

ఏకత్ర వృక్షే కాక- వర్తకౌ సుఖం నివసతః. ఏకదా భగవతో గరుడస్య యాత్రాప్రసఙ్గేన సర్వే పక్షిణః సముద్రతీరం గతాః. తతః కాకేన సహ వర్తక శ్చలితః. అథ గచ్ఛతో గోపాలస్య మస్తకస్థితదధి భాణ్డాద్ వారం వారం తేన కాకేన దధి ఖాద్యతే. తతో యావదసౌ దధి భాణ్డం భూమౌ నిధాయోర్ధ్వ మవలోకతే తావత్తేన కాకవర్తకౌ దృష్టౌ. తతస్తేన దృష్టః కాకః పలాయితః. వర్తకః స్వభావనిరపరాధో మన్దగతి స్తేన ప్రాప్తో వ్యాపాదితః. అతోఽహం బ్రవీమి- 'న గన్తవ్యమ్' ఇత్యాది.

అను. దేవా ! వర్తకపక్షి (మీనపల్లంకిపిట్ట) కథను చెప్పెదను. వినండి—

ఒక వృక్షంమీద కాకి, వర్తకపక్షి సుఖంగా నివసిస్తున్నాయి. ఒకసారి తీర్థయాత్రాప్రసంగంగా దేశసంచారం చేస్తూ భగవానుడైన గరుడుని దర్శించేందుకై సముద్రతీరానికి పోయాయి. అప్పుడు కాకితో వర్తకపక్షియు వెళ్ళింది. ఈ పక్షులు రెండూ వెళ్ళే దారిలో ఒకానొక గొల్లవాడు నెత్తిన పెరుగుకుండ ఉంచుకొని పోతూ ఉన్నాడు. కాకి అది చూచింది. మాటిమాటికి ఆ పాత్రపై వాలడం, పెరుగును ముక్కుకు అందినంత తినడం, ఎగురడం చేయసాగింది. గొల్లవాడు ఇది గమనించాడు. పెరుగుపాత్రను నేలమీద ఉంచాడు. పైకి చూచాడు. కాకి, మీన పల్లంకిపిట్ట కనబడ్డాయి. కాని కాకి పారిపోయింది. వేగంగా పరుగెత్తే శక్తి లేనిదీ, సహజనిర్దోషి అయిన ఈ వర్తకపక్షి మాత్రం వాడికి చిక్కింది. చంపబడింది. అందుచే నేను చెప్పుచున్నాను- 'దుష్టులతో కలిసి ప్రయాణం చేయరాదు' ఇత్యాది.

మూ. తతో మయోక్తమ్- 'భ్రాతః శుక! కిమేవం బ్రవీషి? మాం ప్రతి యథా శ్రీమద్దేవపాదా స్తథా భవానపి ?' శుకేనోక్తమ్- 'అస్త్వేవమ్ కిన్తు-

శ్లో. దుర్జనై రుచ్యమానాని సమ్మతాని ప్రియాణ్యపి,
అకాలకుసుమానీవ భయం సఞ్జనయన్తి హి. 24

దుర్జనత్వం చ భవతో వాక్యాదేవ జ్ఞాతం యదనయో ర్భూపాలయో ర్విగ్రహే భవద్వచనమేవ నిదానమ్. పశ్య-

శ్లో. ప్రత్యక్షేఽపి కృతే దోషే మూర్ఖః సాన్త్వేన తుష్యతి,
రథకారో నిజాం భార్యాం సజారాం శిరసాఽకరోత్. 25

రాజ్ఞోక్తమ్ -'కథమేతత్?' శుకః కథయతి-

అను. అంత నేను ఇలా అన్నాను- 'సోదరా! శుకమా! ఇలా ఎందుకు అంటున్నావు? నాకు శ్రీమంతులైన మహారాజులు ఎట్లో, నీవూ అట్లే.' చిలుక ఇలా అంది- 'అలాగే కానిమ్ము. కాని—

దుష్టులు చెప్పే మాటలు శాస్త్రసమ్మతాలుగా ప్రీతికరాలుగా ఉండినా అకాల పుష్పాలవలె భయాన్నే గల్గిస్తాయి. 24

దుర్జనత్వం నీ వాక్కులవల్లనే తెలిసింది. ఎట్లన ఈ ఇద్దరు ప్రభువుల యుద్ధానికి నీ వాక్కే కారణం. చూడుము-

తప్పును కన్నులతో చూచియూ మూర్ఖుడు ఓదార్పుమాటలతో సంతుష్టి నందును. వడ్రంగి తన భార్యను (ఆవిడ) విటుడితో బాటు నెత్తిన బెట్టుకొన్నాడు.

రాజు అడిగాడు— 'అది ఎట్లు ?' చిలుక ఇలా చెప్పదొడగింది—

6. రథకార కథా

[వడ్రంగి కథ]

మూ. అస్తి యౌవనశ్రీనగరే మన్దమతి ర్నామ రథకారః. స చ స్వభార్యాం బంధకీం జానాతి. కిన్తు జారేణ సమం స్వచక్షుషా నైకస్థానే పశ్యతి. తతోఽసౌ రథకారః-'అహమన్యం గ్రామం గచ్ఛామి'-ఇత్యుక్త్వా చలితః. స కియద్దూరం గత్వా పునరాగత్య పర్యఙ్కతలే స్వగృహే నిభృతం స్థితః. అథ రథకారో గ్రామాన్తరం గత ఇతి సముపజాత విశ్వాసః స జారః సన్ధ్యాకాల ఏవాగతః. పశ్చాత్తేన జారేణ సమం తస్మిన్ పర్యఙ్కే నిర్భరం క్రీడన్తీ పర్యఙ్కతలస్థితస్య భర్తుః కిఞ్చిదఙ్గస్పర్శాత్ స్వామినం మాయావినం విజ్ఞాయ మనసి సా విషణ్ణాఽభవత్.

అను. యౌవనశ్రీ అనే నగరంలో మందమతి అనే వడ్రంగి ఉండేవాడు. వాడు తన భార్యను జారిణి అని గ్రహించాడు. కాని మిండగాడితో ఒకేచోట ఉండడాన్ని తన కన్నులతో చూచియుండలేదు. అంత ఆ వడ్రంగి తన భార్యతో-"నేను ప్రక్కఊరికి పోతూ ఉన్నాను" అని ఇంటినుండి కదిలాడు. కానీ కొంతదూరం పోయి మరలివచ్చాడు. భార్యకు తెలియకుండా ఇంటిలో ప్రవేశించాడు. మంచం క్రింద రహస్యంగా దాగాడు. అప్పుడు ఆమె మిండడు- "వడ్రంగి పొరుగూరికి పోయాడు" అని గట్టి నమ్మకంతో సంజవేళకే వచ్చాడు. ఆవిడఅతనితో ఆ మంచం

మీదనే స్వేచ్ఛగా రతిక్రీడ సల్పుతూంది. ఇంతలో ఆమె అవయవం ఒకటి అప్రయత్నంగా మంచంక్రింద పరుండిన మగడికి తగిలింది. వెంటనే ఆమె తన మగడు చేసిన మోసం గ్రహించింది, విషాదం పొందింది.

మూ. తతో జారేణోక్తమ్— 'కిమితి త్వమద్య మయా సహ నిర్భరం న రమసే ? విస్మితేవ ప్రతిభాసి మే త్వమ్'- ఇతి. అథ తయోక్తమ్- 'అనభిజ్ఞోఽసి, యోఽసౌ మమ ప్రాణేశ్వరో, యేన మమాఽఽ కౌమారం సఖ్యం, సోఽద్య గ్రామాన్తరం గతః. తేన వినా సకలజన పూర్ణోఽపి గ్రామో మాం ప్రతి అరణ్యవత్ ప్రతిభాతి. కిం భావి ? తత్ర పరస్థానే కిం ఖాదితవాన్ ? కథం వా ప్రసుప్తః? ఇత్యస్మద్ధృదయం విదీర్యతే.' జారో బ్రూతే- 'తవ కిమేవంవిధా స్నేహభూమీ రథకారః.'

అను. అప్పుడు (దాని) మిండడు ఇలా అడిగాడు- 'ఎందుకు నేడు నీవు నాతో స్వేచ్ఛగా రమించడంలేదు ? ఏదో కంగారుతో ఉన్నట్లు తోస్తున్నావు.' అందుకు ఆమె ఇలా అంది- 'నీకు తెలియదు. ఈ నా భర్త నాకు యౌవనారంభం నుండి మిత్రుడు(ప్రియుడు). నేడు అతను గ్రామాంతరం పోయాడు. అతను లేని ఈ గ్రామం ఎందరో జనులచే నిండినదైనా నాకు అడవిగా తోస్తూ ఉంది. ఏమగునో, అచ్చట పరస్థలంలో ఏమి తిన్నాడో, ఎలా శయనించాడో- అని నా గుండె పగిలి పోతూ ఉంది.' అది విని విటుడు ఇలా అడిగాడు- 'ఈ వడ్రంగిపై నీకు ఇంత ప్రేమ ఉందా ?'

మూ. బన్ధక్యవదత్- 'రే బర్బర ! కిం వదసి ? శృణు-

శ్లో. పరుషాణ్యపి యా ప్రోక్తా దృష్టా యా క్రోధచక్షుషా,
సుప్రసన్నముఖీ భర్తుః సా నారీ ధర్మభాజనమ్. 26

అపరఞ్చ-

శ్లో. నగరస్థో వనస్థో వా పాపో వా యది వా శుచిః,
యాసాం స్త్రీణాం ప్రియో భర్తా తాసాం లోకా మహోదయాః. 27

అను. జారిణి ఇలా అంది- 'ఓరీ! అడవిమనిషీ! ఏమంటున్నావు వినుము-

భర్త పరుషంగా మాట్లాడినా, క్రోధంగా చూచినా, ప్రసన్నవదనయై ఉండే నారీమణియే ధర్మభాగిని అవుతుంది. 26

మరియూ— భర్త నగరవాసి అయినా వనవాసి అయినా, పాపి అయినా పుణ్యుడు అయినా, ప్రేమించే ఆడదియే సంపూర్ణసుఖాలైన స్వర్గాదిలోకాలను పొందుతుంది. 27

మూ. అన్యచ్చ-

శ్లో. భర్తా హి పరమం నార్యా భూషణం భూషణైర్వినా,
ఏషా విరహితా తేన భూషణార్హా న శోభతే. 28

త్వం చ జారః పాపమతిః. మనోలౌల్యాత్ పుష్పతామ్బూల సదృశః. కదాచిత్ సేవ్యసే, కదాచి న్న సేవ్యసే చ. స చ పునర్మే స్వామీ మాం విక్రేతుం, దేవేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో దాతుమీశ్వరః. కిం బహునా. తస్మిన్ జీవతి జీవామి, తన్మరణే చాఽనుమరణం కరిష్యామీతి ప్రతిజ్ఞా వర్తతే. యతః-

శ్లో. తిస్రః కోట్యోఽర్ధకోటీ చ యాని లోమాని మానవే,
తావత్కాలం వసేత్ స్వర్గే భర్తారం యోఽనుగచ్ఛతి. 29

అను. మరియూ- ఏ భూషణాలు లేకపోయినా ఆడదానికి భర్తయే ఉత్తమమైన భూషణం. ఎన్ని భూషణాలు ఉండినా భర్త లేనిచో ఆడదానికి అందం లేదు. 28

నీవు జారుడవు, పాపబుద్ధివి. పూలనూ, తాంబూలాన్నీ ఒకసారి సేవించి, వేరొకసారి సేవించనట్లుగా, నా చాంచల్యం తీరేందుకై నీతో ఒకసారి రమిస్తాను. వేఱొకసారి రమించను. ఆ నా భర్త అయితే నన్ను అమ్మడానికిగాని, లేక దేవతలకైనా బ్రాహ్మణులకైనా దానంచేయడానికి గాని అధికారం గలవాడు. పెక్కుమాటలెందుకు ? నా ప్రతిజ్ఞ ఇది- 'అతను జీవిస్తే జీవిస్తాను. మరణిస్తే సహగమనం చేస్తాను.' ఏలననగా—

మానవుడి శరీరాన మూడున్నరకోట్ల రోమాలు ఉన్నాయి అని అంటారు.

భర్తతో సహగమనం చేసిన ఆడది, అన్ని ఏండ్లు స్వర్గంలో సుఖంగా నివసిస్తుంది. 29

మూ. అన్యచ్చ-

శ్లో. వ్యాలగ్రాహీ యథా వ్యాలం బలాదుద్ధరతే బిలాత్,
తద్వద్భర్తార మాదాయ స్వర్గలోకే మహీయతే. 30

శ్లో. చితౌ పరిష్వజ్య విచేతనం పతిం
ప్రియా హి యా ముఞ్చతి దేహమాత్మనః,
కృత్వాఽపి పాపం శతలక్షమప్యసౌ
పతిం గృహీత్వా సురలోక మాప్నుయాత్. 31

యతః-

శ్లో. యస్మై దద్యాత్ పితా త్వేనాం భ్రాతా వాఽనుమతే పితుః,
తం శుశ్రూషేత జీవన్తం సంస్థితఞ్చ న లఙ్ఘయేత్. 32

అను. ఇంకా- సహగమనం చేసిన స్త్రీ, పాములవాడు తొఱ్ఱనుండి పామును బలంగా పైకి లాగినట్లు- తన భర్తను నరకంనుండి ఉద్ధరించి అతడితో స్వర్గసుఖాలు హాయిగా అనుభవిస్తుంది." 30

మరియూ- మరణించిన మగడి శరీరాన్ని కౌగలించికొని చితికి ఆహుతి అయిన స్త్రీ కోటిపాపాలు చేసినదైనా భర్తతో స్వర్గసుఖాలు అనుభవిస్తుంది 31

ఏలనన- ఏ స్త్రీనైనా తండ్రిగానీ, తండ్రియొక్క అంగీకారంచే సోదరుడుగాని ఏ పురుషుడికి అర్పిస్తాడో, ఆ పురుషుణ్ణి జీవితపర్యంతం ఆమె సేవించాలి. అతను మరణిస్తే సహగమనం [illegible]లి.' 32

[సంస్థితం = మృతమ్, న లఙ్ఘయేత్ = న అతిచరేత్ = అనుమ్రియేతేతి భావః]

మూ. ఏతత్సర్వం శ్రుత్వా మన్దమతిః స రథకారః-'ధన్యోఽహం యస్యేదృశీ ప్రియవాదినీ స్వామివత్సలా చ భార్యా.' ఇతి మనసి నిధాయ

తాం ఖట్వాం స్త్రీపురుషసహితాం మూర్ధ్ని కృత్వా సానన్దం ననర్త. అతో ఽహం బ్రవీమి- 'ప్రత్యక్షేఽపి కృతే దోషే' ఇత్యాది.

అతోఽహం తేన రాజ్ఞా యథావ్యవహారం సమ్భావ్య ప్రస్థాపితః. శుకోఽపి మమ పశ్చా దాగచ్ఛన్నాస్తే. ఏతత్ సర్వం పరిజ్ఞాయ యథా కర్తవ్య మనుసన్ధీయతామ్.

అను. ఇదంతా మందమతి అనే ఆ వడ్రంగి విన్నాడు- 'నేను ధన్యుణ్ణి, ఇంత ప్రియభాషిణి, మగనికే మనసించ్చిదీ అయిన భార్య లభించింది" అని తలం చాడు. భార్య, ఆమె మిండడు ఉండే ఆ మంచాన్ని అలాగే తలపైకి ఎత్తుకున్నాడు. ఆనందంతో నృత్యం చేశాడు.' అందుచే నేను (చిలుకను) చెప్పుతున్నాను- 'తప్పును కన్నులతో చూచియూ- ఇత్యాది.'

అంతట నాకు (కొంగ అయిన నాకు) ఆ (మయూరరాజు) చిత్రవర్ణుడు తగినవిధంగా ఆదరించి వీడ్కోలు ఇచ్చాడు. చిలుకయూ నావెనుకనే వస్తూ ఉంది. ఇదంతా గ్రహించి ఏమి చేయాలో విచారించండి."

మూ. చక్రవాకో విహస్యాఽఽహ- 'దేవ! బకేన తావద్ దేశాన్త రమపి గత్వా యథాశక్తి రాజకార్య మనుష్ఠితమ్. కిన్తు దేవ! స్వభావ ఏష మూర్ఖాణామ్. యతః-

శ్లో. శతం దద్యాన్న వివదే దితి విజ్ఞస్య సంమతమ్,
వినా హేతుమపి ద్వన్ద్వమేత న్మూర్ఖస్య లక్షణమ్. 33

అను. చక్రవాకపక్షి (జక్కవపిట్ట) నవ్వి ఇలా అంది- "దేవ! ఈ కొంగ పరదేశం సైతం పోయి శక్తికొలది రాజకార్యం నిర్వహించింది. కానీ ప్రభూ! మూర్ఖుల స్వభావం ఇలాగే ఉంటుంది. ఏలనన_

"వంద ఇవ్వవచ్చు. కాని తగవును మాత్రం తెచ్చుకోరాదు" అనేది నీతి వేత్తల మతం. కారణం లేకయే తగవు తెచ్చుకోడం మూర్ఖుల లక్షణం. 33

మూ. రాజాఽఽహ- "అల మనేనాఽతీతోపాలమ్భనేన. ప్రస్తుత మనుసన్ధీయతామ్." చక్రవాకో బ్రూతే- 'దేవ! విజనే బ్రవీమి. యతః-

శ్లో. వర్ణాऽऽకారప్రతిధ్వానై ర్నేత్రవక్త్రవికారతః,
అభ్యూహన్తి మనో ధీరా స్తస్మా ద్రహసి మన్త్రయేత్. 34

అను. రాజు ఇలా చెప్పాడు- ఈ గతించినదాన్ని గూర్చి నిందించడంవల్ల ఉపయోగం ఏముంది? ప్రస్తుతం విచారించండి." జక్కవపిట్ట ఇలా అంది- 'ప్రభూ ! రహస్యంగా విన్నవిస్తాను. ఏలననగా—

రంగు, రూపం, శబ్దం, కన్నులమార్పు, ముఖంలోని భేదాలు- ఇత్యాది కంటే మనస్సులోని భావాన్ని ప్రతిభాశాలురు గురిసారు. అందువలన (రాజకీయాలను) రహస్యంగా ఆలోచన చేయాలి. 34

మూ. తతో రాజా మన్త్రీ చ తత్ర స్థితౌ. అన్యేऽన్యత్ర గతాః. చక్రవాకో బ్రూతే- "దేవ ! అహమేవం జానామి - 'కస్యాऽప్యస్మన్నియోగినః ప్రేరణయా బకేనేద మనుష్ఠితమ్. యతః -

శ్లో వైద్యానా మాతురః శ్రేయాన్ వ్యసనీ యో నియోగినామ్,
విదుషాం జీవనం మూర్ఖః సద్వర్ణో జీవనం సతామ్. 35

అను. అంత రాజూ, మంత్రీ మాత్రం అచ్చట ఉన్నారు. తక్కినవారు వేఱే చోటికి పోయారు. అప్పుడు జక్కవ పులుగు ఇలా అంది - "దేవా ! మన వారిలోనే ఎవరో ఒక రాజోద్యోగియొక్క ప్రేరణచే కొంగ ఇలా చేసి ఉంటుందని నాకు తోస్తూ ఉంది. ఏలనన -

వైద్యులకు రోగి, రాజోద్యోగులకు ఆపన్నుడైన ప్రభువు, విద్వాంసులకు మూర్ఖుడు, సజ్జనులకు సత్కులీనుడు జీవితాధారం అంటారు. 35

మూ. రాజాऽబ్రవీత్ - "భవతు, కారణమత్ర పశ్చా న్నిరూపణీయమ్. సమ్ప్రతి యత్కర్తవ్యం తన్నిరూప్యతామ్. చక్రవాకో బ్రూతే- 'దేవ ప్రణిధి స్తావత్తత్ర ప్రహీయతామ్. తత స్తదనుష్ఠానం బలాబలఞ్చ జానీమః. తథాహి -

శ్లో. భవేత్ స్వపరరాష్ట్రాణాం కార్యాకార్యావలోకనే,
చార శ్చక్షు ర్మహీభర్తు ర్యస్య నా స్త్యన్ధ ఏవ సః. 36

అను. రాజు ఇలా అన్నాడు - "అలాగే కానిమ్ము. ఈ విషయంలో కారణాన్ని తర్వాత విచారించుదాం. ప్రస్తుతం కర్తవ్యం ఆలోచించండి. చక్రవాకం ఇలా చెప్పింది - 'ప్రభూ ! గూఢచారిని (ముందుగా) పంపుదాం. అతడి (శత్రువు యొక్క) అభిప్రాయం, బలం, బలహీనత మొదలైనవి గ్రహించుదాం. అది సముచితం.

తన దేశంలోను పరదేశంలోనూ సంభవించే మంచిచెడ్డలను చూచేందుకు ప్రభువునకు వేగులవాడే కన్ను. ఏ రాజునకు అలాంటి వేగులవాడు లేడో అతను గ్రుడ్డివాడే.

మూ. స చ ద్వితీయం విశ్వాసపాత్రం గృహీత్వా యాతు. తేనాఽసౌ స్వయం తత్రాఽవస్థాయ ద్వితీయం తత్రత్యమన్త్రికార్యం సునిభృతం నిశ్చిత్య నిగద్య ప్రస్థాపయతి. తథా చోక్తమ్ -

శ్లో. తీర్థాశ్రమసురస్థానే శాస్త్రవిజ్ఞానహేతునా,
తపస్వివ్యఞ్జనోపేతైః స్వచరైః సహ సంవసేత్. 37

అను. అతడూ తనకు తోడుగా మరియొక నమ్మకమైనవాడిని తీసికొని పోవాలి. అచ్చట తాను ఉండాలి. అచ్చట (శత్రుగృహంలోని) మంత్రాలన్నిటినీ సేకరించి ఒక నిశ్చయానికి రావాలి. వాటిని రహస్యంగా ఈ రెండవవాడికి బోధించి పంపాలి. విజ్ఞులచే ఇలా తెలుపబడింది -

ప్రధానగుప్తచరుడు తన సహచరులతో కలిసి ఏదేని పుణ్యతీర్థాన గానీ - సాధుసంన్యాసుల ఆశ్రమంలో గానీ - దేవాలయంలోగానీ, తాపసవేషాలతో శాస్త్రాధ్యయనం చేసే నెపంతో నివసించాలి.

మూ. గూఢచారశ్చ యో జలే స్థలే చ చరతి, తతోఽసావేవ బకో నియుజ్యతామ్. ఏతాదృశ ఏవ కశ్చిద్బకో ద్వితీయత్వేన ప్రయాతు. తద్గృహలోకశ్చ రాజద్వారే తిష్ఠతు. కిన్త్వేతదపి సుగుప్త మనుష్ఠాతవ్యమ్. యతః -

శ్లో. షట్కర్ణో భిద్యతే మన్త్ర స్తథా ప్రాప్తశ్చ వార్తయా,
ఇత్యాత్మనా ద్వితీయేన మన్త్రః కార్యో మహీభృతా. 38

అను. నీటిలోనూ, నేలమీదా సమానంగా సంచరింపగలవాడే గూఢచారు డవుటకు అర్హుడు. ఇలాంటిదాన్నే మఱొక కొంగను దీనికి తోడుగా పంపుదాం. ఈ రెండు కొంగల కుటుంబాన్ని రాజాధీనంలో ఉండేలా చేద్దాం. కానీ ఇదంతా మిక్కిలి రహస్యంగా జరుగాలి. ఏలనన -

ఆరుచెవుల్లో పడిన (ముగ్గురికి తెలిసిన) సందేశం లేక మంత్రం అందరికీ వెల్లడి అవుతుంది. అందుచే ప్రభువు తానూ ఆత్మీయుడైన మరొక్కడు ఉండే టట్లుగా (అనగా - చతుష్కర్ణంగా = నాలుగు చెవులు ఉండేటట్లుగా) సందేశం పంపడం అలాగే ఆలోచనా (మంత్రం) చేయాలి. 38

మూ. పశ్య -

శ్లో. మన్త్రభేదే హి యే దోషా భవన్తి పృథివీపతేః,
న శక్యాస్తే సమాధాతు మితి నీతివిదాం మతమ్. 39

రాజా విమృశ్యోవాచ - 'ప్రాప్త స్తావన్మయోత్తమః ప్రణిధిః' మన్త్రీ బ్రూతే - "దేవ, తదా సఙ్గ్రామే విజయోఽపి ప్రాప్తః."

అను. చూడుము -

రహస్యం (మంత్రం) పొక్కితే రాజునకు సంభవించే దోషాలు తొలగించ డానికి వీలుగానివి అని నీతివేత్తలు అంటారు. 39

రాజు విమర్శించి ఇలా అన్నాడు - "నాకు మంచి వేగు లభించాడు." అందుకు మంత్రి ఇలా చెప్పాడు - "ప్రభూ ! అలా అయితే యుద్ధంలో విజయం సైతం లభిస్తుంది".

మూ. అత్రాన్తరే ప్రతీహారః ప్రవిశ్య ప్రణమ్యోవాచ - 'దేవ ! జమ్బూద్వీపా దాగతో ద్వారి శుక స్తిష్ఠతి.' రాజా చక్రవాక మాలోకతే. చక్రవాకేణోక్తమ్ - 'కృతాఽఽవాసే తావద్ గత్వా తిష్ఠతు. పశ్చా దానీయ ద్రష్టవ్యః. 'యథాజ్ఞాపయతి దేవః' ఇత్యభిధాయ ప్రతీహారః శుకం గృహీత్వా తదావాసస్థానం గతః. రాజాఽఽహ - 'విగ్రహస్తావత్

సముపస్థితః" చక్రవాకో బ్రూతే - 'దేవ ! తథాపి ప్రాగేవ విగ్రహో న విధిః. యతః -

శ్లో. స కింభృత్యః స కింమన్త్రీ య ఆదావేవ భూపతిమ్,
యుద్ధోద్యోగం స్వభూత్యాగం నిర్దిశ త్యవిచారితమ్. 40

అను. ః ద్వారపాలకుడు లోనికి ప్రవేశించాడు. ప్రణమిల్లాడు. ఇలా విన్నవించాడు - 'ప్రభూ ! జంబూద్వీపంనుండి ఒక చిలుక వచ్చింది. ద్వారం వద్ద ఉంది.' అది విని రాజు మంత్రివైపు (సాభిప్రాయంగా) చూచాడు. అప్పుడు మంత్రి అయిన చక్రవాకపక్షి ఇలా అంది - 'అతిథిగృహానికి తీసికొని పొమ్ము. [కొంతసేపు విశ్రాంతి తీః మ్ము] తర్వాత తీసికొనివచ్చి ప్రభువుల దర్శనం చేయింపుము.'

అంత ప్రతీహారుడు - 'ప్రభువులు ఆజ్ఞాపించినటులే' - అని చిలుకను తీసికొని అతిథిగృహానికి పోయింది.

అప్పుడు రాజు మంత్రితో ఇలా అన్నాడు - 'ఇప్పుడు యుద్ధం ఎదురుగా వచ్చి కూర్చుంది". అందుకు చక్రవాకం ఇలా అంది -

"ప్రభూ ! అలా ఉన్నా మొదటనే యుద్ధం చేయడం సముచితం గాదు. ఏలనన - పూర్తిగా విచారింపక యుద్ధం చేయడానికిగానీ దేశాన్ని త్యజింపడానికి గాని ప్రభువునకు సలహా ఇచ్చే మంత్రి దుష్టమంత్రిగాను సేవకుడు దుష్టసేవకుడుగాను తలంపబడును 40

మూ. అపరఞ్చ -

శ్లో. విజేతుం ప్రయతేతాఽరీన్ న యుద్ధేన కదాచన,
అనిత్యో విజయో యస్మాద్దృశ్యతే యుధ్యమానయోః. 41

అన్యచ్చ -

శ్లో. సామ్నా దానేన భేదేన సమస్తై రథవా పృథక్,
సాధితుం ప్రయతేతాఽరీన్ న యుద్ధేన కదాచన. 42

అను. మరియూ - యుద్ధంద్వారా శత్రువును జయించేందుకు ఎప్పుడూ ప్రయత్నం చేయకూడదు. యుద్ధంలో ఇరుపక్షాలవారికీ విజయం అనిశ్చితంగానే ఉంటుంది. 41

ఇంకనూ - సామ, దాన, భేదాలు అనే ఉపాయాలు మూడింటినీ వేర్వేరుగా సమగ్రంగా ప్రయోగించి శత్రువులను లొంగదీయడానికి ప్రయత్నించాలి. యుద్ధంద్వారా మాత్రం వద్దు. 42

అపరఞ్చ -

శ్లో. సర్వ ఏవ జనః శూరో హ్యనాసాదితవిగ్రహః,
అదృష్టపరసామర్థ్యః సదర్పః కో భవేన్నహి. 43

కిఞ్చ -

శ్లో. న తథోత్థాప్యతే గ్రావా ప్రాణిభిర్దారుణా యథా,
అల్పోపాయా న్మహాసిద్ధి రేతన్మ న్త్రఫలం మహత్. 44

అను. ఇంతేగాదు. యుద్ధం నెత్తిమీదికి రానంతవరకు అందరూ వీరులే. శత్రువిక్రమాన్ని చవిచూచేవరకు ఎవరు గర్వంగా ఉండరు ? (అందరూ గర్వాందులే అని భావం) 43

మరియూ - (బరువైన) చట్టుబండ కఱ్ఱలద్వారా తేలికగా పైకి ఎత్తబడుతుంది గదా. అలాగే అల్పమైన (శ్రమలేని) ఉపాయంచే గొప్పకార్యం సిద్ధిస్తుంది. ఇదే మంత్ర (రాజనీతి) ఫలం. 44

మూ. కిన్తు విగ్రహ ముపస్థితం విలోక్య వ్యవహ్రియతామ్. యతః -

శ్లో. యథా కాలకృతోద్యోగాత్ కృషిః ఫలవతీ భవేత్,
తద్వన్నీతిరియం దేవ చిరాత్ ఫలతి న క్షణాత్. 45

అపరఞ్చ -

శ్లో. దూరే భీరుత్వ మాసన్నే శూరతా మహతో గుణః,
విపత్తౌ చ మహాన్ లోకే ధీరత్వ మధిగచ్ఛతి. 46

అను. కాని యుద్ధం ఎదుపగా ఉన్నట్లు తలంచి ప్రవర్తిల్లాలి. ఏలననగా ఓ రాజా ! అదనున వేసిన పైరు ఋతుకాలంలో ఫలితం (పంటను) ఇచ్చినట్లు - సకాలంలో ఉ ంచిన రాజనీతి ఉత్తరోత్తరఫలవంతం అవుతుంది. వెంటనే మాత్రం గాదు. 45

మరియూ - ఆపదలను దూరంగా చూచి భయపడడం - అవి దాపునకు వచ్చినచో పరాక్రమంచే విజృంభించడం మహాత్ముల సుగుణం. కనుక ఈ లోకంలో మహాత్ములు ఆపదలో ధైర్యాన్ని ఆశ్రయిస్తారు. 46

మూ. అన్యచ్చ -

శ్లో. ప్రత్యూహః సర్వసిద్ధీనా ముత్తాపః ప్రథమం కిల,
అతిశీతల మప్యమ్భః కిం భినత్తి న భూభృతః. 47

విశేషతశ్చ దేవ ! మహాబలోఽసౌ చిత్రవర్ణో రాజా. యతః -

శ్లో. బలినా సహ యోద్ధవ్యమితి నాస్తి నిదర్శనమ్,
తద్యుద్ధం హస్తినా సార్ధం నరాణాం మృత్యు మావహేత్. 48

అను. ఇంకనూ - ఉడుకుబోతుతనం (తొందరపాటు - క్రోధం) అన్ని కార్యసిద్ధులకు మొదటి విఘ్నంగా ప్రసిద్ధం. మిక్కిలి చల్లని నీరునైతం పర్వతాన్ని భేదిస్తున్నది గదా. అనగా క్రోధానికి బదులు శాంతాన్ని వహిస్తే సాఫల్యం సిద్ధిస్తుంది అని భావం. 47

విశేషించి (ముఖ్యంగా) ఆ రాజైన చిత్రవర్ణుడు గొప్ప బలవంతుడు.

బలవంతుడితోడనే యుద్ధం చేయాలి - అనే నీతి ఏదీ లేదు. మానవులు ఏనుగుతో యుద్ధంచేయడం మృత్యువును ఆహ్వానించడమే. 48

మూ. అన్యచ్చ -

శ్లో. స మూర్ఖః కాల మప్రాప్య యోఽపకర్తరి వర్తతే,
కలి ర్బలవతా సార్ధం కీటపక్షోద్గమో యథా. 49

కిఞ్చ -

శ్లో. కౌర్మం సఙ్కోచ మాస్థాయ ప్రహారమపి మర్షయేత్,
ప్రాప్తకాలే తు నీతిజ్ఞ ఉత్తిష్ఠేత్ క్రూరసర్పవత్. 50

అను. మరియూ - తగిన సమయం ప్రాప్తించకముందే అపకారిపై దాడి చేసేవాడు మూర్ఖుడు అనబడుతాడు. బలవంతుడితో విరోధం పురుగులకు రెక్కలు రావడంతో సమానం. అనగా రెక్కలు వచ్చిన పురుగులు అగ్గిని మింగబోయి మరణిస్తాయి. అలాగే బలవద్విరోధం సమూలనాశకరం అని భావం. 49
(కలిః = కలహః)

ఇంకా - రాజనీతిజ్ఞుడు ఆపదలు వస్తే తాబేలువలె సంక్షోభం పొంది, (తగ్గి) బాధను సహిస్తాడు. అవసరం లభిస్తే అనగా పరాక్రమప్రదర్శనకు యోగ్యమైనకాలం ప్రాపిసే క్రూరసర్పం వలె విజృంభిస్తాడు. 50

శ్లో. మహత్యల్పేఽప్యుపాయజ్ఞః సమమేవ భవేత్ క్షమః,
సమున్మూలయితుం వృక్షాం స్తృణానీవ నదీరయః. 51

అతో దూతోఽయం శుకోఽత్రాఽఽశ్వాస్య తావద్ధ్రియతాం యావద్దుర్గం సజ్జీక్రియతే. యతః -

శ్లో. ఏకః శతం యోధయతి ప్రాకారస్థో ధనుర్ధరః,
శతం శతసహస్రాణి తస్మాద్దుర్గం విశిష్యతే. 52

అను. ఎలా నదీ[illegible]హం గడ్డిపరకలనూ, మహావృక్షాలనూ పెల్లగించడంలో సమర్థమై ఉంటుందో అలాగే ఉపాయజ్ఞుడు గొప్ప శత్రువునైనా చిన్న శత్రు[illegible] సమంగానే జయింప సమర్థుడై ఉంటాడు. 51

అందువల్ల కోట తయారుఅ[illegible] ఈ రాయబారి అయిన చిలుకను (మంచిమాటలచే) ఊరడిస్తూ ఇచ్చటనే నిల్పుదాం.

ఏలనన - కోటలో ఉండే వీరుడైన ఒక విలుకాడు వందమందిని ఎదురింప గలడు. ఇక వందవీరులు అయితే లక్షమందిని ఎదురింపగలరు. అందువల్ల యుద్ధానికి కోట ఉండడం ప్రశస్తం. 52

మూ. కిఞ్చ -

శ్లో. అదుర్గో విషయః కస్య నాఽరేః పరిభవాస్పదమ్,
అదుర్గోఽనాశ్రయో రాజా పోతచ్యుతమనుష్యవత్. 53

శ్లో. దుర్గం కుర్యా న్మహాఖాత ముచ్చప్రాకారసంయుతమ్,
సయన్త్రం సజలం శైలసరిన్మరువనాశ్రయమ్. 54

శ్లో. విస్తీర్ణతాఽతివైషమ్యం ధనధాన్యేధ్మసఙ్గ్రహః,
ప్రవేశశ్చాఽపసారశ్చ సప్తైతా దుర్గసమ్పదః." 55

అను. మరియూ - కోటలేని రాజ్యం ఎంత బలవంతుడైన ప్రభువునకు చెందినదైనా కోట ఉండే ఎంత చిన్న ప్రభువునకైనా లోబడిపోతుంది. కోటలేనివాడూ, ఆశ్రయం లేనివాడూ అయిన ప్రభువు పడవనుండి జారిన మనుష్యుడువలె మునిగిపోతాడు. 53

కోటను పర్వతప్రాంతానగానీ, నదీప్రాంతానగానీ, ఎడారిలోగానీ, దుర్గమారణ్యంలోగానీ నిర్మించాలి. అది పెద్ద అగడ్తచే చుట్టబడినదై, ఎత్తైన ప్రాకారం గలదై, యుద్ధోపయోగియంత్రయుతమై, జలయుక్తతటాకాదిసహితమై ఉండాలి.

మరియు- విశాలత, దుర్గమత (విషమత), జలసౌకర్యం, ఆహారసమృద్ధి, ఇంధనసంగ్రహం, రహస్యమైన ప్రవేశమార్గం, నిర్గమనమార్గం అనే ఈ ఏడు కోటయొక్క సంపదలు అనబడుతాయి. 55

మూ. రాజాఽఽహ - "దుర్గాఽనుసన్ధానే కో నియుజ్యతామ్" ఇతి. చక్రవాకో బ్రూతే -

శ్లో. "యో యత్ర కుశలః కార్యే తం తత్ర వినియోజయేత్,
కర్మస్వదృష్టకర్మా యః శాస్త్రజ్ఞోఽపి విముహ్యతి. 56

తదాహూయతాం సారసః. తథాఽనుష్ఠితే సతి సమాగతం సారస మవలోక్య రాజోవాచ - "భోః సారస, త్వం సత్వరం దుర్గమనుసన్ధేహి.

అను. అంతట రాజు ఇలా అన్నాడు - "దుర్గం నిర్మించేందుకు ఎవర్ని నియమించడం సముచితం ?" చక్రవాకం ఇలా చెప్పింది-

"ఎవడు ఏ పనిలో నేర్పరియో వాణ్ణి ఆ పనిలో నియమించాలి. శాస్త్రం తెలిసినవాడై అనుభవం లేనివాడు కార్యంలో భ్రాంతుడౌతాడు. 56

కనుక బెగ్గురుపిట్టను పిలవండి." అలాగే బెగ్గురుపిట్టను పిలిపించారు. వచ్చిన బెగ్గురుపిట్టను చూచి రాజు ఇలా అన్నాడు - "ఓ బెగ్గురుపిట్టా! నీవు త్వరలో కోటను నిర్మింపుము".

మూ. సారసః ప్రణమ్యోవాచ - 'దేవ! దుర్గం తావ దిదమేవ చిరాత్ సునిరూపితమాస్తే మహత్సరః. కిన్త్వేతన్మధ్యద్వీపే ద్రవ్య సఙ్గ్రహః క్రియతామ్. యతః -

శ్లో. ధాన్యానాం సఙ్గ్రహో రాజన్నుత్తమః సర్వసఙ్గ్రహాత్,
నిక్షిప్తం హి ముఖే రత్నం న కుర్యాత్ ప్రాణధారణమ్. 57

అను. బెగ్గురుపిట్ట ప్రణమిల్లి ఇలా అంది - "ప్రభూ! చిరకాలంగా మనం చూస్తూ వచ్చిన ఈ మహాసరోవరమే కోట. ఇక తక్కిన ద్రవ్య సేకరణను దీని మధ్యన ఉండే ద్వీపంపై చేయడం సముచితంగా ఉంటుంది. ఏలనన-

ఓ రాజా ! ఇతరములైన వస్తువు లన్నింటికంటె ఆహారవస్తువులను సేకరించడం ఉత్తమం. ఎందుకంటే నోటిలో పడిన (ఉంచబడిన) రత్నం (ఎంత విలువైనదైనా) ప్రాణాన్ని నిల్పలేదు గదా ? 57

కిఞ్చ-

శ్లో. ఖ్యాతః సర్వరసానాం హి లవణో రస ఉత్తమః,
గృహీతం తు వినా తేన వ్యఞ్జనం గోమయాయతే. 58

అను. మరియూ. రసములు (రుచులు) అన్నింటిలో ఉప్పు శ్రేష్ఠంగా ప్రసిద్ధం

అయింది. దాన్ని అవశ్యం సేకరించాలి. అది లేనిచో ఎంత మంచి వ్యంజనం (కూర-శాకం) అయినా పేడవలె ఉంటుంది.' 58

మూ. రాజాఽఽహ- 'సత్వరం గత్వా సర్వ మనుష్ఠీయతామ్.'

అత్రాన్తరే ప్రతీహారః పునః ప్రవిశ్య బ్రూతే- "దేవ! సింహల ద్వీపా దాగతో మేఘవర్ణో నామ వాయసః సపరివారో ద్వారి వర్తతే. స చ దేవపాదాన్ ద్రష్టు మిచ్ఛతి" ఇతి. రాజాఽఽహ- "కాకః ప్రాజ్ఞో బహుదృశ్వా చ. తద్భవతి చ సజ్గ్రాహ్యః."

అను. రాజు ఇలా చెప్పాడు- 'అలా అయితే వెంటనే పోయి అవసరమైన పనులు అన్నీ చేయండి.'

ఇంతలో ద్వారపాలకుడు లోనికి వచ్చి ఇలా విన్నవించాడు- "ప్రభూ! సింహలద్వీపంనుండి మేఘవర్ణుడు అనే కాకి సపరివారంగా వచ్చింది. ద్వారంవద్ద ఉంది. ప్రభువులను దర్శింపగోరుతూంది." అది విని రాజు ఇలా అన్నాడు-"కాకి ప్రతిభాశాలి. అన్నిటిని దర్శించేది. అందువల్ల అతన్ని చేరదీయడం సముచితం."

మూ. చక్రవాకో బ్రూతే- 'దేవ! అస్త్వేవమ్. కిన్తు కాకః స్థల చరః. తేనాఽస్మద్విపక్షపక్షే నియుక్తః కథం సజ్గృహ్యతే? తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఆత్మపక్షం పరిత్యజ్య పరపక్షేషు యో రతః,
స పరైర్హన్యతే మూఢో నీలవర్ణశృగాలవత్.' 59

రాజాఽఽహ- "కథమేతత్?" మన్త్రీ కథయతి-

అను. చక్రవాకం ఇలా అంది-'అలాగే కానిండు. కాని,కాకి భూమిపై సంచరించేది. అందువల్ల అది మన శత్రుపక్షంలోనిది. అలాంటప్పుడు మన ఇంట్లో ఎలా ఉంచుకోగలం? విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

తనవారిని వదలి శత్రుపక్షంవారిపై ఆసక్తి చూపేవాడు మూర్ఖుడు అనబడుతాడు. అలాంటివాడు నీలవర్ణమైన నక్కవలె చస్తాడు. 59

రాజు అడిగాడు- "అది ఎట్లు?" మంత్రి ఇలా చెప్పసాగాడు-

7. నీలవర్ణశృగాలకథా

(నీలిరంగునక్క కథ)

మూ. [అస్త్యరణ్యే] కశ్చిత్ శృగాలః. [సః] స్వేచ్ఛయా నగరోపాన్తే భ్రామ్య న్నీలీభాణ్డే నిపతితః. పశ్చాత్తత ఉత్థాతు మసమర్థః ప్రాతరాత్మానం మృతవత్ సన్దర్శ్య స్థితః. అథ నీలీభాణ్డస్వామినా 'మృత' ఇతి జ్ఞాత్వా తస్మాత్ సముత్థాప్య దూరే నీత్వాఽసౌ పరిత్యక్తః, తస్మాత్ పలాయితః.

అను. ఒక అడవిలో ఒకానొక నక్క ఉంది. ఒకనాడు స్వేచ్ఛగా నగర సమీపంలో తిరుగుతూ, ఒక నీలిమందు తొట్టిలో (పెనంలో) పడింది. తర్వాత ఎంత ప్రయత్నించినా అందుండి లేచి వెలుపలికి రాలేకపోయింది. అందుచే వేకువన యజమానుడు వచ్చేసమయానికి [ఊపిరి బిగబట్టి వెల్లకిల] చచ్చినదానివలె పండుకొంది. తలంచినట్లు యజమానుడు ఉదయం వచ్చాడు. నక్కను చూచాడు- "ఇది చచ్చిపోయింది" అని తలంచాడు. ఎత్తుకున్నాడు. దూరంగా తీసికొనిపోయి పారవేశాడు. వెంటనే ఆ నక్క లేచి పాటిపోయింది.

మూ. తతోఽసౌ వనే గత్వా ఆత్మానం నీలవర్ణ మవలోక్యాఽచిన్తయత్- "అహమిదానీ ముత్తమవర్ణః, తదహం స్వకీయోత్కర్షం కిం న సాధయామి"— ఇత్యాలోచ్య శృగాలా నాహూయ తేనోక్తమ్- 'అహం భగవత్యా వనదేవతయా స్వహస్తేనాఽరణ్యరాజ్యే సర్వౌషధిరసేనాఽభిషిక్తః. [పశ్యన్తు మమ వర్ణమ్] తదద్యాఽఽరభ్యాఽస్మదాజ్ఞయాఽస్మిన్నరణ్యే వ్యవహారః కార్యః.

అను. తర్వాత ఆ నక్క అడవికి పోయింది. తాను నల్లగా ఉండడం (మారడం) తెలిసికొంది. ఇలా తలంచింది- "నారంగు ఇప్పుడు ఉత్తమమైంది.

అందుచే నేను నాకు గొప్పతనాన్ని ఎందుకు సాధించుకోలేను" ఇలా తలంచి తక్కిన నక్కలను పిలిచింది. వాటితో ఇలా చెప్పింది- "నేను పూజ్యురాలైన వన దేవతచే సర్వౌషధీరసాలతో ఈ అరణ్యరాజ్యానికి ప్రభువుగా అభిషేకింపబడ్డాను. [నా రంగును చూడండి] అందువల్ల నేటినుండి నా ఆజ్ఞను అనుసరించియే ఈ అరణ్యంలో అన్నిపనులు జరుగాలి."

మూ. శృగాలాశ్చ తం విశిష్టవర్ణ మవలోక్య సాష్టాఙ్గపాతం ప్రణమ్యోచుః- 'యథాఽఽజ్ఞాపయతి దేవః' ఇతి. అనేనైవ క్రమేణ సర్వే ష్వరణ్యవాసి ష్వాధిపత్యం తస్య బభూవ. తతస్తేన వ్యాఘ్రసింహాఽఽదీ నుత్తమపరిజనాన్ ప్రాప్య, సదసి శృగాలా నవలోక్య లజ్జమానేనాఽ వజ్ఞయా స్వజాతయః సర్వే దూరీకృతాః.

అను. నక్కలు సైతం దాని నూతన (నీల)వర్ణం చూచాయి. సాష్టాంగంగా ప్రణమిల్లాయి- "ప్రభువు ఆజ్ఞాపించినట్లే" అని పల్కాయి.

ఇలా క్రమంగా దానికి ఆ అడవిలో ఉండే మృగాలు అన్నిటిపై ఆధిపత్యం లభించింది. అంతట పులులూ, సింహాలూ మొదలైన ఉత్తమజాతి సేవకులయోగం గల్గింది. అందువల్ల తన సభలో సజాతీయాలైన నక్కలను చూచి సిగ్గుపడింది. అలా అవమానించడంతో సాటిజాతికి చెందిన నక్కలు అన్నీ దూరమై పోయాయి.

మూ. తతో విషణ్ణాన్ శృగాలా నవలోక్య కేనచిద్ వృద్ధశృగాలే నైతత్ ప్రతిజ్ఞాతమ్-"మా విషీదత, యదనేనాఽనీతిజ్ఞేన వయం మర్మజ్ఞాః [స్వసమీపాత్] పరిభూతాః. తద్యథాఽయం నశ్యతి తథా విధేయమ్. యతోఽమీ వ్యాఘ్రాదయో వర్ణమాత్రవిప్రలబ్ధాః శృగాలమజ్ఞాత్వా రాజానమిమం మన్యన్తే. తద్యథాఽయం పరిచీయతే తథా కురుత. తత్ర చైవ మనుష్ఠేయం, యథా వదామి- సర్వే సన్ధ్యాసమయే తత్సన్నిధానే మహారావ మేకదైవ కరిష్యథ. తతస్తం శబ్ద మాకర్ణ్య జాతిస్వభావాత్ తేనాఽపి శబ్దః కర్తవ్యః యతః-

శ్లో. యః స్వభావో హి యస్యాఽస్తి స నిత్యం దురతిక్రమః,
శ్వా యది క్రియతే రాజా తత్కిం నాఽశ్నాత్యుపానహమ్. 60

తతః శబ్దా దభిజ్ఞాయ స వ్యాఘ్రేణ హన్తవ్యః" ఇతి. తత స్తథాఽనుష్ఠితే సతి తద్వృత్తమ్. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఛిద్రం మర్మ చ వీర్యఞ్చ సర్వం వేత్తి నిజో రిపుః,
దహ త్యన్తర్గతశ్చైవ శుష్కం వృక్ష మివానలః. 61

అతోఽహం బ్రవీమి- 'ఆత్మపక్షం పరిత్యజ్య' ఇత్యాది.

అను. అప్పుడొక ముసలినక్క దుఃఖితులైన తనవారిని చూచి ఇలా ప్రతిజ్ఞ చేసింది- "దుఃఖపడకుడు. నీతి లేని ఈ నక్క తన మర్మం తెలిసిన మనలను (తన సమీపంనుండి) అవమానించి వెళ్ళగొట్టింది. ఇది నశించే పద్ధతిని (ఉపాయం) నేను చేస్తాను. ఈ పులులు మొదలైనవన్నీ దీని రంగుచే మోసపోయి దీన్ని రాజుగా తలుస్తూన్నాయి. ఇది నక్కగా గుర్తింపబడేటట్లు చేయాలి. అందుకై అందరు నేను చెప్పినట్లు చేయండి. ఏమన-

సాయంకాలం దాని ఎదుట అందరు ఒకేసారి బిగ్గరగా కూయండి. అప్పుడు అది ఆ గొప్ప కూతను విని జాతిస్వభావంచే తానుసైతం కూస్తుంది. ఏలననగా-

ఎవడికి ఏ స్వభావం ఉందో దాన్ని వాడు ఎన్నడూ వదలలేడు. కుక్కను రాజు చేసినా చెప్పులు తినడం మానదు గదా ! 60

అంతట ఆ కూతచే అది నక్కగా గుర్తింపబడుతుంది. పులిచే చంపబడుతుంది. పిమ్మట ఆ నక్కలు అలాగే చేశాయి. అంత ఆ నక్క పులిచే అలాగే చంపబడింది. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

తన దుర్బలతను, రహస్యాన్ని, బలాన్ని ఇలా తక్కిన సర్వవిషయాలను ఎరింగిన తనవాడే శత్రువు అవుతాడు. వాడు ఎండిన చెట్టును దానిలోపల ఉండే అగ్నివలె దహించివేస్తాడు. 61

అందువల్ల నేను (మంత్రి అయిన చక్రవాకాన్ని) చెప్పుతూన్నాను- 'తన వారిని వదలి' ఇత్యాది.

మూ. రాజాఽఽహ-"యద్యేవం తథాపి దృశ్యతాం తావదయం దూరాదాగతః. తత్సఙ్గ్రహే విచారః కార్యః" ఇతి. చక్రో బ్రూతే- ప్రణిధిస్తావత్ ప్రహితో దుర్గఞ్చ సజ్జీకృతమ్. అతః శుకోఽప్యానీయ ప్రస్థాప్యతామ్. కిన్తు యోధబలసమన్వితో భూత్వా దూరాదేవ తమవలోకయ. యతః-

శ్లో. నన్దం జఘాన చాణక్య స్తీక్ష్ణదూతప్రయోగతః,
తద్ దూరాన్తరితం దూతం పశ్యేద్వీరసమన్వితః. 62

అను. రాజు ఇలా అన్నాడు- "అలాగే అగుగాక. ఇతను దూరంనుండి వచ్చాడు. కనుక మనలో చేర్చుకొనే విషయం అవశ్యం విచారించాలి." అందుకు చక్రవాకం ఇలా బదులు పల్కింది- "మనం మన గూఢచరుని (కొంగను) పంపాం. కోటసైతం సిద్ధం చేయబడింది. అందువల్ల (శత్రుదూత అయిన)చిలుకను గూడ సభకు పిలిపించి అతడిమాటలు విని వీడ్కోలు ఇద్దాం. కాని, ఆ రాయబారిని దూరంనుండియే చూడుము. నీదగ్గర యుద్ధవీరులను అప్పుడు సిద్ధంగా ఉంచుకొనుము. ఏలననగా-

చాణక్యుడు దూతవేషంతో వంచనగా ఒక యుద్ధవీరుని పంపి నంద భూపాలుడిని చంపాడు. అందువల్ల ప్రభువైనవాడు ఆత్మరక్షణకై వీరసైనికులను ఉంచుకొని దూరంనుండియే దూతను చూడాలి. 62

మూ. తతః సభాం కృత్వాఽఽహూతః శుకః కాకశ్చ. శుకః కిఞ్చిదున్నతశిరా దత్తాఽఽసనే ఉపవిశ్య బ్రూతే- "భో హిరణ్యగర్భ! త్వాం మహారాజాధిరాజః శ్రీమచ్చిత్రవర్ణః సమాజ్ఞాపయతి - యది జీవితేన శ్రియా వా ప్రయోజనమస్తి, తదా సత్వరమాగత్యాఽస్మచ్చరణౌ ప్రణమ. నోచే దవస్థాతుం స్థానాన్తరం పరిచిన్తయ" ఇతి. రాజా సకోపమాహ- "ఆః, సభాయా మస్మాకం న కోఽపి విద్యతే, య ఏనం గలహస్తయతి."

అను. పిమ్మట రాజు సభను ఏర్పాటుచేశాడు. చిలుక, కాకి సభకు ఆహ్వా

నింపబడ్డాయి. చిలుక తన తలను కొంచెం పైకెత్తి(ఠీవిగా) తనకు ఏర్పాటుచేసిన పీఠంపై కూర్చుంది. ఇలా అంది-"ఓ హిరణ్యగర్భా! నిన్ను మహారాజాధిరాజులు శ్రీమాన్ చిత్రవర్ణులవారు ఇలా ఆజ్ఞాపిస్తున్నారు. ఏమన- "నీకు జీవితంపై గానీ రాజ్యసంపదపై గానీ ఉపయోగం (ఆశ) ఉంటే వెంటనే వచ్చి మా పాదాలకు ప్రణమిల్లుము. అలా గానిచో బ్రతుకడానికై వేఱే చోటును వెదుకుము."

అది విని హిరణ్యగర్భుడు కోపావిష్టుడై ఇలా అన్నాడు-"ఓరీ! ఈ మూర్ఖుణ్ణి గలహస్తుని చేసేందుకు [మెడ పట్టి గెంటేందుకు] ఎవరూ లేరా?"

మూ. తత ఉత్థాయ మేఘవర్ణో బ్రూతే-"దేవ! ఆజ్ఞాపయ. హన్మి చైనం దుష్టశుకమ్." తదా సర్వజ్ఞో [మన్త్రీ చక్రవాకః] రాజానం కాకఞ్చ సాన్త్వయన్ బ్రూతే- "భద్ర! మా మైవమ్." శృణు తావత్-

శ్లో. న సా సభా యత్ర న సన్తి వృద్ధాః
వృద్ధా న తే యే న వదన్తి ధర్మమ్,
ధర్మః స నో యత్ర న సత్యమస్తి
సత్యం న తద్యచ్ఛలమభ్యుపైతి. 63

అను. అంతట మేఘవర్ణుడు [సింహలద్వీపంనుండి వచ్చిన కాకి] లేచి ఇలా పల్కింది- "ప్రభూ! ఆజ్ఞ ఇవ్వండి. ఈ దుష్టశుకాన్ని సంహరిస్తాను" అప్పుడు సర్వజ్ఞుడు (చక్రవాకమంత్రి పేరు)రాజును, కాకిని శాంతింపజేస్తూ ఇలా అన్నాడు- "శుభమూర్తీ! వద్దు. అలా వద్దు. నా మాట వినండి—

వృద్ధులు లేనిది సభ గాదు. ధర్మం పల్కనివారు వృద్ధులు గారు. సత్య విహీనమైనది ధర్మం కాజాలదు. మోసంతో (కపటంతో) కూడినది సత్యం కాదు.

మూ. యతో రాజధర్మశ్చైషః-

శ్లో. దూతో మ్లేచ్ఛోఽప్యవధ్యః స్యాద్రాజా దూతముఖో యతః,
ఉద్యతేష్వపి శస్త్రేషు దూతో వదతి నాఽన్యథా. 64

అన్యచ్చ-

శ్లో. స్వాపకర్షం పరోత్కర్షం దూతోక్తై ర్మన్యతే తు కః,
సదైవాఽవధ్యభావేన దూతః సర్వం హి జల్పతి. 65

అను. ఏలనన- ఇది రాజధర్మం.

రాజు దూతయే వాక్కుగా కలవాడు అవడంవల్ల దూత అయినవాడు మ్లేచ్ఛుడు అయినా (నీచజాతీయుడైనా) అవధ్యుడే (చంపదగనివాడే). ఇందువల్ల ఆయుధాలు ఎత్తబడిఉండినా దూత అసత్యం పల్కడు. మరియూ- 64

దూతమాటలను అనుసరించి తనను తక్కువగానూ, శత్రువును ఎక్కువగానూ ఎవడూ తలంపడు. అతను(దూత) సర్వదా అవధ్యుడైన కారణంచే నిర్భయంగా మంచీ చెడూ అంతా మాట్లాడుతాడు. 65

మూ. తతో రాజా కాకశ్చ స్వాం ప్రకృతి మాపన్నౌ. శుకోఽప్యుత్థాయ చలితః. పశ్చాచ్చక్రవాకేణాఽఽనీయ కనకాలంకారాఽఽదికం దత్త్వా ప్రబోధ్య సప్రేషితః స్వదేశం యయౌ. శుకోఽపి విన్ధ్యాఽచలం గత్వా స్వస్య రాజానం చిత్రవర్ణం ప్రణతవాన్.

తం విలోక్య రాజోవాచ- "శుక! కా వార్తా? కీదృశోఽసౌ దేశః?" శుకో బ్రూతే- ''సంక్షేపాదియం వార్తా. సమ్ప్రతి యుద్ధోద్యోగః క్రియతామ్. దేశశ్చాసౌ కర్పూరద్వీపః స్వర్గైకదేశో, రాజా చ ద్వితీయః స్వర్గపతిః. కథం వర్ణయితుం శక్యతే" ఇతి.

అను. అంతట రాజు కాకి పూర్వస్థితిని పొందారు (శాంతించారు). చిలుక లేచి కదిలింది. వెనువెంటనే మంత్రి అయిన చక్రవాకం ఆ చిలుకకు నచ్చచెప్పి నిలిపింది. బంగారు ఆభరణాలు మొదలైనవి ఇచ్చింది. తగిన సందేశం బోధించింది. సాదరంగా పంపింది. పిమ్మట చిలుకయూ తన దేశం వెళ్ళింది. తర్వాత వింధ్యపర్వతానికి పోయింది. తన ప్రభువైన చిత్రవర్ణుణ్ణి దర్శించింది. ప్రణామం చేసింది.

చిలుకను చూచి రాజు(చిత్రవర్ణుడు) అడిగాడు- "ఓ చిలుకా ! వార్త ఏమి? ఆ దేశం ఎలా ఉంది ?"

చిలుక ఇలా చెప్పింది- ''దేవ ! సంగ్రహంగా విషయం ఇది. యుద్ధ ప్రయత్నం చేయండి. ఆ కర్పూరద్వీపదేశం స్వర్గంలో ఒక భాగమే. ప్రభువు రెండో ఇంద్రుడు (స్వర్గపతి). దాన్ని ఏమని వర్ణింపగలను" (వర్ణనాతీతం అని భావం).

మూ. తతః సర్వాన్ శిష్టా నాహూయ రాజా మన్త్రయితు ముపవిష్టః. ఆహ చ తాన్- "సమ్ప్రతి కర్తవ్యే విగ్రహే యథాకర్తవ్య ముపదేశం బ్రూత. విగ్రహః పునరవశ్యం కర్తవ్యః. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. అసన్తుష్టా ద్విజా నష్టాః సన్తుష్టాశ్చ మహీభుజః,
సలజ్జా గణికా నష్టా నిర్లజ్జాశ్చ కులాఙ్గనాః. 66

అను. పిమ్మట రాజు (చిత్రవర్ణుడు = నెమలి) సభాసదులను అందరిని ఆహ్వానించాడు. వారితో ఇలా అన్నాడు- "ఇప్పుడు చేయవలసిన యుద్ధంలో ఎలా ప్రవర్తించాలో బోధింపండి. యుద్ధం అయితే అవశ్యం చేయదగియే ఉంది. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

సంతుష్టిలేని బ్రాహ్మణులూ, సంతుష్టులైన క్షత్రియులూ, సిగ్గుగల వేశ్యలూ, సిగ్గులేని కులస్త్రీలూ నశిస్తారు.''

మూ. అథ దూరదర్శీ నామ గృధ్రో మన్త్రీ బ్రూతే- 'దేవ! వ్యసనితయా విగ్రహో న విధిః. యతః—

శ్లో. మిత్రాఽమాత్యసుహృద్వర్గా యదా స్యు ర్దృఢభక్తయః,
శత్రూణాం విపరీతాశ్చ కర్తవ్యో విగ్రహ స్తదా. 67

అన్యచ్చ-

శ్లో. భూమి ర్మిత్రం హిరణ్యఞ్చ విగ్రహస్య ఫలం త్రయమ్,
యదైత త్రితయం భావి కర్తవ్యో విగ్రహ స్తదా. 68

అను. అంతట దూరదర్శి అనే పేరుగల గ్రద్ద ఇలా చెప్పింది- "దేవా! మనం వ్యసనంలో-అనగా మిత్రులు, మంత్రులు, ప్రజలు, సైన్యం ఇత్యాదికం అను కూలంగా లేని సమయంలో, యుద్ధంచేయడం మంచిదిగాదు. ఏలనన-

మిత్రులు, మంత్రులు, సుహృత్తులు (= ఆత్మీయులు) తనయందూ దేశం నందు అచంచలమైన భక్తితో ఉన్నప్పుడు- శత్రువులకు మాత్రం పైవర్గం వ్యతి రేకంగా ఉన్నప్పుడు యుద్ధం చేయాలి. 67

మరియూ- భూమి, మిత్రం, కనకం- అనే ఈ మూడే యుద్ధానికి ప్రయో జనం అంటారు. ఈ మూడూ లభిస్తాయి అనే నిశ్చయం ఉన్నచోట యుద్ధం చేయాల్సిందే."

మూ. రాజాఽఽహ– "అస్మద్బలం తావదవలోకయతు మన్త్రీ. తథైతేషా ముపయోగో జ్ఞాయతామ్. ఏవ మాహూయతాం మౌహూర్తికః. స యాత్రార్థం శుభలగ్నం నిర్ణీయ దదాతు".

మన్త్రీ బ్రూతే- "దేవ! తథాపి సహసా యాత్రాకరణ మను చితమ్. యతః-

శ్లో. విశన్తి సహసా మూఢా యేఽవిచార్య ద్విషద్బలమ్,
ఖడ్గధారాపరిష్వఙ్గం లభన్తే తే సునిశ్చితమ్. 69

అను. రాజు ఇలా చెప్పాడు-"మంత్రిగారు మొదట మన సైన్యయోగ్యతను నిరీక్షించండి. తర్వాత ఆ సైనికులను ఉపయోగించే విధానాన్ని గమనించండి. అందుకు తగిన శుభముహూర్తం నిర్ణయించేందుకు జ్యోతిష్కుని (పురోహితుని) పిలవండి."

అది విని మంత్రి ఇలా అన్నాడు- "ప్రభూ! తొందరపడి యుద్ధయాత్ర చేయడం సముచితం గాదు. ఏలనన-

"శత్రుబలాన్ని గుర్తింపక తొందరపాటున ఎవరైతే శత్రుదేశంలో ప్రవే శిస్తారో అలాంటివారు ఖడ్గధారను కౌగలించుకొంటున్నారు. అనగా తమ గొంతు లను తామే కోసుకొనుచున్నారు" అని భావం. 69

మూ. రాజాఽఽహ- "మన్త్రిన్! మమోత్సాహభఙ్గం సర్వథా మా కృథాః. విజిగీషుర్యథా పరభూమి మాక్రామతి, తథా కథయ" ఇతి. గృధ్రో బ్రూతే- 'దేవ! తత్కథయామి. కిన్తు తదనుష్ఠితమేవ ఫలప్రదమ్. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. కిం మన్త్రేణాఽననుష్ఠానే శాస్త్రవిత్పృథివీపతేః,
న హ్యౌషధిపరిజ్ఞానాద్ వ్యాధేః శాన్తిః క్వచిద్భవేత్. 70

రాజాఽఽదేశ శ్చాఽనతిక్రమణీయః ఇతి యథాశ్రుతం కథయామి, శృణు. దేవ!

శ్లో. నద్యద్రివనదుర్గేషు యత్ర యత్ర భయం నృప,
తత్ర తత్ర చ సేనానీ ర్యాయాద్ వ్యూహీకృతై ర్బలైః. 71

అను. అది విని రాజు ఇలా చెప్పాడు- "ఓ మంత్రిగారూ! నాకు ఉత్సాహభంగాన్ని ఎట్టి పరిస్థితులలోనూ కల్గింపవద్దు. విజయేచ్ఛ గల భూపాలుడు శత్రు రాజ్యాన్ని ఎలా ఆక్రమిస్తాడో దాన్ని తెలుపండి." అందుకు గ్రద్ద ఇలా అంది- "ప్రభూ! అది విన్నవిస్తాను. కాని ఆచరిస్తేనే అది ఫలం ఇస్తుంది. అందుకే విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

ఎంతటి రాజనీతిశాస్త్రం తెలిసిన రాజైనా మంత్రాన్ని (ఆలోచనను) ఆచరింపనిచో ఉపయోగం ఏమీ లేదు. వైద్యశాస్త్రంద్వారా ఔషధాల జ్ఞానంవల్ల (ఆ ఔషధాలను సేవింపక) రోగం శాంతింపదు గదా. 70

"ప్రభువుల ఆజ్ఞ దాట వీలుగానిది" అని తలంచి శాస్త్రాన్ని అనుసరించి చెప్పుతున్నాను. వినుడు- ఓ ప్రభూ!

నదులు, పర్వతాలు, అడవులు, దుర్గమప్రదేశాలు మొదలైన స్థలాల్లో ఎచ్చటెచ్చట అపాయభయం ఉంటుందో, అచ్చటచ్చట సేనాధిపతి సేనను వ్యూహాలుగా విభజించి ప్రయాణం చేయాలి. 71

శ్లో. బలాధ్యక్షః పురో యాయాత్ ప్రవీరపురుషాన్వితః,
మధ్యే కలత్రం స్వామీ చ కోశః ఫల్గు చ యద్బలమ్. 72

శ్లో. పార్శ్వయో రుభయో రశ్వా అశ్వానాం పార్శ్వతో రథాః,
రథానాం పార్శ్వతో నాగా నాగానాఞ్చ పదాతయః. 73

శ్లో. పశ్చాత్ సేనాపతి ర్యాయాత్ ఖిన్నానాశ్వాసయన్ శనైః,
మన్త్రిభిః సుభటై ర్యుక్తః ప్రతిగృహ్యా బలం నృపః. 74

శ్లో. సమేయాద్ విషమం నాగై ర్జలాఢ్యం సమహీధరమ్,
సమమశ్వై ర్జలం నౌభిః సర్వత్రైవ పదాతిభిః. 75

అను. మహావీరులైన సైనికులతో గూడి సేనాపతి సేనకు ముందుగా పోవాలి. నడుమ అంతఃపురకాంతలు, ప్రభువు (వృద్ధప్రభువు), ధనాగారం సామాన్యసైనికులు (అల్పబలం) ఉండాలి. 72

ఇరుప్రక్కల గుఱ్ఱపుదళం, దానికి ప్రక్కన రథికులు (రథసైన్యం) ఆమీదట అనగా- రథికుల ప్రక్కన గజబలం, ఆ తర్వాత కాల్బలం ఉండాలి.

వెనుక వేఱొక సేనాధిపతి అలసిపోయిన సైనికులను ఉత్సాహకరమైన మాటలతో వారి అలసటను పోగొట్టుతూ పయనించాలి. వీరికి వెనుక మంత్రుల తోడనూ మహావీరులైన సైనికులతోడనూ పరివేష్టితుడై భూపాలుడు పయనించాలి. 74

హెచ్చుతగ్గులు గల విషమభూములందూ, నీటితో గూడిన ప్రదేశాలందూ, కొండప్రాంతాలయందూ, ఏనుగుబలాన్ని ఆధారంగా చేసికొనియూ, పెద్ద పెద్ద నదులు గల ప్రదేశాలనూ నౌకలను ఆధారంగా చేసికొనియూ, సమప్రదేశాలను గుఱ్ఱపుదళంద్వారానూ, మిగిలిన అన్నిప్రదేశాలనూ కాల్బలంద్వారాను పయనించాలి. 75

శ్లో. హస్తినాం గమనం ప్రోక్తం ప్రశస్తం జలదాగమే,
తదన్యత్ర తురఙ్గాణాం పత్తీనాం సర్వదైవ హి. 76

శ్లో. శైలేషు దుర్గమార్గేషు విధేయం నృపరక్షణమ్,
స్వయోధై రక్షితస్యాఽపి శయనం యోగనిద్రయా. 77

శ్లో. నాశయేత్ కర్షయే చ్ఛత్రూన్ దుర్గకణ్టకమర్దనైః,
పరదేశప్రవేశే చ కుర్యా దాటవికాన్ పురః. 78

అను. వానకాలంలో ఏనుగుల సైన్యంతోడి జైత్రయాత్ర శ్రేష్ఠం. తక్కిన అన్ని కాలాలలో అశ్వదళం, కాల్బలం ఎక్కువ ఉపయోగకరాలు. 76

పర్వతప్రాంతాలలో (దారులు సరిగాలేని) దుర్గమప్రదేశాలలో రాజరక్షణ విషయంలో ఎక్కువ శ్రద్ధ వహించాలి. తన వీరులు రక్షిస్తూ ఉన్నా ప్రభువు సైతం యోగనిద్రలో ఉన్నట్లు నిత్యం జాగరూగతతో ఉండాలి. 77

కోటను ధ్వంసంచేసి ఇతర ఆటంకాలను తొలగించుకొని శత్రువులను నాశం చేయాలి. శత్రుదేశంలో ప్రవేశించడానికి ముందు ఆటవికులను లంచం మొదలైనవాటిద్వారా లోబఱచుకొని వారిని ముందుంచుకొనడం శుభం. 78

శ్లో. యత్ర రాజా తత్ర కోశో వినా కోశం న రాజతా,
సుభటేభ్య స్తతో దద్యాత్ కో హి దాతు ర్న యుధ్యతే. 79

యతః—

శ్లో. న నరస్య నరో దాసో దాస స్త్వర్థస్య భూపతే,
గౌరవం లాఘవం వాపి ధనాఽధననిబన్ధనమ్. 80

శ్లో. అభేదే న చ యుధ్యేత రక్షేచ్చైవ పరస్పరమ్,
ఫల్గుసైన్యఞ్చ యత్కిఞ్చి న్మధ్యే వ్యూహస్య కారయేత్. 81

అను. రాజు ఉన్నచోటనే ధనాగారం ఉండాలి. ధనం లేనిచో రాజరికం ఉండదు. అందువల్ల వీరులైన భటులకు ప్రభువు అధికంగా ధనం ఇవ్వాలి. దాత అయిన ప్రభువునకై సేవకుడు ప్రాణం ఒడ్డి యుద్ధం చేస్తాడు. 79

ఏలననగా- ఓ రాజా ! మానవుడు మానవునకు ఎన్నడూ దాసుడు లేదు. ధనానికే దాసుడు. కలిమిచే గౌరవం, లేమిచే అగౌరవం సంభవిస్తాయి. 80

సైనికులు అంతా కలిసి యుద్ధం చేయడం- (సంకులసమరం చేయడం)

ఒక సైనికుడు మరొక్క సై రక్షించడం బలహీనసైన్యాన్ని వ్యూహానికి నడుమ ఉంచడం ముఖ్యమైన విషయాలుగా గుర్తించాలి. 81

శ్లో. పదాతీంశ్చ మహీపాలః పురోఽనీకస్య యోజయేత్,
ఉపరుధ్యారిమాసీత రాష్ట్రం చాఽస్యోపపీడయేత్. 82

శ్లో. స్యన్దనాశ్వైః సమే యుద్యే దనూపే నౌద్విపై స్తథా,
వృక్షగుల్మాఽఽవృతే చాపై రసిచర్మాఽఽయుధైః స్థలే. 83

శ్లో. దూషయేచ్చాస్య సతతం యవసాన్నోదకేన్ధనమ్,
భిన్ద్యాచ్చైవ తటాకాని ప్రాకారాన్ పరిఖా స్తథా. 84

శ్లో. బలేషు ప్రముఖో హ స్తి న తథాఽన్యో మహీపతేః,
నిజై రవయపైరేవ మాతఙ్గోఽష్టాయుధః స్మృతః. 85

అను. ప్రభువు కాల్బలాన్ని సేనకు ముందుగా ఉంచాలి. శత్రువును నాల్గువైపులనుండి చుట్టుముట్టాలి. శత్రురాజ్యాన్ని లూటీలు, హత్యలు, సస్యనాశం ఇత్యాదులచే పీడించాలి. 82

సమప్రదేశాలలో రథాలతో, జలప్రాంతాలతో, నౌకలతో, ఏనుగులతో, చెట్లు, పొదలు గల ప్రదేశాలలో విలుకాండ్రతో, ఇతరస్థలాలలో ఖడ్గాది ఆయుధ ధారులతో గూడినవాడై ప్రభువు శత్రువుతో యుద్ధం చేయాలి. 78

మరియూ శత్రుసంబంధమైన పశుగ్రాసం, ఆహారవస్తువులు, నీరు మొదలైన నిత్యావసరవస్తువులను విషాదికంచే కలుషితం చేయాలి. చెరువుగట్లు, కోటగోడలు, అగడ్తలు మొదలైనవాటిని ధ్వంసం చేయాలి. 84

రాజుయొక్క సైన్యంలో ఏనుగంత ముఖ్యమైంది ఏదీ లేదు. తన అవయవాలచేతనే ఏనుగును అష్టాయుధం అంటారు. [అనగా-(1) తొండం (2) తోక (3,4) రెండుకోరలు (5,6,7,8) నాల్గుపాదాలు మొత్తం ఎనిమిది అవయవాలు ఏనుగునకు ఆయుధాలు]. 85

శ్లో. బల మశ్వశ్చ సైన్యానాం ప్రాకారో జఙ్గమో యతః,
తస్మా దశ్వాధికో రాజా విజయీ స్థలవిగ్రహే 86

తథా చోక్తమ్-

శ్లో. యుధ్యమానా హయారూఢా దేవానామపి దుర్జయాః,
అపి దూరస్థితా స్తేషాం వైరిణో హస్తవర్తినః. 87

శ్లో. ప్రథమం యుద్ధకారిత్వం సమస్తబలపాలనమ్,
దిఙ్మార్గాణాం విశోధిత్వం పత్తికర్మ ప్రచక్షతే. 88

శ్లో. స్వభావశూర మస్త్రజ్ఞం త్వవిరక్తం జితశ్రమమ్,
ప్రసిద్ధక్షత్రియప్రాయం బలం శ్రేష్ఠతమం విదుః. 89

అను. అశ్వం (గుఱ్ఱం) సైతం సేనకు ఒక విధంగా ముఖ్యమైన బలమే. అది సంచరించే ప్రాకారంతో సమానం. మైదానయుద్ధంలో ఆశ్వికదళం అధికంగా ఉండే ప్రభువే విజయం పొందుతాడు. 86

విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు— ఆశ్వికవీరులు దేవతలకునూ అజేయులు. వారికి దూరంలో ఉండే శత్రువులుగూడ చేతిలో ఉన్నట్లే. 87

సమస్తసేనకు ముందుండి యుద్ధం చేయడం, సేన నంతనూ రక్షించడం, అన్ని దిక్కులకు పోయే దారులను గుర్తించి నిర్మించడం కాల్బలంయొక్క పనులు. 88

సహజంగా వీరులూ, ఆయుధప్రయోగనిపుణులూ, ప్రభుభక్తిపరులూ, శ్రమజీవులూ, ప్రసిద్ధక్షత్రియజాతీయులూ అయిన సైనికులతో నిండిన సేనను సర్వశ్రేష్ఠం అంటారు. 89

శ్లో. యథా ప్రభుకృతా న్మానా ద్యుధ్యన్తే భువి మానవాః,
న తథా బహుభి ర్దత్తై ర్ద్రవిణై రపి భూపతేః. 90

శ్లో. వర మల్పబలం సారం న కుర్యా న్ముణ్డమణ్డలీమ్,
కుర్యా దసారభఙ్గో హి సారభఙ్గమపి స్ఫుటమ్. 91

శ్లో. అప్రసాదోఽనధిష్ఠానం దేయాంశహరణం చ యత్,
కాలయాపోఽప్రతీకార సద్వైరాగ్యస్య కారణమ్. 92

శ్లో. అపీడయన్ బలం శత్రూన్ జిగీషు రభిషేణయేత్,
సుఖసాధ్యం ద్విషాం సైన్యం దీర్ఘయానప్రపీడితమ్. 93

అను. ఈ ప్రపంచంలో మానవుడు ప్రభువువల్ల సన్మానం పొంది అతడికై ఎంతగా యుద్ధం చేస్తాడో- అంతగా ఇతరులు ధనాదికం ఇచ్చినా చేయడు. 90

పరాక్రమం, యుద్ధనైపుణ్యం గల్గిన సైన్యం పరిమాణంలో తక్కువగా ఉన్నా శ్రేష్ఠమే. (ముండలగుంపు వంటి) పిరికిపందలతోడి సైన్యం ఎంత గొప్ప దైనా ఉపయోగం లేదు. మొదట ఈ పిరికిపందలతోడి సైన్యం ఓడిపోతే తర్వాత వీరసైనికసైన్యం సైతం తప్పక ఓడిపోతుంది. 91

విక్రమాదికం గుర్తించి సన్మానించకపోవడం, సరియైన సేనాపతి లేక పోవడం, ఇవ్వదగిన వేతనాన్ని తగ్గించి ఇవ్వడం, సమయం దాటిన తర్వాత ఇవ్వడం, సైనికుల ఇబ్బందులకు ప్రతీకారం చేయకపోవడం అనే ఈ అయిదు సైనికుల విరక్తికి కారణాలు అంటారు. 92

విజయం కోరే ప్రభువు దీర్ఘప్రయాణంద్వారా తన సైన్యానికి బడలిక కల్గింపరాదు. చిన్న చిన్న ప్రయాణాలు చేస్తూ శత్రువుపై దాడిచేయాలి. శత్రు సైన్యం దీర్ఘప్రయాణంచే అలసిఉంటే విజయం తేలిగ్గా సిద్ధిస్తుంది. 93

శ్లో. దాయాదా దపరో యస్మా న్నాస్తి భేదకరో ద్విషామ్,
తస్మా దుత్థాపయే ద్యస్మా ద్దాయాదం తస్య విద్విషః. 94

శ్లో. సన్ధాయ యువరాజేన యది వా ముఖ్యమన్త్రిణా,
అన్తః ప్రకోపణం కుర్యా దభియోక్తా స్థిరాత్మనః. 95

శ్లో. క్రూరాఽమిత్రం రణే చాఽపి భజ్గం కృత్వా విఘాతయేత్,
అథవా గోగ్రహాకృష్ట్యా తన్ముఖ్యాఽఽశ్రితబన్ధనాత్. 96

శ్లో. స్వరాజ్యం వాసయే ద్రాజా పరదేశాపహారణాత్,
అథవా దానమానాభ్యాం వాసితం ధనదం హి తత్. 97

అను. శత్రురహస్యాలు తెలిసికొనడానికి, అతణ్ణి ఓడించడానికి, అతడి దాయాదిని లోబఱచుకోడం కంటె శ్రేష్ఠమైన ఉపాయం ఏదీ లేదు. అందువల్ల అధికంగా యత్నించి శత్రుభాగస్వాములను లోలోపల ప్రోత్సహించి అతడికి విరుద్ధంగా నిలవడం, విజయం కోరే ప్రభువుకు ముఖ్యకర్తవ్యం. 94

దుర్గాదికంచే బలవంతుడైన శత్రుభూపాలుడిని ఓడించాలంటే యువరాజుతో గానీ, ముఖ్యమంత్రితోగానీ రహస్యమైన సంధిని చేసికొని శత్రుపక్షంలో విద్రోహం పుట్టునట్లు చేయాలి. 95

దుష్టుడైన శత్రువును యుద్ధంలో ఓడించి చంపివేయాలి. అలా కానిచో దూడను బంధిస్తే దానికొఱకు వచ్చిన ఆవును బంధించడం తేలిక అయినట్లుగా- శత్రువునకు మిక్కిలి ప్రియమైన బంధువునో ఆప్తున్నో బంధించడంద్వారా శత్రువును స్వాధీనపఱచుకొనాలి. తర్వాత సంహరించాలి. దీన్నే గోగ్రహాకృష్టిన్యాయం అంటారు. 96

ప్రభువు శత్రుదేశంలో అరాజకత్వాది ఆపదలు పుట్టించడంద్వారా అచ్చటి ప్రజలు తన దేశంలోకి వచ్చునట్లు చేయాలి. అలా కానిచో ధనం ఇచ్చిగానీ సన్మానాదులు చేసిగానీ శత్రుదేశవాసులు తన రాజ్యంలోనికి వచ్చి నివసించేటట్లు చేయాలి. అలా చేయడంవల్ల వారి వ్యవసాయవాణిజ్యాదివృత్తులద్వారా మరియూ వారు ఇచ్చే పన్నులద్వారా రాజసంపద వృద్ధి చెందుతుంది. 97

మూ. అథవా కిం బహునోదితేన-

శ్లో. ఆత్మోదయః పరగ్లాని ర్ద్వయం నీతి రితీయతీ,
తదూరీకృత్య కృతిభి ర్వాచస్పత్యం ప్రతాయతే. 98

అథ రాజ్ఞా విహస్యోక్తమ్-

శ్లో. అన్య దుచ్ఛృఙ్ఖలం సత్త్వ మన్య చ్ఛాస్త్రనియన్త్రితమ్,
సామానాధికరణ్యం హి తేజస్తిమిరయోః కుతః. 99

తత ఉత్థాయ రాజా మౌహూర్తికాఽఽవేదితలగ్నే ప్రస్థితః.

అను. అధికంగా తెల్పడం దేనికి?

తన అభివృద్ధి, శత్రువుయొక్క అవనతి అనే ఈ రెండే సమస్తరాజనీతికి సారాంశాలు. దీన్ని దృష్టిలో ఉంచుకొని విద్వాంసులు తమ పాండిత్యాన్ని ప్రకటిస్తారు 98

ఇది విని రాజు చిరునవ్వు చిందిస్తూ ఇలా అన్నాడు–

'పరాక్రమం ఏలాంటి శృంఖలాలు (గొలుసులు - బంధాలు) లేనిది అని ఒక ప్రక్కన అంటారు. రాజనీతిశాస్త్రంచే నియమితమైంది బలం అని మరొక ప్రక్కన అంటారు. ఇలా చీకటివెలుగులవలె ఉండే ఈ రెంటికి ఏ విధంగా ఏకాశ్రయత్వం లభిస్తుంది? 99

ఇలా అని రాజు అచ్చటినుండి లేచాడు. జ్యోతిష్కులు సూచించిన శుభలగ్నంలో యుద్ధప్రయాణం చేశాడు.

మూ. అథ ప్రహితప్రణిధి శ్చరో హిరణ్యగర్భ మాగత్య ప్రణమ్యోవాచ-

"దేవ! సమాగతప్రాయో రాజా చిత్రవర్ణః. సమ్ప్రతి మలయపర్వతాధిత్యకాయాం సమావాసితకటకో వర్తతే. దుర్గశోధనం ప్రతిక్షణమనుసన్ధాతవ్యమ్. యతోఽసౌ గృధ్రో మహామన్త్రీ. కిఞ్చ కేనచిత్ సహ తస్య విశ్వాసకథాప్రసఙ్గేన తదిఙ్గిత మవగతం మయా, యత్- అనేః కోఽప్యస్మద్దుర్గే నియుక్త" ఇతి. చక్రవాకో బ్రూతే-'దేవ! కాక ఏవాఽసౌ సమ్భవతి.'

అను. ఇక అచ్చట కర్పూరద్వీపంలో ఉండే రాజహంస అయిన హిరణ్యగర్భుడివద్దకు ప్రధానగుప్తచరుడైన కొంగద్వారా పంపబడిన మరియొక గుప్తచరుడైన కొంగ వచ్చింది. నమస్కరించి ఇలా విన్నవించింది-

"ప్రభూ! [జంబూద్వీప పక్షిరాజైన] చిత్రవర్ణుడు యుద్ధానికి సిద్ధమై వచ్చినట్లేతలంచాలి. ప్రస్తుతం మలయపర్వత ప్రాంతంలో సైన్యంతో విడిది చేసి ఉన్నాడు.

మనకోటను ప్రతిక్షణం పరీక్షిస్తూ ఉండాలి. ఏలననగా-అచ్చట మహామంత్రి గ్రద్ద సమర్థుడు. మరియూ అతడి రహస్యసంభాషణ సంకేతం ద్వారా- 'అతడి (గుప్త చరుడు) వేగు ఒకడు మనకోటలో ముందుగానే నియమితుడై ఉన్నట్లు నేను గ్రహించాను.'

అది విని మంత్రి అయిన చక్రవాకం ఇలా అంది- 'ప్రభూ! అతడి వేగు ఈ కాకి కావచ్చును.'

మూ. రాజాఽఽహ- 'న కదాచి దేతత్! యద్యేవం తదా కథం తేన శుకస్యాఽభిభవోద్యోగః కృతః? అపరఞ్చ; శుకస్యాఽఽగమనాత్ తస్య విగ్రహోత్సాహః. స చ చిరాదత్రాఽఽస్తే' ఇతి. మన్త్రీ బ్రూతే- తథాప్యాగన్తుకః శఙ్కనీయః'. రాజాఽఽహ- 'ఆగన్తుకా అపి కదాచి దుపకారకా దృశ్యన్తే. శృణు-

శ్లో. పరోఽపి హితవాన్ బన్ధు ర్బన్ధుర ప్యహితః పరః,
అహితో దేహజో వ్యాధి ర్హిత మారణ్య మౌషధమ్. 100

అను. ఆ మాట విని రాజు (హిరణ్యగర్భుడు) ఇలా చెప్పాడు– "అలా ఎప్పటికీ గాదు. అలా అయితే అతను చిలుకను అవమానించడానికి ఎందుకు ప్రయత్నిస్తాడు ? మరియూ చిలుక ఇచ్చటికి వచ్చినప్పటినుండియే అతడికి (చిత్ర వర్ణుడికి) యుద్ధోత్సాహం పుట్టింది. ఈ కాకి అయితే చాలాకాలంగా ఇచ్చట ఉంది." అందుకు మంత్రి (చక్రవాకం) ఇలా అంది- 'అయినా ఇతడు క్రొత్తగా వచ్చిన వాడు. అందువల్ల సంశయాస్పదుడు.' అది విని రాజు ఇలా చెప్పాడు- 'ఆగంతుకులు సైతం (క్రొత్తగా చేరినవారునూ) ఒకప్పుడు ఉపకర్తలుగా కనబడుతున్నారు. వినండి–

ఇతరుడైనా మేలుచేసేవాడు బంధువు. బంధువైనా కీడుచేసేవాడు శత్రువు. తన దేహంలో పుట్టినదైనా రోగం కీడు చేస్తుంది. అడవిలో పుట్టినదైనా మూలిక మేలు చేస్తుంది. 100

అపరఞ్చ -

శ్లో. ఆసీద్వీరవరో నామ శూద్రకస్య మహీభృతః,
సేవకః స్వల్పకాలేన స దదౌ సుతమాత్మనః. 101

చక్రవాకః పృచ్ఛతి- 'కథమేతత్ ?' రాజా కథయతి-

అను. మరియూ- శూద్రకుడు అనే ప్రభువునకు వీరవరుడు అనే సేవకుడు ఉండేవాడు. అతడు స్వల్పకాలంలోనే అనగా క్రొత్తగా కొలువులో చేరినవాడైనా రాజుహితానికై తన కొడుకును దుర్గాదేవికి సమర్పించాడు.

చక్రవాకం అడిగింది— 'అది ఎట్లు?'

రాజు ఇలా చెప్పసాగాడు—

8. వీరవర కథా

[వీరవరుడి కథ]

మూ. అహం పురా శూద్రకస్య రాజ్ఞః క్రీడాసరసి కర్పూరకేలి నామ్నః రాజహంసస్య పుత్ర్యా కర్పూరమఞ్జర్యా సహానురాగవా నభవమ్. [తతస్తత్ర న్యవసమ్.] తదా వీరవరో నామ మహాన్ రాజపుత్రః కుతశ్చిద్దేశా దాగత్య రాజద్వార ముపగమ్య ప్రతీహారమువాచ- "అహం వర్తనార్థీ రాజపుత్రః. మాం రాజదర్శనం కారయ." తతస్తేనాఽసౌ రాజదర్శనం కారితో బ్రూతే- 'దేవ! యది మయా సేవకేన ప్రయోజనమస్తి, తదాఽస్మద్వర్తనం క్రియతామ్.'

అను. పూర్వం శూద్రకుడు అనే ఒక రాజు ఉండేవాడు. ఆ రాజుయొక్క క్రీడాసరోవరంలో కర్పూరకేలి అనే రాజహంస సకుటుంబంగా వసించేది. ఆ హంసపుత్రిక కర్పూరమంజరి. నేను ఆ కర్పూరమంజరిని ప్రేమించాను. అందువల్ల ఆ కొలనులోనే ఉండేవాణ్ణి. అప్పుడు వీరవరుడు అనే మహాగుణుడు అయిన ఒక రాజపుత్రవీరుడు ఏ దేశం నుండియో వచ్చాడు. రాజద్వారం వద్దకు పోయాడు. ద్వారపాలకుడితో ఇలా చెప్పాడు- 'నేను జీవికను(ఉద్యోగం-నౌకరి) అర్థించే రాజ

పుత్రవీరుడను. నాకు రాజదర్శనం గల్గింపుము. ద్వారపాలకుడు అలాగే అతడికి రాజదర్శనం గల్గించాడు. అంత అతడు ప్రభువునకు ఇలా విన్నవించాడు-'ప్రభూ! నేను నౌకరిని అర్థిస్తూ వచ్చిన రాజపుత్రజాతీయుణ్ణి. నా సేవవల్ల తమకు ఉపయోగం ఉంటే ఏదేని నౌకరిని అనుగ్రహించండి.'

మూ. శూద్రక ఉవాచ- 'కిం తే వర్తనమ్?'

వీరవరో బ్రూతే- 'ప్రత్యహం సువర్ణపఞ్చశతాని దేహి.'

రాజాఽఽహ- 'కా తే సామగ్రీ?'

వీరవరో బ్రూతే- 'ద్వౌ బాహూ, తృతీయశ్చ ఖడ్గః.'

రాజాఽఽహ-'నైతచ్ఛక్యమ్.'

తచ్ఛ్రుత్వా వీరవరః ప్రణమ్య చలితః. అథ మన్త్రిభి రుక్తమ్- 'దేవ! దినచతుష్టయస్య వర్తనం దత్త్వా జ్ఞాయతామస్య స్వరూపమ్. కి ముపయుక్తోఽయ మేతావద్వర్తనం గృహ్ణాతి, అనుపయుక్తో వా'ఇతి.తతో మన్త్రివచనా దాహూయ వీరవరాయ తామ్బూలం దత్త్వా పఞ్చశతాని సువర్ణాని దత్తాని.

అను. శూద్రకుడు అడిగాడు—'నీ జీతం ఎంత?

వీరవరుడు—'రోజుకు అయిదువందల బంగారు నాణెములు ఇప్పించండి.'

రాజు—'నీ సామగ్రి ఏమి?'

వీర—'రెండు చేతులు. మూడవది ఖడ్గం.'

రాజు—'ఇంత వేతనం ఇవ్వడానికి వీలు గాదు.

అది విని వీరవరుడు రాజుకు నమస్కరించాడు. అచ్చటినుండి కదిలాడు. అంత మంత్రులు ప్రభువునకు ఇలా విన్నవించారు-'ప్రభూ! నాల్గు దినాలకు జీతం ఇచ్చి ఇతడి స్వరూపం పరీక్షిద్దాం. ఇతను ఇంత భృతికి అర్హుడో కాదో తెలుస్తుంది'- అంతట రాజు మంత్రుల మాట ప్రకారం వీరవరుణ్ణి వెనక్కు పిలిపించాడు. తాంబూలంతో బాటు అతనికి అయిదువందల బంగారునాణాలు ఇచ్చాడు.

మూ. వర్తనవినియోగశ్చ రాజ్ఞా సునిభృతం నిరూపితః. తదర్ధం వీరవరేణ దేవేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో దత్తమ్. స్థితస్యార్ధం దుఃఖితేభ్యః, తదవశిష్టం భోజ్యవిలాసవ్యయేన. ఏతత్సర్వం నిత్యకృత్యం కృత్వా రాజద్వార మహర్నిశం ఖడ్గపాణిః సేవతే. యదా చ రాజా స్వయం సమాదిశతి తదా స్వగృహమపి యాతి.

అను. తీసుకొన్న అంత పెద్ద జీతాన్ని వీరవరుడు ఎలా ఖర్చు చేసేది రాజు ప్రచ్ఛన్నంగా (రహస్యంగా) తెలుసుకున్నాడు. ఇది ఇలా ఉంది-సగం ధనాన్ని దైవకార్యాలకు బ్రాహ్మణులకు సమర్పిస్తాడు. తక్కిన సగంలో సగం అనగా మొత్తంలో నాల్గవభాగాన్ని దీనులకూ, దుఃఖితులకూ దానంచేస్తాడు. మిగిలినదాన్ని అనగా నాల్గవభాగాన్ని మాత్రం తన ఆహార-విలాసాదులకు వ్యయం చేస్తాడు. ఇలా తన నిత్యకృత్యం నిర్వహించి, రేబగళ్ళు ఏమరక రాజ ద్వారంవద్ద ఖడ్గధారియై సేవిస్తాడు. ఎప్పుడైనా రాజు స్వయంగా ఆజ్ఞాపిస్తే తన యింటికి పోతాడు. (లేకుంటే పోడు).

మూ. అథైకదా కృష్ణచతుర్దశ్యాం రాత్రౌ స రాజా సకరుణ క్రన్దనధ్వనిం శుశ్రావ. తచ్ఛ్రుత్వా రాజా బ్రూతే-'కః కోఽత్ర ద్వారి తిష్ఠతి? తదా తేనోక్తమ్- "దేవ! అహం వీరవరః". రాజోవాచ- 'క్రన్దనాఽనుసరణం క్రియతామ్.' వీరవరోఽపి - 'యథాఽజ్ఞాపయతి దేవః'-ఇత్యుక్త్వా చలితః. రాజ్ఞాఽపి చిన్తితమ్-'అయ మేకాకీ రాజపుత్రో మయా సూచీభేద్యే తమసి ప్రహితః. నైతదుచితమ్. తదహమపి గత్వా కిమేతత్ ఇతి నిరూపయామి' ఇతి.

అను. అంతట ఒక కృష్ణచతుర్దశినాడు రాత్రివేళ ఆ రాజు ఒకానొక దీనమైన రోదనధ్వనిని విన్నాడు. విని ఇలా పిలిచాడు-'ఎవరు అచ్చట ద్వారంలో ఉండేది ఎవరు? అందుకు వీరవరుడు ఇలా చెప్పాడు-'ప్రభూ! నేను వీరవరుణ్ణి'. రాజు-'అయితే ఆ ఏడ్పు ఏమిటో పోయి విచారించి రమ్మ'ని చెప్పాడు. తోడనే 'చిత్తం' అని వెళ్లాడు వీరవరుడు. అతను పోగానే రాజు ఇలా తలంచాడు-'ఈ కటికచీకటిలో ఈ రాజపుత్రుణ్ణి ఇట్లు ఒంటరిగా పంపడం సముచితంగా లేదు. అందుచేత నేను సైతం (రహస్యంగా) పోతాను. ఇదేమిటో విచారిస్తాను.

మూ. తతో రాజాఽపి ఖడ్గ మాదాయ తదనుసరణక్రమేణ నగరాద్ బహి ర్నిర్జగామ. గత్వా చ వీరవరేణ రుదతీ రూపయౌవన సమ్పన్నా సర్వాఽలఙ్కారభూషితా కాచిత్ స్త్రీ దృష్టా పృష్టా చ-'కా త్వమ్? కిమర్థం రోదిషి?' ఇతి. స్త్రియోక్తమ్-"అహమేతస్య శూద్రకస్య రాజ్యలక్ష్మీః చిరాదేతస్య భుజచ్ఛాయాయాం మహతా సుఖేన విశ్రాన్తా. ఇదానీ మన్యత్ర గమిష్యామి' ఇతి. వీరవరో బ్రూతే-'యత్రాఽపాయః సమ్భవతి, తత్రోపాయోఽప్యస్తి. తత్కథం స్యాత్ పునరిహాఽఽవాసో భవత్యాః?

అను. అంత రాజు సైతం ఖడ్గం చేబూని అతన్ని అనుసరించాడు. క్రమంగా అతడితోబాటు నగరానికి వెలుపలికి పోయాడు. అచ్చట వీరవరుడు ఏడ్చే ఒక సుందరీమణిని చూచాడు. ఆమె యవ్వనంలో ఉంది. అంతే గాదు; బహువిధాలైన ఆభరణాలతో విరాజిల్లుతూంది. చూచి వీరవరుడు ఇలా అడిగాడు-'నీవెవరు? ఎందుకు ఏడుస్తున్నావు? ఆ సుందరీమణి ఇలా అంది-'నేను ఈ శూద్రకప్రభువు యొక్క రాజ్యలక్ష్మిని. చిరకాలంగా ఇతడి భుజములనీడలో (పాలనలో) సుఖంగా ఉన్నాను. (త్వరలో ఇతడికి ఆయువు తీరనుంది) ఇప్పుడు వేఱేచోటికి పోవాలి. (అందుకై దుఃఖిస్తున్నాను).

అది విని వీరవరుడు మరల ఇలా అడిగాడు-అపాయం గలచోట దానికి విరుగుడు అయిన ఉపాయం సైతం ఉంటుంది. "అందుచే నీవు ఇచ్చట ఉండే ఉపాయం ఏదో తెల్పుము".

మూ. లక్ష్మీ రువాచ-"యది త్వమాత్మనః పుత్రం శక్తిధరం ద్వాత్రింశల్లక్షణోపేతం భగవత్యాః సర్వమఙ్గలాయా ఉపహారీకరోషి, తదాఽహం పునరత్ర సుచిరం నివసామి." ఇత్యుక్త్వా సాఽదృశ్యాఽభవత్.

అను. రాజ్యలక్ష్మి ఇలా చెప్పింది-"అలా అయితే నీవు ముప్పదిరెండు శుభలక్షణాలతో విరాజిల్లే నీ పుత్రుడైన శక్తిధరుణ్ణి ఈ దుర్గాదేవికి బలిగా

సమర్పింపుము. (రాజు చిరంజీవి అవుతాడు). నేను మరలా ఇచ్చట చాలాకాలం నివసిస్తాను." ఇలా అని ఆ రాజ్యలక్ష్మి అదృశ్యయై పోయింది.

మూ. తతో వీరవరేణ స్వగృహం గత్వా నిద్రాయమాణా స్వవధూః ప్రబోధితా, పుత్రశ్చ. తౌ నిద్రాం పరిత్యజ్యోత్థాయోపవిష్టౌ. వీరవర స్తత్సర్వం లక్ష్మీవచన ముక్తవాన్. తచ్ఛ్రుత్వా సానన్దః శక్తిధరో బ్రూతే - "ధన్యోఽహ మేవంభూతః స్వామిరాజ్యరక్షార్థం యస్యోపయోగః. తాత! తతోఽధునా విలమ్బస్య హేతుః? ఏవంవిధే కర్మణి దేహస్య వినియోగః శ్లాఘ్యః. యతః-

శ్లో. ధనాని జీవితఞ్చైవ పరార్థే ప్రాజ్ఞ ఉత్సృజేత్,
తన్నిమిత్తో వరం త్యాగో వినాశే నియతే సతి. 102

అను. అంత వీరవరుడు తన ఇంటికి పోయాడు. నిద్రించే భార్యను, పుత్రుణ్ణి మేల్కొల్పాడు. నిద్ర వీడి వారిరువురూ లేచి కూర్చుండగానే రాజ్యలక్ష్మిచే తెల్పబడిన విషయం అంతా చెప్పాడు. అది విని పుత్రుడైన శక్తిధరుడు ఆనందంతో ఇలా అన్నాడు-"నేను మిక్కిలి ధన్యుణ్ణి. ఇలా ప్రభువునకూ, రాజ్యానికీ రక్షణకై ఉపయోగపడుతున్నాను. తండ్రీ! ఇక ఇప్పుడు ఆలసించడం దేనికి? ఇలాటి సత్కార్యానికి శరీరం ఉపయోగపడడం ఎంతయూ ప్రశంసనీయం. ఏలనన-

ప్రాజ్ఞుడైనవాడు ధనాన్నీ, జీవితాన్నీ ఇతరుల మేలుకై త్యజించాలి. మరణం తప్పనిదై ఉండగా అలా త్యాగంచేయడం శ్రేష్ఠం గదా. 102

మూ. శక్తిధరమాతోవాచ-"యద్యేత న్న కర్తవ్యం, తత్కేనాన్యేన కర్మణా గృహీతస్య మహావర్తనస్య నిష్క్రయో భవిష్యతి." ఇత్యాలోచ్య సర్వే సర్వమఙ్గలాయాః స్థానం గతాః. తత్ర సర్వమఙ్గలాం సమ్పూజ్య వీరవరో బ్రూతే-"దేవి! ప్రసీద- విజయతాం శూద్రకో మహారాజః. గృహ్యతా మయ ముపహారః." ఇత్యుక్త్వా పుత్రస్య శిర శ్చిచ్ఛేద. తతో వీరవర శ్చిన్తయామాస-"గృహీతరాజవర్తనస్య నిస్తారః కృతః.

అధునా నిష్పుత్రస్య మే జీవితేనాఽలమ్. ఇత్యాలోచ్యాఽఽ త్మనః శిర శ్ఛిచ్ఛేద. తతః స్త్రియాఽపి స్వామిపుత్రశోకా ర్తయా తదనుష్ఠితమ్.

అను. శక్తిధరుడి తల్లి ఇలా అంది-"ఈ త్యాగం చేయనిచో ఇంతటి గొప్పవేతనఋణం తీర్చడం ఎలా సాధ్యం?" ఇలా ఆలోచించి వారు అందరూ (ముగ్గురూ) దుర్గగుడికి పోయారు. అచ్చట ఆ దేవిని పూజించి వీరవరుడు ఇలా ప్రార్థించాడు-"ఓ దేవి! అనుగ్రహింపుము. శూద్రకమహారాజు సర్వశుభముల విజయ మందుగాక. ఈ కానుకను స్వీకరింపుము." ఇలా ప్రార్థించి పుత్రుడి కంఠం ఛేదించాడు. ఆలా ఛేదించినమీదట అతను ఇలా చింతించాడు-"తీసుకొన్న గొప్పవేతనానికి తగిన ప్రతిక్రియ చేశాను. పుత్రహీనమైన జీవితం చాలు (వ్యర్థం)." ఇలా తలంచి తన తలను ఖండించుకున్నాడు. పిమ్మట వీరవరుడి భార్యయూ, మగడు, పుత్రుడు మరణించడంతో ఆదుఃఖం భరింపలేక తానూ అలాగే చేసింది. (ఆ ఖడ్గంతోనే తన తల నరుకుకొంది).

మూ. తత్సర్వం దృష్ట్వా రాజా సాశ్చర్యం చిన్తయామాస-

శ్లో. జాయన్తే చ మ్రియన్తే చ మద్విధాః క్షుద్రజన్తవః,
అనేన సదృశో లోకే న భూతో న భవిష్యతి. 103

తదేతత్పరిత్యక్తేన మమ రాజ్యేనాఽపి కిం ప్రయోజనమ్? (ఇత్యేవం విచిన్త్య) తతః శూద్రకేణాఽపి స్వశిరశ్ఛేత్తుం ఖడ్గః సముత్థాపితః. అథ భగవత్యా సర్వమఙ్గలయా ప్రత్యక్షీభూతయా రాజా హస్తే ధృతః, ఉక్తశ్చ-"పుత్ర! ప్రసన్నాఽస్మి తే. సాహసేనాఽలమ్. చిరం జీవ. జీవనాన్తేఽపి తవ రాజభఙ్గో నాస్తి.'

అను. రాజు ఇదంతా చూచాడు. ఆశ్చర్యం చెందాడు. ఇలా విచారించాడు. నావంటి నీచప్రాణులు ఎందరో పుట్టుతూన్నారు. చస్తూన్నారు. ఇతడితో సమానుడు పూర్వం లేడు. ఇక పుట్టబోడు. (103)

అందుచే ఇలాంటివాణ్ణి పోగొట్టుకొన్న ఈ రాజ్యంచే నాకు ఉపయోగం ఏముంది?-(ఇలా దుఃఖించి) పిమ్మట శూద్రకమహారాజుసైతం తన శిరస్సును ఖండించుకొనేందుకై ఖడ్గం ఎత్తాడు. అంత వెంటనే భగవతి అయిన దుర్గాదేవి

ప్రత్యక్షమైంది.(ఖడ్గయుక్తమైన) అతడి చేతిని పట్టుకొంది. ఇలా అంది-"పుత్రా! నీయెడ సంతుష్టురాలను. సాహసం చేయకుము. చిరంజీవివి కమ్ము. నీ జీవితం తర్వాతను నీకు రాజ్యభంగం లేదు. (అనగానీ వారసులు ప్రభువులు అగుదురు. అని భావం.)

మూ. రాజా చ సాష్టాఙ్గపాతం ప్రణమ్యోవాచ-'దేవి! కిం మే రాజ్యేన? జీవితేన వా కిం ప్రయోజనమ్? యద్యహ మనుకమ్పనీయ స్తదా మమాఽఽయుశ్శేషేణాఽప్యయం సదారపుత్రో వీరవరో జీవతు. అన్యథాఽహం యథాప్రాప్తాం గతిం గచ్ఛామి. భగవత్యువాచ-పుత్ర! అనేన తే సత్త్వోత్కర్షేణ భృత్యవాత్సల్యేన చ సర్వథా సన్తుష్టాఽస్మి. గచ్ఛ; విజయీ భవ. అయమపి సపరివారో రాజపుత్రో జీవతు, ఇత్యుక్త్వా దేవ్యదృశ్యాఽభవత్. తతో వీరవరః సపుత్రదారః ప్రాప్త జీవనః స్వగృహం గతః. రాజాఽపి తై రలక్షితః సత్వర మన్తఃపురం ప్రవిష్టః.

అను. వెంటనే రాజు సాష్టాంగపాతంగా ప్రణమిల్లి దేవితో ఇలా విన్నవించాడు-"తల్లీ! నాకు రాజ్యంతో గానీ జీవితంతో గానీ ఉపయోగం ఏముంది? నాయందు దయదలంతువేని నా మిగిలిన ఆయువుతోనైన ఈ వీరవరుణ్ణి భార్యా పుత్రులతో బాటు బ్రతికింపుము. అలా కానిచో నా గతికొద్దీ నేను పోతాను. (అది విని) ఆ దేవత ఇలా అంది-"కుమారా! నీ ఈ గొప్పసాహసంచేతనూ, సేవకప్రేమచేతనూ మిక్కిలి సంతోషం పొందాను. పొమ్ము. విజయం పొందుము. ఈ రాజపుత్రుడునూ భార్యాపుత్రసమేతంగా జీవిస్తాడు". ఇలా అని ఆ దేవి అంతర్ధానం పొందింది. పిమ్మట భార్యాపుత్రసహితంగా వీరవరుడు జీవించాడు. తన యింటికి పోయాడు. రాజుసైతం వారికి కనబడనట్లుగా అంతఃపురం ప్రవేశించాడు.

మూ. అథ ప్రభాతే వీరవరో ద్వారస్థః పున ర్భూపాలేన పృష్టః సన్నాహ- 'దేవ! సా రుదతీ మామవలోక్యాఽదృశ్యాఽభవత్. న కాఽప్యన్యా వార్తా విద్యతే' ఇతి. తద్వచన మాకర్ణ్య సన్తుష్టో రాజా సాశ్చర్యం చిన్తయామాస- 'కథమయం శ్లాఘ్యో మహాసత్త్వః?

యతః-

శ్లో. ప్రియం బ్రూయా దకృపణః శూరః స్యాదవికత్థనః,
దాతా నాఽపాత్రవర్షీ చ ప్రగల్భః స్యాదనిష్ఠురః. 104

ఏతన్మహాపురుషలక్షణ మేతస్మిన్ సర్వమస్తి ఇతి.

అను. మరునాడు ప్రాతఃకాలాన వీరవరుడు పూర్వంమాదిరిగా ద్వారంవద్ద ఉన్నాడు. ప్రభువు- 'రాత్రివిషయం ఏమి' అని అడుగగా ఇలా చెప్పాడు-

'దేవా ! ఏడ్చే ఆ యువతి నన్ను చూచి కనబడకుండా పోయింది. వేఱే సమాచారం ఏమీ లేదు.' అది విని ప్రభువు మిక్కిలి సంతుష్టుడయ్యాడు. ఆశ్చర్యం పొంది ఇలా తలంచాడు- 'ఈ మహాపురుషుణ్ణి ఎలా ప్రశంసించాలి? ఏలనన-

ఉదారచిత్తుడు ప్రియంగా మాట్లాడాలి. శూరుడు ఆత్మస్తుతి లేనివాడై ఉండాలి. దాత అయోగ్యులకు దానం చేయనివాడై ఉండాలి. ప్రగల్భుడు(నేర్పరి-తేజస్వి) క్రౌర్యశూన్యుడై ఉండాలి. 104

ఈ మహాపురుషలక్షణం అంతా ఇతనియందు ఉంది.

మూ. తతః స రాజా ప్రాతః శిష్టసభాం కృత్వా సర్వం వృత్తాన్తం ప్రస్తుత్య ప్రసాదాత్ తస్మై కర్ణాటకరాజ్యం దదౌ. తత్కి మాగన్తుకో జాతిమాత్రా ద్దుష్టః? తత్రా ప్యుత్తమాధమమధ్యమాః సన్తి'. చక్రవాకో బ్రూతే-

శ్లో. యోఽకార్యం కార్యవచ్ఛాస్తి స కింమన్త్రీ నృపేచ్ఛయా,
వరం స్వామిమనోదుఃఖం తన్నాశో న త్వకార్యతః. 105

అను. పిమ్మట ఆ రాజు ఉదయం సభ చేశాడు. శిష్టుల నందర్నీ సభకు ఆహ్వానించాడు. రాత్రి జరిగినదంతా వివరించాడు. సాదరంగా వీరవరుడికి కర్ణాటకరాజ్యం సమర్పించాడు.'

ఇలా ఈ కథను తెలిపి రాజహంస (హిరణ్యగర్భుడు) తన మంత్రి అయిన చక్రవాకపక్షిని ఇలా అడిగింది—'ఏమీ! నూతనత్వం అనే జాతిచేతనే క్రొత్తవారు

అంతా దుష్టులు అగుదురా ? వారిలోనూ ఉత్తములు, మధ్యములు, అధములు అని ఉంటారు."

అది విని చక్రవాకం ఇలా అంది– "ప్రభువుకు ఇష్టంగా ఉన్నా చేయ గూడని పనిని చేయదగినదిగా చెప్పేవాడు (శాసించేవాడు) దుష్టమంత్రి అనబడు తాడు. ప్రభువుయొక్క మనస్సునకు దుఃఖం గల్గినా మంచిదే గానీ అకృత్యం ద్వారా ప్రభువు నశింపరాదు. 105

శ్లో. వైద్యో గురుశ్చ మన్త్రీ చ యస్య రాజ్ఞః ప్రియంవదాః,
శరీర-ధర్మ-కోశేభ్యః క్షిప్రం స పరిహీయతే. 106

శృణు, దేవ!

శ్లో. పుణ్యాల్లబ్ధం యదేకేన తన్మమాఽపి భవిష్యతి,
హత్వా భిక్షుం యతో మోహా న్నిధ్యర్థీ నాపితో హతః. 107

రాజా పృచ్ఛతి- 'కథమేతత్ ?' మన్త్రీ కథయతి-

అను. ఏ ప్రభువునకైతే వైద్యుడు, గురువు, మంత్రీ ఈ ముప్వురు (ముఖ స్తుతికై) ప్రియమైన మాటలు పల్కుతారో ఆ రాజుకు వెంటనే క్రమంగా శరీరం, ధర్మం, ధనాగారం నశించిపోతాయి. 106

మరియూ మహారాజా! వినుము. ఎవడో ఏదో పూర్వపుణ్యఫలంగా పొందితే 'అది నాకూ కావాలి' అని తలంచి అజ్ఞానంచే నిధిని ఆశించినవాడై మంగలి సంన్యాసిని చంపాడు. రాజుచే మరణదండన పొందాడు. 107

రాజు అడిగాడు- 'అది ఎట్లు ?'

మంత్రి ఆ కథను ఇలా చెప్పసాగాడు-

9. నిధ్యర్థి-నాపిత కథా

[నిధిని కోరే మంగలి కథ]

మూ. అస్త్యయోధ్యాయాం పురి చూడామణి ర్నామ క్షత్రియః. తేన ధనార్థినా మహతా క్లేశేన భగవాం శ్చన్ద్రార్ధచూడామణిః చిర మారాధితః. తతః క్షీణపాపోఽసౌ స్వప్నే దర్శనం దత్త్వా భగవదాదేశా ద్యక్షేశ్వరాదిష్టో యత్- 'త్వమద్య ప్రాతః క్షౌరం కారయిత్వా లగుడ హస్తః సన్ స్వగృహద్వారి నిభృతం స్థాస్యసి, తతో యమేవాగతం భిక్షుకం ప్రాఙ్గణే పశ్యసి, తం నిర్దయం లగుడప్రహారేణ హనిష్యసి, తతోఽసౌ భిక్షుక స్తత్క్షణాత్ సువర్ణకలశో భవిష్యతి. తేన త్వయా యావ జ్జీవం సుఖినా భవితవ్యమ్' ఇతి. తత స్తథాఽనుష్ఠితే తద్వృత్తమ్.

అను. అయోధ్య అనే నగరంలో 'చూడామణి' అనే పేరు గల ఒక క్షత్రియుడు ఉన్నాడు. అతడికి 'ధనం అధికంగా సంపాదించాలి' అని కోరిక గల్గింది. అందువల్ల మిక్కిలి దీక్షతో చంద్రమౌళి అయిన శివుణ్ణి ఆరాధించాడు. పాప విముక్తి నందాడు. అంత శివుడి ఆజ్ఞచే ధనాధిపతి అయిన కుబేరుడు ఈ రాజునకు స్వప్నంలో దర్శనం అనుగ్రహించాడు. ఇలా బోధించాడు- 'ఓ రాజా! ఈ వేకువనే క్షౌరం చేయించుకొనుము. ఒక గట్టి లాఠీని (కఱ్ఱను) పట్టుకొని నీ యింటి ద్వారంవద్ద రహస్యంగా దాగి ఉండుము. అప్పుడు నీ యింటి ముంగిలిలోనికి (మొదట) ఏ భిక్షుకుడు వస్తాడో అతన్ని చూడగనే ఏమాత్రం దయ దలంపక కఱ్ఱతో బాదుము. వెంటనే ఆ భిక్షుకుడు (సంన్యాసి) బంగారుకలశంగా మారుతాడు. అందుచే నీవు బ్రతికినన్నాళ్లూ సుఖంగా ఉండొచ్చు.' పిమ్మట ఆ రాజు అలాగే చేసి ఆ సంపదను పొందాడు.

మూ. తత్ర క్షౌరకరణాయాఽఽనీతేన నాపితేన తత్సర్వ మాలోక్య చిన్తితమ్- 'అయే! నిధిప్రాప్తే రయ ముపాయః. తదహమ

ప్యేవం కిం న కరోమి? ఇతి. తతఃప్రభృతి స నాపితః ప్రత్యహం తథా విధో లగుడహస్తః సునిభృతం భిక్షో రాగమనం ప్రతీక్షతే. ఏకదా తేన ప్రాప్తో భిక్షు ర్లగుడేన వ్యాపాదితః. తస్మా దపరాధాత్ సోఽపి నాపితో రాజపురుషై ర్వ్యాపాదితః. అతోఽహం బ్రవీమి-'పుణ్యాల్లబ్ధం యదేకేన' ఇత్యాది.

అను. అచ్చటికి క్షౌరం చేయడానికి పిలిపించబడిన మంగలి ఇదంతా చూచాడు. ఇలా తలంచాడు- 'ఆహా! ధననిధిని పొందడానికి ఇది చక్కటి ఉపాయం. నేను సైతం ఇలా ఎందుకు చేయకూడదు?' ఇలా తలంచి ఆ మంగలి ప్రతిదినం గుండు గొరిగించుకుంటాడు. దిట్టమైన కఱ్ఱను చేత ధరిస్తాడు. వాకిలి వద్ద ఎవరికీ కనబడసట్లు దాగి- 'భిక్షుకు డెవడైనా ఎప్పుడు వస్తాడో'- అని ఎదురు చూస్తూ ఉంటాడు. ఇలా కొన్ని దినాలు జరిగాయి. ఒకనాడు ఒక భిక్షుకుడు (సంన్యాసి) దురదృష్టంకొద్దీ వచ్చాడు. మంగలి కఱ్ఱతో మోదగా చచ్చాడు. అంతట రాజభటులు వచ్చారు. ఆ అపరాధం కారణంగా మంగలిని బంధించారు. మంగలికి మరణదండన విధింపబడింది.

అందుచే నేను (చక్రవాకాన్ని) చెప్పుతూన్నాను- 'పుణ్యఫలంగా ఎవడికో ఏదో లభిస్తే'- ఇత్యాది (107 వ శ్లోకభావం చూడుడు).

మూ. రాజాఽఽహ-

శ్లో. పురా వృత్తకథోద్గారైః కథం నిర్ణీయతే పరః,
స్యా న్నిష్కారణబన్ధుర్వా కిం వా విశ్వాసఘాతకః. 108

యాతు; ప్రస్తుత మనుసన్ధీయతామ్. మలయాధిత్యకాయాం చేచ్చిత్ర వర్ణ స్తదధునా కిం విధేయమ్?' మన్త్రీ వదతి- ఆగతప్రణిధిముఖా న్మయా శ్రుతమ్, యత్- మహామన్త్రిణో గృధ్రస్యోపదేశే చిత్రవర్ణేనాఽనాదరః కృతః, తతోఽసౌ మూఢో జేతుం శక్యః. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. లుబ్ధః క్రూరోఽలసోఽసత్యః ప్రమాదీ భీరు రస్థిరః,
మూఢో యోధావమన్తా చ సుఖచ్ఛేద్యో రిపుః స్మృతః. 109

అను. రాజు ఇలా అన్నాడు-

ప్రాచీనకథలద్వారా క్రొత్తగా వచ్చినవాడు అకారణబంధువు అని గానీ విశ్వాసఘాతుకుడు అని గానీ ఎలా నిర్ణయించగలం? (108)

ఆ విషయం పోనీండు. ప్రస్తుతవిషయం చర్చించండి. మలయపర్వత శిఖరాన చిత్రవర్ణుడు విడిది చేస్తే మనం ఏమి చేయాలి? అది విని మంత్రి ఇలా బదులు పల్కాడు-'దేవా! వచ్చిన మనవేగువల్ల నేనూ విన్నాను. అతడు (తన) మహామంత్రి అయిన గ్రద్ధ బోధను పెడచెవి బెట్టాడు. అందువల్ల ఆ మూర్ఖుణ్ణి జయింపవచ్చును. విజ్ఞులు ఇలా చెప్పారు-

లోభీ, క్రూరుడూ, సోమరీ, అసత్యభాషీ, జాగ్రత్తలేనివాడూ, పిఱికివాడూ, చపలచిత్తుడూ, మూర్ఖుడూ, యుద్ధవీరులను అవమానించేవాడూ అయిన శత్రువును తేలిగ్గా జయింపవచ్చును. (109)

మూ. తతోఽసౌ యావదస్మద్దుర్గద్వారరోధం న కరోతి తావన్నద్యద్రివనవర్త్మసు తద్బలాని హన్తుం సారసాదయః సేనాపతయో నియుజ్యన్తామ్. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. దీర్ఘవర్త్మ పరిశ్రాన్తం నద్యద్రివనసఙ్కులమ్,
ఘోరాగ్ని భయ సన్త్రస్తం క్షుత్పిపాసార్దితం తథా. 110

ప్రమత్తం భోజనవ్యగ్రం వ్యాధిదుర్భిక్షపీడితమ్,
అసంస్థిత మభూయిష్ఠం వృష్టివాతసమాకులమ్. 111

పఙ్కపాంసుజలాఽఽచ్ఛన్నం సువ్యస్తం దస్యువిద్రుతమ్,
ఏవంభూతం మహీపాలః పరసైన్యం విఘాతయేత్. 112

అను. అందుచే అతను మన కోటద్వారాన్ని నిరోధింపకముందే -(అనగా కోటను ముట్టడింపకముందే) నదులయు పర్వతములయు అడవులయు మార్గాలలో అతడి సైన్యాలను చంపేందుకు బెగ్గురుపక్షి మొదలైన సేనాపతులను నియమించండి. విజ్ఞులు ఇలా బోధించారు-

శత్రుసైన్యం-దీర్ఘప్రయాణంచే అలసినదై ఉన్నా, నదులయూ పర్వతా

లయూ అడవులయూ దారులను గుర్తింపజాలనిదై ఉన్నా, భయంకరమైన అగ్ని భయంచే కలత నందినదై ఉన్నా, ఆకలిదప్పులచే ఆరాటపడుచున్నా, అజాగ్రత్తగా ఉన్నా, ఆహారలగ్నమై ఉన్నా, రోగాలచే కఱవుచే బాధితమై ఉన్నా, వ్యూహ రూపంగా లేనిదై ఉన్నా, అల్పంగా ఉన్నా, వానచే గాలిచే వెతనందినదైనా, చుట్టూ బురదగానీ దుమ్ముగాని నీరుగానీ కలదై ఉన్నా, నిశ్చింతగా ఒడలు మరచినదై ఉన్నా, దొంగలచే పరాభూతమై (తరుమబడినదై) ఉన్నా, భూపాలుడు తేలికగా జయింపగలడు (జయింప యత్నించాలి).

మూ. అన్యచ్చ-

శ్లో. అవస్కన్దభయాద్రాజా ప్రజాగరకృతశ్రమమ్,
దివా సుప్తం సమాహన్యా న్నిద్రావ్యాకులసైనికమ్. 113

అత స్తస్య ప్రమాదినో బలం గత్వా యథావకాశం దివానిశం ఘ్న న్త్వస్మత్సేనాపతయః' ఇతి. తథాఽనుష్ఠితే చిత్రవర్ణస్య సైనికాః సేనాపతయశ్చ బహవో నిహతాః.

అను. మరియూ-ఎప్పుడు ఆకస్మికంగా ఆక్రమణ జరుగుతుందో అనే భయంచే రాత్రిళ్లు మేల్కొనడంవల్ల అలసినదీ, పగలు నిద్రించేదీ, నిద్రకై కలతనందిన సైనికులు గలదీ అయిన శత్రుసేనను రాజు సంహరించాలి. 113

కనుక మన సేనాధిపతులు అశ్రద్ధగా ఉండే అతడి సైన్యాన్ని సమీపించాలి. అవకాశాన్ని బట్టి పగలు, రాత్రి అనే భేదం పాటింపక సంహరించాలి."

మంత్రి (చక్రవాకం) చెప్పినట్లుగా హిరణ్యగర్భుడి సేనాధిపతులు ఆచరించారు. అందువల్ల చిత్రవర్ణుడి సైనికులు, సేనానాయకులు అనేకులు చంపబడ్డారు.

మూ. తత శ్చిత్రవర్ణో విషణ్ణః స్వమన్త్రిణం దూరదర్శిన మాహ-"తాత! కిమి త్యస్మదుపేక్షా క్రియతే? కిం క్వాఽప్యవినయో మమాఽస్తి? తథా చోక్తమ్-

శ్లో. న 'రాజ్యం ప్రాప్త' మిత్యేవ వర్తితవ్య మసామ్ప్రతమ్,
శ్రియం హ్యవినయో హన్తి జరా రూపమివోత్తమమ్. 114

అపి చ-

శ్లో. దక్షః శ్రియ మధిగచ్ఛతి పథ్యాశీ కల్యతాం సుఖ మరోగీ,
ఉద్యుక్తో విద్యాన్తం ధర్మార్థయశాంసి చ వినీతః". 115

అను. అప్పుడు చిత్రవర్ణుడు దుఃఖితుడు అయ్యాడు.తన మంత్రి అయిన దూరదర్శితో ఇలా చెప్పాడు-'తాతా! నాయెడ ఎందుకు అశ్రద్ధ వహిస్తున్నారు? ఎచ్చటనైనా ఏదైనా నావల్ల తప్పు జరిగిందా? పెద్దలు ఇలా చెప్పారు-

'నాకు రాజ్యం లభించింది.' అని ప్రభువు ఎవ్వడూ అనుచితంగా ప్రవర్తిల్ల రాదు. ముసలితనం ప్రశ సమైన సౌందర్యాన్ని వలె అవినయప్రవర్తన రాజ్య లక్ష్మిని నాశం చేస్తుంది. 114

మరియూ - నిపుణుడు లక్ష్మిని (సంపదను) పథ్య, (ఉచిత) భోజనుడు ఆరోగ్యాన్ని, ఆరోగ్యవంతుడు సుఖాన్ని, ప్రయత్నశీలుడు (పరిశ్రమి) విద్యా పారంగతినీ, వినయవంతుడు ధర్మాన్నీ ధనాన్నీ కీర్తినీ - పొందుతారు. 115

మూ - గృధ్రోఽవదత్ - 'దేవ! శృణు -

శ్లో. అవిద్వానపి భూపాలో విద్యావృద్ధోపసేవయా,
పరాం శ్రియ మవాప్నోతి జలాఽఽసన్నతరు ర్యథా. 116

అన్యచ్చ—

శ్లో. పానం స్త్రీ మృగయా ద్యూత మర్థదూషణమేవ చ,
వాగ్దణ్డయోశ్చ పారుష్యం వ్యసనాని మహీభుజామ్. 117

కిఞ్చ-

శ్లో. న సాహసైకాన్తరసాఽనువర్తినా
న చాఽప్యుపాయోపహతాఽన్తరాత్మనా,

విభూతయః శక్య మవాప్తు మూర్జితా
నయే చ శౌర్యే చ వసన్తి సమ్పదః. 118

అను. గ్రద్ద (దూరదర్శి) ఇలా బదులు పల్కింది - దేవా! వినుము. ప్రభువు స్వయంగా విద్వాంసుడు కాకుండినా విద్యచే వృద్ధులైన వారిని అనగా అనుభవవిద్యావంతులను సేవించడం ద్వారా, నీటిసమీపం లోని వృక్షం అభివృద్ధిని పొందునట్లు ఉత్తమసంపదను పొందును. 116

మరియూ - మద్యాదిపానం, స్త్రీవ్యసనం (వ్యభిచారం), జూదం, అన్యాయ ప్రాప్తధనం, వాక్పారుష్యం, కఠినశిక్షావిధానం అనే ఈ ఆరు ప్రభువులకు చెడు గుణాలు అంటారు. 117

ఇంకా - కేవలం సాహసక్రియలను ఆధారంగా చేసుకొనడంవల్లనూ, అలాగే కేవలం ఉపాయాలను మాత్రమే ఆశ్రయించడంవల్లనూ, సమృద్ధమైన సంపదలు లభింవజాలవు. మరేమనగా, రాజనీతితోడి ఉపాయాలూ, పరాక్రమం ఈ రెండూ ఉండేచోటనే సంపదలు నివసిస్తాయి. 118

మూ - త్వయా స్వబలోత్సాహ మవలోక్య సాహసైకరసి కేన మయోపన్యస్తేష్వపి మన్త్రే ష్వనవధానం వాక్పారుష్యం చ కృతమ్. అతో దుర్నీతేః ఫల మిద మనుభూయతే. తథా చోక్తమ్ -

శ్లో. దుర్మన్త్రిణం క ముపయాన్తి న నీతిదోషాః
సన్తాపయన్తి క మపథ్యభుజం న రోగాః,
కం శ్రీ ర్న దర్పయతి కం న నిహన్తి మృత్యుః
కం స్త్రీకృతా న విషయాః పరితాపయన్తి. 119

అను. నీవు నీ సైన్యబలంయొక్క ఉత్సాహాన్ని గాంచావు. కేవలం సాహసమంటే ఆసక్తిని చూపావు. నేను బోధించిన రాజనీతిమంత్రాల విషయంలో (ఆలోచనలయెడ) నిర్లక్ష్యం వహించావు. అంతేగాక పరుషంగా సైతం మాట్లాడావు. ఆ అవినీతికి ఫలం ఇప్పుడు అనుభవిస్తున్నావు. విజ్ఞులు ఇలా చెప్పారు - దుష్టమంత్రి గల ఏ ప్రభువు రాజనీతిదోషఫలములు పొందలేదు ? అపథ్యమును భుజించే ఎవడు రోగాలచే పీడింపబడలేదు ? సంపద ఎవడికి గర్వం గల్గింపలేదు? మృత్యువు ఎవణ్ణి చంపక వదలివేసింది ? స్త్రీవ్యసనంచే ఎవడు బాధింపబడలేదు ?

మూ. అపరం చ -

శ్లో. ముదం విషాదః శరదం హిమాగమః
తమో వివస్వాన్ సుకృతం కృతఘ్నతా,
ప్రియోపపత్తిః శుచ మాపదం నయః
శ్రియః సమృద్ధా అపి హన్తి దుర్నయః. 120

తతో మయాఽప్యాలోచితమ్ - 'ప్రజ్ఞాహీనోఽయం రాజా. న చేత్ కథం నీతిశాస్త్రకథాకౌముదీం వాగుల్కాభిః తిమిరయతి. యతః -

శ్లో. యస్య నాస్తి స్వయంప్రజ్ఞా శాస్త్రం తస్య కరోతి కిమ్ ?
లోచనాభ్యాం విహీనస్య దర్పణః కిం కరిష్యతి'? 121

ఇత్యాలోచ్య తూష్ణీం స్థితః.

అను. మరియూ ; దుఃఖం సంతోషాన్నీ, మంచుకాలం వెన్నెలఋతువునూ, సూర్యుడు చీకటినీ, కృతఘ్నత పుణ్యాన్నీ, ప్రియవస్తుయోగం శోకాన్నీ, నీతి వర్తన ఆపదనూ, దుష్టనీతి సమృద్ధములై ఉన్నా సంపదలను, నాశనం చేస్తాయి.

పిమ్మట నేనూ ఇలా ఆలోచించాను - 'ఈ ప్రభువు ప్రతిభ లేనివాడు. అలా కానిచో నీతిశాస్త్రకథలు అనే వెన్నెలను (అనుచిత) వాక్కులనే మిణుగురు పురుగులచే (అనగా మిణుగురు పురుగులను ఆధారం చేసికొని వెన్నెలను) తిరస్కరించి ఎందుకు చీకటిగా చేస్తాడు ?. ఏలనన -

ఎవడికి గ్రహించే ప్రజ్ఞ స్వయంగా లేదో వానియెడ శాస్త్రం ఏమీ చేయ లేదు. కన్నులు లేనివాడికి అద్దం ఏమి ఉపకారం చేయగలదు ?" 121

ఇలా తలంచి మిన్నక ఉన్నాను".

మూ. అథ రాజా బద్ధాఞ్జలి రాహ - తాత ! అస్త్యయం మమా పరాధః. ఇదానీం యథాఽహ మవశిష్టబలసహితః ప్రత్యావృత్య విన్ధ్యాచలం గచ్ఛామి, తథోపదిశ. గృధ్రః స్వగతం చిన్తయతి - 'క్రియతా మద్య ప్రతీకారః. యతః -

శ్లో. దేవతాసు గురౌ గోషు రాజసు బ్రాహ్మణేషు చ,
నియన్తవ్యః సదా కోపో బాలవృద్ధాతురేషు చ. 122

ఇత్యేవం చిన్తయిత్వా స మన్త్రీ ప్రహస్య ప్రకాశం బ్రూతే - "దేవ ! మా భైషీః. సమాశ్వసిహి. శృణు దేవ-

శ్లో. మన్త్రిణాం భిన్నసన్ధానే భిషజాం సాన్నిపాతకే,
కర్మణి వ్యజ్యతే ప్రజ్ఞా సుస్థే కో వా న పణ్డితః. 123

అను. అంత రాజు చేతులు జోడించి ఇలా అన్నాడు-'నాయనా! ఇదంతా నా దోషమే. ఇప్పుడు మిగిలిన సేనతో మరలి వింధ్యపర్వతం పోయే ఉపాయం ఏదో బోధింపుము'. అందులకు (మంత్రి అయిన) గ్రద్ద తనలో ఇలా విచారించింది - 'ఇందుకు ప్రతీకారం ఏదేని చేయాలి. ఏలనన -

దేవతలయెడ, గురుజనులయెడ, గోవులయెడ, రాజులయెడ, బ్రాహ్మణుల యెడ, బాలురయెడ, వృద్ధులయెడ, రోగాదిపీడితులయెడ కోపం వచ్చినా దాన్ని సర్వదా నిరోధించాలి.' 122

ఇలా తలంచి నవ్వుతూ ప్రకాశంగా ఇలా చెప్పాడు -

'ప్రభూ ! భయపడకుడు. ఊరడిల్లుడు. దేవా ! వినుము -

చెడినదానిని (భిన్నమైనదానిని) చక్కదిద్దడంలో మంత్రుల ప్రతిభయూ సన్నిపాతరోగం (విషజ్వరం) వస్తే వైద్యుల నేర్పూ తెలియబడుతూంది. సామాన్యస్థితిలో పండితుడు గానివా డెవడున్నాడు ?

మూ. అపరఞ్చ -

శ్లో. ఆరభన్తేఽల్పమేవాఽజ్ఞాః కామం వ్యగ్రా భవన్తి చ,
మహారమ్భాః కృతధియ స్తిష్ఠన్తి చ నిరాకులాః. 124

తదత్ర భవత్ప్రతాపేన దుర్గం భఙ్క్త్వా కీర్తిప్రతాపసహితం త్వా మచిరేణ కాలేన విన్ధ్యాచలం నేష్యామి" ఇతి. రాజాఽఽహ - కథ మధునా స్వల్పబలేన తత్సమ్పద్యతే ? గృధ్రో వదతి - 'దేవ ! సర్వం

భవిష్యతి యతో విజిగీషో రదీర్ఘసూత్రతా విజయసిద్ధేః అవశ్యంభావి లక్షణమ్. తత్సహసైవ దుర్గద్వారాఽవరోధః క్రియతామ్.'

అను. బుద్ధిహీనులు చిన్నకార్యం ఆరంభించినా ఎంతో కంగారుపడుతారు. బుద్ధిశాలురు గొప్పకార్యాన్ని ఆరంభించినా ధైర్యంగా ఉంటారు. 124

కనుక ఈ విషమపరిస్థితిలోనే తమ ప్రతాపంచే శత్రుదుర్గాన్ని భేదిస్తాను. కీర్తితో ప్రతాపంతో కూడిన మిమ్ము త్వరలోనే వింధ్యపర్వతం చేరుస్తాను'. [ఇది విని] రాజు ఇలా అడిగాడు - 'ఇప్పుడు ఈ చిన్న సేనతో ఆదేవిధంగా సాధ్యం?' అందుకు గ్రద్ద ఇలా అంది - దేవా! సర్వం సిద్ధిస్తుంది. విజయం కోరేవాడు విజయసిద్ధికై దీర్ఘసూత్రతను వీడాలి. శీఘ్రంగా కార్యాలు చేయాలి. ఇది విజయానికి ముఖ్యలక్షణంగా తలంచాలి. అందుచే వెంటనే (శత్రు) దుర్గాన్ని ముట్టడించాలి.

మూ. అథ (ప్రహిత) ప్రణిధినా బకేనాఽఽగత్య హిరణ్యగర్భస్య కథితమ్ - 'దేవ! స్వల్పబల ఏవాఽయం రాజా చిత్రవర్ణో గృధ్రస్య వచనోపష్టమ్భా దాగత్య దుర్గద్వారాఽవరోధనం కరిష్యతి. రాజహంసో బ్రూతే - 'భోః సర్వజ్ఞ! కిమధునా విధేయమ్?' చక్రవాకో బ్రూతే - 'స్వబలే సారాఽసారవిచారః క్రియతామ్. తద్ జ్ఞాత్వా సువర్ణవస్త్రాదికం యథార్హం ప్రసాదప్రదానం చ క్రియతామ్. యతః -

శ్లో. యః కాకిణీమ ప్యపథప్రపన్నాం
సముద్ధరే న్నిష్కసహస్రతుల్యామ్,
కాలేషు కోటిష్వపి ముక్తహస్త -
స్తం రాజసింహం న జహాతి లక్ష్మీః. 125

అను. ఇక (అచ్చట కర్పూరద్వీపంలో పద్మకేలిసరస్సులో ఉండే రాజహంస అయిన) హిరణ్యగర్భుడి వద్దకు అతడు పంపిన గుప్తచరుడైన కొంగ వచ్చింది. ఇలా విన్నవించింది - దేవ! మిగిలిన చిన్న సేనతోనే రాజు అయిన చిత్రవర్ణుడు గ్రద్దయొక్క (మంత్రియొక్క) మంత్రణాబలంచే వస్తున్నాడు. త్వరలోనే మన కోటను ముట్టడిస్తాడు. అది విని రాజహంస తన మంత్రిని ఇలా

అడిగింది - 'ఓ సర్వజ్ఞా! (మంత్రిపేరు) ఇప్పుడేం చేయాలి ? చక్రవాకం ఇలా అంది - 'మన సైన్యంలో బలవంతు లెవరో, బలహీను లెవరో గమనించాలి. అది తెలుసుకొని బంగారం, వస్త్రాలు మొదలైనవి వారి యోగ్యతకు తగిన విధంగా ఇచ్చి సత్కరించాలి. ఏలనన -

ఏ ప్రభువైతే అనుచితస్థలంలో పడిన చిన్న గవ్వనైనా వెయ్యి బంగారు నాణెములతో సమానంగా స్వీకరిస్తాడో మరియూ అవసరసమయాలయందు కోట్ల కొలది బంగారునాణెములనైనా వదలడానికి (చేతులు తెరుస్తాడో)సిద్ధంగా ఉంటాడో, అలాంటి భూపాలుణ్ణి రాజ్యలక్ష్మి వదలిపెట్టదు. 125

మూ. అన్యచ్చ-

శ్లో. క్రతౌ వివాహే వ్యసనే రిపుక్షయే
యశస్కరే కర్మణి మిత్రసఙ్గ్రహే,
ప్రియాసు నారీ ష్వధనేషు బాన్ధవే
ష్వతివ్యయో నాస్తి నరాధిపోఽష్టసు. 126

యతః-

శ్లో. మూర్ఖః స్వల్పవ్యయత్రాసాత్ సర్వనాశం కరోతి హి,
కః సుధీః సన్త్యజేద్భాణ్డం శుల్కస్యైవాతిసాధ్వసాత్. 127

అను. మరియూ- యజ్ఞంలో, వివాహకార్యంలో, ఆపద వచ్చినప్పుడూ, శత్రుసంహారవిషయంలో, కీర్తికరములైన పనులలో, మిత్రసంపాదనయందూ, ప్రియురాండ్రవిషయంలో, ధనహీనులైన బంధుజనుల విషయంలో, ఈ ఎనిమిదింటియందు ఖర్చుచేసే ప్రభువు అతివ్యయపరుడుగా తలంపబడడు. 126

ఏలనన- అల్పవ్యయానికి భయపడి మూర్ఖుడు సమస్తం పోగొట్టుకుంటాడు. బుద్ధిమంతు డెవడూ పన్ను కట్టవలసివస్తుందనే భయంతో సంపదను పరిత్యజింపడు. 127

మూ. రాజాఽఽహ-'కథ మిహ సమయేఽతివ్యయో యుజ్యతే?' ఉక్తఞ్చ- 'ఆపదర్థే ధనం రక్షేత్' ఇతి. మన్త్రీ బ్రూతే- 'శ్రీమతాం కథ

మాపదః?' రాజాఽఽహ - 'కదాచి చ్చలితా లక్ష్మీః'. మన్త్రీ బ్రూతే- 'సఞ్చితాఽపి వినశ్యతి. తద్దేవ! కార్పణ్యం విముచ్య స్వభటా దానమానాభ్యాం పురస్క్రియన్తామ్. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. పరస్పరజ్ఞాః సంహృష్టా స్త్యక్తుం ప్రాణాన్ సునిశ్చితాః,
కులీనాః పూజితాః సమ్యగ్విజయన్తే ద్విషద్బలమ్. 128

అపరఞ్చ-

శ్లో. సుభటాః శీలసమ్పన్నాః సంహతాః కృతనిశ్చయాః,
అపి పఞ్చశతం శూరా నిఘ్నన్తి రిపువాహినీమ్ 129

అను. రాజు (రాజహంస-హిరణ్యగర్భుడు) ఇలా అడిగాడు. 'ఈ ఆపద సమయంలో అధికంగా ఖర్చుచేయడం ఎలా సముచితం అవుతుంది ? విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు- 'ఆపత్కాలానికై ధనం రక్షించాలి.'

అందుకు మంత్రి ఇలా సమాధానం చెప్పాడు- 'శ్రీమంతులైన ప్రభువులకు ఆపదలు ఎట్లు ...యి ?' అది విని రాజు మరలా ఇలా అన్నాడు- 'ఒకానొక వేళ దైవికంగా లక్ష్మి (సంపద) చలించి పోతేనో-' మంత్రి అన్నాడు- 'అలా అయితే కూడబెట్టిన సంపదసైతం నశిస్తుంది.' కనుక ఓ ప్రభూ ! లోభగుణం వదలండి. దాన-సన్మానాలచే మన వీరులను పురస్కరించండి. విజ్ఞులు అన్నారు-

భేదభావాలు లేక ఒకరిభావాలు మరొకరు గ్రహించినవారూ, పారితోషికాదికంచే సంతుష్టులూ, ప్రభుశ్రేయస్సునకై ప్రాణార్పణకు సిద్ధమైనవారూ, సత్కులీనులూ, సన్మానితులూ అయిన సైనికులు శత్రుసేనను లెస్సగా జయింపగలరు.

మరియూ- శీలవంతులూ, కలిసికట్టుగా ఉండేవారూ, దృఢప్రతిజ్ఞులూ, వీరులూ అయిన సైనికులు అయిదువందలమంది ఉన్నా శత్రుసైన్యాన్ని పరిమార్చగలరు. 129

మూ. కిఞ్చ-

శ్లో. శిష్టై రప్యవిశేషజ్ఞ ఉగ్రశ్చ కృతనాశకః,
త్యజ్యతే కిం పునర్నాన్యై ర్యశ్చాఽప్యాత్మమ్భరి ర్నరః. 130

యతః-

శ్లో. సత్యం శౌర్యం దయా త్యాగో నృపస్యైతే మహాగుణాః,
ఏతై స్త్యక్తో మహీపాలః ప్రాప్నోతి ఖలు వాచ్యతామ్. 131

అను. ఇంకనూ- విశేషజ్ఞత లేనివాడూ, క్రుద్ధుడూ, కార్యవినాశకుడూ, స్వార్థపరుడూ అయిన మానవుణ్ణి సజ్జనులుసైతం పరిత్యజిస్తారు. అన్యుల విషయం ఏమనాలి ? 130

ఏలననగా- ప్రభువునకు సత్యం, పరాక్రమం, దయ, త్యాగం- అనే మహా గుణాలు తప్పక ఉండాలి. ఈ గుణాలు లేనిచో అతను తప్పక లోకనిందను పొందుతాడు. 131

మూ. ఈదృశి ప్రస్తావేఽమాత్యా స్తావ దవశ్యమేవ పురస్కర్తవ్యాః. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. యో యేన ప్రతిబద్ధః స్యాత్ సహ తేనోదయీ వ్యయీ,
స విశ్వస్తో నియోక్తవ్యః ప్రాణేషు చ ధనేషు చ. 132

యతః -

శ్లో. ధూర్తః స్త్రీ వా శిశుర్యస్య మన్త్రిణః స్యు ర్మహీపతేః,
అనీతిపవనక్షిప్తోఽకార్యాబ్ధౌ స నిమజ్జతి. 133

అను. ఇలాంటి పరిస్థితి వచ్చినచో (మొదట) మంత్రులను తప్పక గౌరవించాలి. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

ఏమంత్రి ఏరాజుతో సంబంధం గల్గి ఉంటాడో, అతడు (మంత్రి) ఆ ప్రభుడి అభివృద్ధిని తన అభివృద్ధిగానూ, అతడి పతనాన్ని తన పతనంగాను భావిస్తాడు. అలా భావించే మంత్రినే విశ్వసించి ప్రభువు తన ప్రాణరక్షణకు ధనరక్షణకు నియమించాలి. 132

ఏలననగా- ఏ భూపాలుడికి వంచకుడు గానీ, ఆడుది గానీ, బాలుడు గానీ (మూర్ఖుడుగానీ), మంత్రులుగా ఉంటారో, ఆ భూపాలుణ్ణి అవినీతి అనే సుడిగాలి

ఎత్తుకొని పోతుంది. చెడుపనులు అనే సముద్రంలో పడవేస్తుంది. అతడు ఆ సము ద్రంలో మునిగిపోతాడు. 133

మూ. శృణు దేవ!

శ్లో. హర్షక్రోధౌ యతౌ యస్య శాస్త్రార్థే ప్రత్యయస్తథా,
నిత్యం భృత్యాఽనుపేక్షా చ తస్య స్యాద్ధనదా ధరా. 134

శ్లో. యేషాం రాజ్ఞా సహ స్యాతా ముచ్చయాఽపచయౌ ధ్రువమ్,
అమాత్యా ఇతి తాన్ రాజా నాఽవమన్యేత్ కదాచన. 135

శ్లో. మహీభుజో మదాన్ధస్య సఙ్కీర్ణస్యేవ దన్తినః,
స్ఖలతో హి కరాఽఽలమ్బః సుశిష్టైరేవ దీయతే. 136

అను. దేవా! వినుము-

సంతోషం, క్రోధం స్వాధీనంలో ఉంచుకొనేవాడూ, శాస్త్రార్థమందు విశ్వాసం గలవాడూ, సేవకుల విషయంలో ఎన్నడూ అశ్రద్ధవహింపనివాడూ అయిన భూపాలుడికి రాజ్యం ధనాన్ని అనుగ్రహిస్తుంది. 134

ఏ మంత్రులు ప్రభువుయొక్క ఉన్నతిని తమ ఉన్నతిగానూ, అవనతిని తమ అవనతిగానూ అవశ్యం భావించి ప్రవర్తిసారో, అలాంటి మంత్రులను ప్రభువు ఎప్పటికినీ అవమానింపరాదు. 135

మదంచే కన్నుగానక బురదలో పడిన ఏనుగును (ఒడ్డున) అప్రమత్తములై మిగిలిఉండే ఏనుగులు తమ తొండాలను ఊతగా నొసగి ఎలా ఉద్ధరిస్తాయో, అలాగే రాజ్యలక్ష్మీమదాంధుడై దుష్టభావసంకీర్ణుడై ఆపద నొందిన ప్రభువును శిష్టులైన అమాత్యులు తమ చేతులను ఆధారంగా ఇచ్చి ఉద్ధరిస్తారు." 136

స్ఖలతః = పతితస్య, విపన్నస్య ; సంకీర్ణస్య = దుర్గుణసంకీర్ణస్య, సుశిష్టైః = శుభైః అప్రమత్తైః, అవశిష్టగజైః-శిష్టైరమాత్యైశ్చ, కరావలమ్బః = శుణ్డావలమ్బః, హస్తావలమ్బశ్చ.

మూ. అథాఽఽగత్య ప్రణమ్య మేఘవర్ణో బ్రూతే-'దేవ! దృష్టి

ప్రసాదం కురు. ఇదానీం విపక్షో దుర్గద్వారి వర్తతే. తద్దేవపాదాఽఽదేశాత్ బహిర్నిఃసృత్య స్వవిక్రమం దర్శయామి. యేన దేవపాదానా మానృణ్య ముపగచ్ఛామి,

చక్రవాకో బ్రూతే-"మైవమ్. యది బహిర్నిఃసృత్య యోద్ధవ్యం, తదా దుర్గాఽఽశ్రయణమేవ నిష్ప్రయోజనమ్. అపరఞ్చ,

శ్లో. విషమోఽపి యథా నక్రః సలినా న్నిఃసృతో వశః,
వనాద్వినిర్గతః శూరః సింహోఽపి స్యాచ్ఛృగాలవత్. 137

అను. ఇంతలో మేఘవర్ణుడు-(శత్రుగు ప్తచరుడైన కాకి-దీనికి చక్రవాకం వద్దన్నా రాజహంస ఆశ్రయం ఇచ్చింది) వచ్చాడు. ప్రణామం చేసి ఇలా చెప్పాడు-"ప్రభూ! దయయుంచి నా ప్రక్కకు చూడండి. ఇప్పుడు శత్రువు కోట ద్వారంవద్ద ఉన్నాడు. కనుక పూజ్యపాదులైన ప్రభువులు ఆజ్ఞాపిస్తే నేను కోట వెలుపలికి పోతాను. నా పరాక్రమం ప్రదర్శిస్తాను. ప్రభువుల ఋణం తీర్చుకుంటాను."

చక్రవాకం అందుకు ఇలా అంది-"అలా వద్దు. వెలుపలికి పోయి యుద్ధం చేయవలసినట్లుంటే ఇక దుర్గాన్ని ఆశ్రయించడమే వ్యర్థం. మరియూ-

మొసలి భయంకరమై ఉండికూడ నీటినుండి వెలుపలికి వచ్చినచో లోబడుతూంది. అలాగే సింహం పరాక్రమశాలి అయినా అడవిని వీడి వెలుపలికి వస్తే నక్కవలె లొంగిపోతుంది." 137

మూ. [వాయసో బ్రూతే] దేవ! స్వయం గత్వా దృశ్యతాం యుద్ధమ్. యతః-

శ్లో. పురస్కృత్య బలం రాజా యోధయే దవలోకయన్,
స్వామినాఽధిష్ఠితః శ్వాఽపి కిం న సింహాయతే ధ్రువమ్. 138

అథ తే సర్వే దుర్గద్వారం గత్వా మహాహవం కృతవన్తః.

అను. [కాకి ఇలా అంది]-ప్రభూ! తాము స్వయంగా పోయి యుద్ధం

చూడండి. ఏలనన-

ప్రభువు సేనను ముందుంచుకొని స్వయంగా దాన్ని నిరీక్షిస్తూ యుద్ధం చేయించాలి. యజమానుడు తోడుగా ఉండే కుక్క సైతం సింహంవలె పరాక్రమిస్తుందిగదా''. 138

పిమ్మట వారంతా దుర్గద్వారం చేరి మహాయుద్ధం చేశారు.

మూ. అపరేద్యు శ్చిత్రవర్ణో రాజా గృధ్ర మువాచ-'తాత ! స్వప్రతిజ్ఞాత మధునా నిర్వాహయ' ఇతి.

గృధ్రో బ్రూతే-'దేవ ! శృణు తావత్-

శ్లో. అకాలసహ మత్యల్పం మూర్ఖవ్యసనినాయకమ్,
అగుప్తం భీరుయోధఞ్చ దుర్గవ్యసన ముచ్యతే. 139

తత్తావ దత్ర నాస్తి.

శ్లో. ఉపజాప శ్చిరారోధోఽవస్కన్ద స్తీవ్రపౌరుషమ్,
దుర్గస్య లఙ్ఘనోపాయా శ్చత్వారః కథితా ఇమే. 140

అత్ర యథాశక్తి క్రియతే యత్నః. ఇత్యుక్త్వా కర్ణే కథయతి-'ఏవమేవమ్' ఇతి.

అను. మరునాడు చిత్రవర్ణుడు మంత్రి అయిన గ్రద్దతో ఇలా అన్నాడు-"నాయనా ! ఇప్పుడు నీ ప్రతిజ్ఞను పూర్తిచేయుము'.

అందుకు గ్రద్ద ఇలా బదులు చెప్పింది-'దేవ! అయితే వినండి—చాలకాలం ముట్టడిని సహింపలేకపోవడం, మిక్కిలి అల్పంగా సైన్యం ఉండడం, మూర్ఖులూ వ్యసనులు అయిన నాయకులచేతిలో అధికారం ఉండడం, కోటకు సరియైన రక్షణ లేకపోవడం, పిఱికివాండ్రైన సైనికులు ఉండడం అనే ఈ అయిదు చెడు లక్షణాలు కోటకు వ్యసనాలు అనబడుతాయి. 139

అది మాత్రం ఇచ్చట లేదు.

కోటలోని సైనికులలో విరోధం పుట్టించడం, చిరకాలం ముట్టడించడం,

హఠాత్తుగా ఆక్రమించడం, తీవ్రపౌరుషం ప్రదర్శించడం అనే ఈ నాలుగు విజయోపాయాలు అంటారు. 140.

ఈ విషయంలో యథాశక్తి ప్రయత్నం చేయాలి.'

ఇలా అని రాజు చెవిలో 'ఇలా' అని రహస్యంగా ఏదో సంకేతం చేసింది గ్రద్ధ.

మూ. తతోఽనుదిత ఏవ భాస్కరే చతుర్ష్వపి దుర్గద్వారేషు ప్రవృత్తే యుద్ధే దుర్గాభ్యన్తరగృహే ష్వేకదా కాకేనాఽగ్నిర్నిక్షిప్తః. తతో 'గృహీతం గృహీతం దుర్గమ్'-ఇతి కోలాహలం శ్రుత్వా సర్వతః ప్రదీప్తాగ్ని మవలోక్య రాజహంససైనికా బహవో దుర్గవాసినశ్చ సత్వరం హ్రదం ప్రవిష్టాః. యతః-

శ్లో. సుమన్త్రితం సువిక్రాన్తం సుయుద్ధం సుపలాయితమ్,
కార్యకాలే యథాశక్తి కుర్యా న్నతు విచారయేత్. 141

అను. పిమ్మట సూర్యోదయానికి ముందే కోటద్వారాలు నాల్గింటిలో భీకరమైన పోరాటం ప్రారంభమైంది. ఇంతలో కాకి కోటలోని ఇండ్లకు ఒకేసారి నిప్పు పెట్టింది. అప్పుడు రాజహంససైనికులు అలాగే కోటలోనివారు పెక్కురు 'కోట లోబడింది లోబడింది'—అనే కేకలను (కోలాహలం) విన్నారు. అన్నివైపులా ప్రజ్వరిల్లే అగ్నిని చూచారు. వెంటనే మడుగులో చొఱబడ్డారు. ఏలనన-

కాలానుగుణంగా ఉత్తమమంత్రం (ఆలోచన) ప్రశస్తవిక్రమం, శ్రేష్ఠ సంగ్రామం, (విజయావకాశాలు ఏ విధంగానూ కనబడనిచో) నేర్పుగా పఱుగెత్తడం వెంటనే యథాశక్తి చేయాలి. ఇందు ఎలాటి తర్కవితర్కాలు అనుసరింపరాదు.

మూ. రాజా హంసశ్చ స్వభావా న్మన్దగతిః సారసద్వితీయ శ్చిత్రవర్ణస్య సేనాపతినా కుక్కుటేనాఽఽగత్య వేష్టితః హిరణ్యగర్భః సారస మాహ-'సేనాపతే! సారస! మమా ఽనురోధా దాత్మానం కథం వ్యాపాదయసి? (అధునాఽహం గన్తు మసమర్థః, త్వంగన్తు మధునాఽపి సమర్థః. తద్గత్వా జలం ప్రవిశ్యాఽఽత్మానం పరిరక్ష. అస్మత్పుత్రం

చూడామణినామానం సర్వజ్ఞస్య సంమత్యా రాజానం కరిష్యసి.' సారసో బ్రూతే-'దేవ! న వక్తవ్య మేవం దుఃసహం వచః. యావచ్చన్ద్రార్కౌ దివి తిష్ఠత స్తావద్విజయతాం దేవః. అహం దేవ! దుర్గాధికారీ. తన్మమ మాంసాఽసృగ్విలిప్తేన ద్వారవర్త్మనా తావత్ ప్రవిశతు శత్రుః. అపరఞ్చ. దేవ!

శ్లో. దాతా క్షమీ గుణగ్రాహీ స్వామీ దుఃఖేన లభ్యతే,
రాజాఽఽహ-'సత్య మేవై తత్. కిన్తు-
శుచి ర్దక్షోఽనురక్తశ్చ జానే భృత్యోఽపి దుర్లభః. 142

అను. రాజు అయిన హంస (హిరణ్యగర్భుడు) సహజంగా మందగమనం గలవాడు. అతడికి తోడుగా సేనాపతి అయిన సారసపక్షి (బెగ్గురుపక్షి) ఉంది. ఇంతలో చిత్రవర్ణుడి సేనాపతి అయిన కోడి వచ్చి ముట్టడించింది. అప్పుడు హిరణ్యగర్భుడు సారసపక్షితో ఇలా అంది-"ఓ సేనాపతీ! సారసపక్షీ! నాకై నీవూ ఎందుకు మరణిస్తావు. (ఇప్పుడు నేను నడువజాలను) నీవు ఇప్పుడునూ పోగలవు. కనుక పొమ్ము. నీటిలోనికి పోయి ఆత్మరక్షణ చేసికొనుము. నా పుత్రుడైన చూడామణిని మంత్రి అయిన సర్వజ్ఞుడి అంగీకారంతో రాజును చేయండి.' అది విని సారసపక్షి ఇలా అంది-'దేవా! ఇలా సహింపరాని మాటలు పల్కవద్దు. సూర్యుడు చంద్రుడు ఆకాశంలో ఉన్నంతకాలం తాము విజయంతో విరాజిల్లగలరు. ప్రభూ! నేను కోటకు అధికారిని. అందువల్ల నామాంసంచే రక్తంచే తడపబడ్డ మార్గాన్నే శత్రువు ప్రవేశించాలి. మరియూ దేవా! దాతయూ, సహనశీలుడూ, గుణజ్ఞుడూ అయిన ప్రభువు లభించడం కష్టం. అది విని రాజు (హిరణ్యగర్భుడు) ఇలా అన్నాడు-'ఇది సత్యమే. కాని పవిత్రుడూ, సమర్థుడూ, స్వామిభక్తుడూ అయిన సేవకుడు లభించడం సైతం దుర్లభంగానే తలుస్తాను'.

మూ. సారసో బ్రూతే-'శృణు దేవ!

శ్లో. యది సమర మపాస్య నాస్తి మృత్యో
ర్భయ మితి యుక్తమితోఽన్యతః ప్రయాతుమ్,
అథ మరణ మవశ్యమేవ జన్తోః
కిమితి ముధా మలినం యశః క్రియేత. 143

అన్యచ్చ-

శ్లో. భవేఽస్మిన్ పవనోద్భ్రాన్త వీచివిభ్రమభఙ్గురే,
జాయతే పుణ్యయోగేన పరార్థే జీవితవ్యయః. 144

అను. సారసపక్షి ఇలా చెప్పింది-'దేవా! వినుము-

యుద్ధభూమిని వదలి పారిపోయినచో మరణభయం లేదేని అలా పారి పోవడం సముచితమే. కానీ పుట్టిన ప్రతిప్రాణికి మరణం తప్పదు. అలాంటి స్థితిలో పారిపోయి వ్యర్థంగా అపకీర్తిని పొందడం దేనికి? 143

మరియూ-వాయువుచే నీటిలో పుట్టుతూ గిట్టుతూ ఉండే తరంగాలవలె క్షణికమైన ఈ సంసారంలో పరహితానికై ప్రాణాలు వీడడం అనేది పుణ్య యోగంవల్లనే సంభవిస్తుంది. 144

శ్లో. స్వామ్యమాత్యశ్చ రాష్ట్రఞ్చ దుర్గం కోశో బలం సుహృత్,
రాజ్యాఙ్గాని ప్రకృతయః పౌరాణాం శ్రేణయోఽపి చ. 145

దేవ! త్వఞ్చ స్వామీ; సర్వథా రక్షణీయః. యతః-

శ్లో. ప్రకృతిః స్వామినం త్యక్త్వా సమృద్ధాఽపి న జీవతి,
అపి ధన్వన్తరిర్వైద్యః కిం కరోతి గతాయుషి. 146

అపరఞ్చ-

శ్లో. నరేశే జీవలోకోఽయం నిమీలతి నిమీలతి,
ఉదేత్యుదీయమానే చ రవావివ సరోరుహమ్. 147

అత్రాఽపి ప్రధానాఙ్గం రాజా.

అను. ప్రభువు-మంత్రి-రాజ్యం-కోట - ధనాగారం - సైన్యం-మిత్రవర్గం-పౌరజనమండలం అనే ఈ ఎనిమిది రాజ్యాంగాలు అనబడుతాయి. 145

మరియూ-ప్రభువు నశిస్తే సమస్త రాష్ట్రప్రజ నశిస్తుంది. ఇక రాజు అభ్యుదయం పొందితే ఉదయించిన సూర్యుణ్ణి గాంచిన కమలంవలె సర్వప్రజ వికాసం పొందుతుంది. 147

కనుక ఇందు రాజ్యాంగాలు ఎనిమిదింటిలో రాజు ప్రధానాంగం.

మూ. అథ కుక్కుటేనాఽఽగత్య రాజహంసస్య శరీరే ఖరతర నఖాఽఽ ఘాతః కృతః. తదా సత్వర ముపసృత్య సార సేన స్వదేహా న్తరితో రాజా జలే క్షిప్తః.

అథ కుక్కుటనఖప్రహారజర్జరీకృతేనాఽపి సార సేన కుక్కుట సేనా బహుశో హతా, పశ్చాత్ సారసోఽపి బహుభిః పక్షిభిః సమేత్య చఞ్చుప్రహారేణ విభిద్య వ్యాపాదితః. అథ చిత్రవర్ణో దుర్గం ప్రవిశ్య దుర్గావస్థితం ద్రవ్యం గ్రాహయిత్వా వన్దిభి ర్జయశబ్దైః ఆనన్దితః స్వస్కన్ధావారం జగామ.

అను. అంత కోడి వచ్చింది. మిక్కలి వాడియైన తన గోళ్ళతో రాజ హంసుణ్ణి గాయపఱచింది. ఇంతలో వేగంగా సారసపక్షి వచ్చి రాజహంసుడి (రక్షాకవచంగా) అడ్డంగా నిలిచింది. రాజును నీటిలోనికి త్రోసివేసింది.

అప్పుడు కోళ్ళ గోళ్ళదెబ్బలచే సారసపక్షి శరీరం ఛిన్నభిన్నమై పోయింది. అయినా ఆ సారసపక్షి విక్రమించి కుక్కుటసైన్యాన్ని చాలవరకు చంపింది. కాని పెక్కు పక్షులు సంఘటితంగా దాడిచేసి తమ ముక్కులతో పొడవడంతో ఒడలంతా తూట్లువడి ఆ సారసపక్షి మరణించింది. పిమ్మట చిత్రవర్ణుడు కోటలో ప్రవేశించాడు. అందలి ధనమంతా అనుచరులద్వారా గ్రహించాడు. వందిజనం జయ జయ ధ్వనులు పల్కుచుండగా ఆనందభరితుడై తన శిబిరం చేరాడు.

మూ. అథ రాజపుత్రై రుక్తమ్ - 'తస్మిన్ రాజహంసబలే పుణ్యవాన్ స సారస ఏవ, యేన స్వదేహత్యాగేన స్వామీ రక్షితః. యతః-

శ్లో. జనయన్తి సుతాన్ గావః సర్వా ఏవ గవాకృతీన్,
విషాణోల్లిఖితస్కన్ధం కాచిదేవ గవాం పతిమ్. 148

విష్ణుశర్మోవాచ-'స తావత్ సత్త్వక్రీతా నక్షయలోకాన్ విద్యాధరీ పరివృతోఽనుభవతు మహాసత్త్వః. తథా చోక్తమ్ -

శ్లో. ఆహవేషు చ యే శూరాః స్వామ్యర్థే త్యక్తజీవితాః,
భర్తృభక్తాః కృతజ్ఞాశ్చ తే నరాః స్వర్గగామినః. 149

శ్లో. యత్ర తత్ర హతః శూరః శత్రుభిః పరివేష్టితః,
అక్షయాన్ లభతే లోకాన్ యది క్లైబ్యం న గచ్ఛతి. 150

అను. అంతట రాజపుత్రులు ఇలా అన్నారు-'ఆ రాజహంసుడి సేనలో ఆ సారసపక్షి ఒక్కటియే పుణ్యాత్ముడు. అతను తన ప్రాణాన్ని అర్పించి ప్రభువును రక్షించాడు. ఏలనన-

ఆవులన్నీ కోడెదూడల రూపంలో ఎన్నిటికో జన్మ నిస్తాయి. కానీ ఒకానొక ఆవు మాత్రమే కొమ్ములచే గాయపడిన మూపురం గల వృషభ రాజానికి తల్లి అవుతుంది. 148

[అది విని] విష్ణుశర్మ ఇలా చెప్పాడు-'ఆ మహాపరాక్రముడు విద్యాధర సుందరీమణులచే పరివృతుడై స్వర్గసుఖాలు అనుభవిస్తూ ఉంటాడు. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

ఏ వీరపురుషులు యుద్ధభూములందు ప్రభువునకై ప్రాణాలు అర్పిస్తారో - అలాంటి కృతజ్ఞులూ, ప్రభుభక్తులూ అయిన పుణ్యమానవులు స్వర్గసుఖం అనుభవిస్తారు. 149

పిఱికితనం చూపక ఎచ్చటనైనా సరే శత్రువులచే చుట్టబడినవాడై మరణించే వీరుడు అక్షయస్వర్గసుఖాలను పొందుతాడు. 150

మూ. [ఏవ ముక్త్వా అథ పున ర్విష్ణుశర్మోవాచ - 'విగ్రహః శ్రుతో భవద్భిః'. రాజపుత్రై రుక్తమ్-'శ్రుత్వా సుఖినో భూతా వయమ్.'

విష్ణుశర్మాఽబ్రవీత్-'అపరమ ప్యేవమస్తు-

శ్లో. విగ్రహః కరి-తురఙ్గ-పత్తిభిః
నో కదాపి భవతా న్మహీభుజామ్,
నీతిమన్త్రపవనైః సమాహతాః
సంశ్రయన్తు గిరిగహ్వరం ద్విషః. 151

ఇతి శ్రీ నారాయణపణ్డితవిరచితే హితోపదేశే
నీతిశాస్త్రే విగ్రహో నామ తృతీయః కథాసఙ్గ్రహః.

అను. ఇలా చెప్పి మరలా విష్ణుశర్మ ఇట్లు అన్నాడు-'మీరు విగ్రహం (యుద్ధం) విన్నారు'. అంత రాజపుత్రులు ఇలా అన్నారు-'విని మేము మిక్కిలి ఆనందం పొందాము.

అంత విష్ణుశర్మ ఇలా ఆశీస్సులు పల్కాడు-'మరియు ఈ శుభం గల్గుగాక!

రాజులకు ఏనుగుల బలంతో, అశ్వబలంతో, కాల్బలంతో యుద్ధం చేసే ప ఎప్పుడూ గల్గకుండుగాక. రాజనీతి మంత్రములనే వాయువులచే కొట్టబడిన వారై శ బు పర్వతగుహలను ఆశ్రయింతురుగాక. 151

ఇది శ్రీ నారాయణ పండిత సంగృహీతమైన హితోపదేశంలో
విగ్రహం అనే మూడవదైన
కథాసంగ్రహానికి శ్రీ జీరెడ్డి బాలచెన్నారెడ్డి
విరచితమైన ఆంధ్రానువాదం సమాప్తం.
శుభమ్.

హితోపదేశే-సన్ధిః

[హితోపదేశంలో—సంధి]

మూ. పునః కథాఽఽ రమ్భకాలే రాజపుత్రై రుక్తమ్-'ఆర్య! విగ్రహః శ్రుతోఽస్మాభిః. సన్ధి రధునాఽభిధీయతామ్. విష్ణుశర్మణోక్తమ్ -'శ్రూయతామ్. సన్ధిమపి కథయామి. యస్యాఽయ మాద్యః శ్లోకః-

శ్లో. వృత్తే మహతి సఙ్గ్రామే రాజ్ఞో ర్నిహత సేనయోః,
స్థేయాభ్యాం గృధ్రచక్రాభ్యాం వాచా సన్ధిః కృతః క్షణాత్. 152

అను. మరలా కథారంభసమయంలో రాజపుత్రులు ఇలా అడిగారు -'ఆర్యా! మేము విగ్రహం (యుద్ధం) విన్నాం. ఇప్పుడు సంధిని చెప్పండి.' విష్ణుశర్మ ఇలా అన్నాడు-'వినండి. సంధిని సైతం చెప్పెదను. ఇది దానికి మొదటి శ్లోకం. (శ్లోకభావం)-

ఇరువురు రాజులకు [చిత్రవర్ణుడికి - హిరణ్యగర్భుడికి] భయంకరమైన యుద్ధం జరిగింది. ఇరుప్రక్కల సైనికులు అధికంగా మరణించారు. అంత ఆ రాజు లిరువురికీ మంత్రులైన గ్రద్ద, చక్రవాకం క్షణంలో మాటమాత్రంచే సంధిని చేశాయి.

మూ. రాజపుత్రా ఊచుః-'కథమేతత్?' విష్ణుశర్మా కథయతి-

"తతస్తేన రాజహంసే నోక్తమ్-'కేనాఽస్మద్దుర్గే నిక్షిప్తోఽగ్నిః?' కిం పారక్యేణ? కింవాఽస్మద్దుర్గవాసినా కేనాఽపి విపక్షప్రయుక్తేన? ఇతి. చక్రవాకో బ్రూతే-'దేవ! భవతో నిష్కారణబన్ధురసౌ మేఘవర్ణః సపరివారో న దృశ్యతే. తన్మన్యే తస్యైవ విచేష్టిత మిదమ్.

రాజా క్షణం విచిన్త్యాఽఽహ-'అస్తు న తావదేవమ్. మమ దుర్దైవ మేతత్. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. అపరాధః స దైవస్య న పునర్మన్త్రిణామయమ్,
కార్యం సుచరితం క్వాఽపి దైవయోగా ద్వినశ్యతి. 153

అను. రాజపుత్రులు అడిగారు-'అది ఎట్లు?'

విష్ణుశర్మ ఇలా చెప్పసాగాడు-

పిమ్మట ఆ రాజహంసుడు (హిరణ్యగర్భుడు) ఇలా మంత్రిని అడిగాడు -'మన కోటకు నిప్పుపెట్టింది ఎవరు? శత్రుపక్షంవాడా? లేక శత్రుప్రయుక్తుడై మన కోటలోనే ఉండేవాడా? చక్రవాకం ఇలా అంది-'తమచే అకారణబంధువుగా భావింపబడిన మేఘవర్ణుడూ (కాకి) అతడి కుటుంబం కనబడడం లేదు. అందుచే ఇదంతా అతడి కుతంత్రంగానే భావిస్తూ ఉన్నాను.'

రాజు క్షణకాలం ఆలోచించాడు-ఇలా అన్నాడు-'ఆఁ అలాగే అగుగాక! కాని ఇదంతా నా దురదృష్టం. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

పరాజయం దురదృష్టదోషం. ఇందు మంత్రులదోషం ఏమీ లేదు. అప్పుడప్పుడూ ఎంత జాగ్రత్తగా చేసినపని అయినా అదృష్టం లేనప్పుడు చెడిపోతుంది (నశిస్తుంది). 153

మూ. మన్త్రీ బ్రూతే-'ఉక్తమే వైతత్-

శ్లో. విషమాం హి దశాం ప్రాప్య దైవం గర్హయతే నరః,
ఆత్మనః కార్యదోషాంశ్చ నైవ జానా త్యపణ్డితః. 154

అపరఞ్చ-

శ్లో. సుహృదాం హితకామానాం యో వాక్యం నాఽభినన్దతి,
స కూర్మ ఇవ దుర్బుద్ధిః కాష్ఠాద్ భ్రష్టో భవిష్యతి. 155

అన్యచ్చ-

శ్లో. రక్షితవ్యం సదా వాక్యం వాక్యాద్భవతి నాశనమ్,
హంసాభ్యాం నీయమానస్య కూర్మస్య పతనం యథా. 156

రాజాఽఽహ-'కథమేతత్? మన్త్రీ కథయతి-

అను. మంత్రి ఇలా అన్నాడు-'ఇది సైతం చెప్పబడింది-

మానవుడు ఆపదల్లో చిక్కుకొన్నప్పుడు తన దౌర్భాగ్యాన్ని గూర్చి నిందిస్తాడు. కాని ఆ మూర్ఖమానవుడు తాను చేసిన పనుల్లోని తప్పులను మాత్రం గుర్తింపడు. 154

మరియూ-తన మేలుగోరే మిత్రులమాటను ఎవడు ఆదరింపడో-అలాంటి మూర్ఖుడు తాబేలువలె కట్టనుండి జారిపడుతాడు. (నశిస్తాడు) 155

ఇంకనూ-ప్రతివాడు నిత్యం వాక్సంయమం పాటించాలి. అలా కానిచో హంసలు తీసికొనిపోయే తాబేలువలె పడి నశిస్తాడు. 156

రాజు అడిగాడు-'అది ఎట్లు?' మంత్రి (చక్రవాకం) ఇలా చెప్పసాగాడు-

1 కూర్మ కథా

[తాబేలు కథ]

మూ. అస్తి మగధదేశే పుల్లోత్పలాభిధానం సరః. తత్ర చిరం సఙ్కటవికటనామానౌ హంసౌ నివసతః. తయోర్మిత్రం కమ్బుగ్రీవ నామా కూర్మశ్చ ప్రతివసతి.

అథైకదా ధీవరై రాగత్య తత్రోక్తం యత్ - 'అత్రాఽస్మాభి రద్యోషిత్వా ప్రాతర్మత్స్యకూర్మాదయో వ్యాపాదయితవ్యాః.' తదాకర్ణ్య కూర్మో హంసావాహ-'సుహృదౌ! శ్రుతోఽయం ధీవరాఽఽలాపః. అధునా కిం మయా కర్తవ్యమ్? ఇతి. హంసా వాహతుః-'జ్ఞాయతాం తావత్, పునస్తావత్ ప్రాతర్యదుచితం తత్కర్తవ్యమ్.' కూర్మో బ్రూతే -'మైవమ్. యతో దృష్టవ్యతికరోఽహమత్ర. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. అనాగతవిధాతా చ ప్రత్యుత్పన్నమతి స్తథా,
ద్వావేతౌ సుఖమేధేతే యద్భవిష్యో వినశ్యతి. 157

తా వాహతుః-'కథ మేతత్?' కూర్మః కథయతి-

అను. మగధదేశంలో ఫుల్లోత్పలం అనే కొలను ఉంది. అందు చాలా కాలంగా సంకటుడు, వికటుడు-అనే పేర్లు గల రెండు హంసలు నివసిస్తూన్నాయి. ఆ హంసలకు నేస్తం కంబుగ్రీవుడు అనే తాబేలు. అదీ ఆ కొలనులోనే నివసిస్తూంది.

అంత ఒకనాడు (సాయంకాలం) బేస్తవాండ్రు అచ్చటికి వచ్చారు. ఇలా [తమలో తాము] చెప్పుకున్నారు-'ఈ రాత్రికి మనం ఉందాం. రేపు వేకువనే ఇందలి చేపలు, తాబేళ్ళు మొదలైనవాటిని పట్టుకొని చంపుదాం.'

అది విని తాబేలు హంసలతో ఇలా అంది-'మిత్రులారా! ఈ బేస్తల మాటలు విన్నారా? ఇప్పుడు నే నేమి చేయాలి?' హంసలు ఇలా బదులు చెప్పాయి. -'వేకువన ఏంచేయాలో విచారిద్దాం. అంత తాబేలు ఇలా అంది-'అలా వద్దు. నేను ఈ విషయంలో ఉపేక్షచే సంభవించే విపరీతఫలితాన్ని (వ్యతికరాన్ని) చూచాను. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు.

అనాగతవిధాత, ప్రత్యుత్పన్నమతి అనే చేపలు సుఖం పొందాయి. యద్భవిష్యుడు అనే చేప నశించింది. 157

ఆ హంసలు రెండూ అడిగాయి-'అదెట్లు? తాబేలు ఇలా చెప్పదొడగింది-

2. మత్స్యత్రయ కథా

[మూడు చేపల కథ]

మూ. పురాఽస్మిన్నేవ సరస్యేవంఽవిధేష్వేవ ధీవరేషూపస్థితేషు మత్స్యత్రయేణాఽఽలోచితమ్. తత్రాఽనాగతవిధాతా నామైకో మత్స్యః. తేనోక్తమ్-'అహం తావజ్జలాశయాన్తరం గచ్ఛామి'-ఇత్యుక్త్వా స హ్రదాన్తరం గతః. అపరేణ ప్రత్యుత్పన్నమతినామ్నా మత్స్యేనాభిహితమ్ -'భవిష్యదర్థే ప్రమాణాభావాత్ కుత్ర మయా గన్తవ్యమ్ ? తదుత్పన్నే యథా కార్యం తదనుష్ఠేయమ్. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఉత్పన్నా మాపదం యస్తు సమాధత్తే స బుద్ధిమాన్,
వణిజో భార్యయా జారః ప్రత్యక్షే నిహ్నుతో యథా. 158

యద్భవిష్యః పృచ్ఛతి-'కథమేతత్ ? ప్రత్యుత్పన్నమతిఃకథయతి-

అను. పూర్వం ఈ కొలనువద్దనే ఇలాగే బేస్తవాండ్రు వచ్చి మాట్లాడుకున్నారు. అప్పుడు కొలనులోని మూడు చేపలు కలిసి ఆలోచించాయి. వాటిలో అనాగతవిధాత అనే పేరు గల ఒక చేప ఉంది. అది ఇలా అంది-'నేను మాత్రం వేఱే కొలనుకు పోతాను.' ఇలా అని అది వేఱే చెరువునకు పోయింది. ప్రత్యుత్పన్నమతి అనే మఱియొక్క చేప ఇలా చెప్పింది-'ఎప్పుడో సంభవించేదాని విషయంలో ప్రమాణం (నమ్మకం) లేనందున నేను ఎచ్చటికైనా ఎందుకు పోవాలి? అలా అది సంభవిస్తే అప్పుడు తగినట్లు చేయవచ్చు. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

ఆపద వచ్చినప్పుడు దాన్ని తొలగించుకొనేందుకు తగినట్లు ప్రవర్తించేవాడే బుద్ధిమంతుడు అనబడుతాడు. కోమటివాడి భార్య భర్త ఎదురుగా ఉన్నా జారుని తనాన్ని దాచిపెట్టింది. 158

యదృవిష్యుడు అడిగాడు- 'అది ఎట్లు ?' ప్రత్యుత్పన్నమతి ఇలా చెప్ప సాగాడు—

(అనాగతవిధాత = భవిష్యద్విషయం చక్కబెట్టేవాడు, ప్రత్యుత్పన్నమతి = సమయోచితంగా ప్రతిభచే ప్రవర్తించేవాడు, యదృవిష్యుడు = ఏది జరుగాలో అది అగును- అని తలంచి ఏ ప్రయత్నమూ చేయనివాడు.)

3. వణిగ్భార్యా కథా

(వైశ్యుని భార్య కథ)

మూ. పురా విక్రమపురే సముద్రదత్తో నామ వణిగస్తి. తస్య రత్నప్రభా నామ గృహిణీ స్వసేవకేన సహ సదా రమతే. యతః-

శ్లో. న స్త్రీణా మప్రియః కశ్చిత్ ప్రియో వాఽపి న విద్యతే,
గావ స్తృణమివాఽరణ్యే ప్రార్థయన్తే నవం నరమ్. 159

అను. పూర్వం విక్రమపురం అనే నగరంలో సముద్రదత్తుడు అనే వైశ్యుడు ఉండేవాడు. అతడి భార్యపేరు రత్నప్రభ. ఆమె నిత్యం సేవకుడితో రమిస్తుం డేది. ఏలనన—

స్త్రీలకు ఇష్టంకానివాడుగానీ, ఇష్టమైనవాడుగానీ ఎవడూ లేడు. గోవులు అడవిలో లేబచ్చికను గోరునట్లు ఈ స్త్రీలు నవయువకుడిని కాంక్షిస్తారు. 159

మూ. అథైకదా సా రత్నప్రభా స్వసేవకస్య ముఖే చుమ్బనం దదతీ సముద్రదత్తేనాఽవలోకితా. తతః సా బన్ధకీ సత్వరం భర్తుః సమీపం గత్వాఽఽహ- 'నాథ! ఏతస్య సేవకస్య మహతీ నికృతిః. యతోఽయం చౌరికాం కృత్వా కర్పూరం ఖాదతీతి మయాఽస్య ముఖ మాఘ్రాయ జ్ఞాతమ్' ఇతి. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఆహారో ద్విగుణః స్త్రీణాం బుద్ధిస్తాసాం చతుర్గుణా,
షడ్గుణో వ్యవసాయశ్చ కామ శ్చాష్టగుణః స్మృతః. 160

అను. అంత ఒకనాడు ఆ రత్నప్రభ తన సేవకుడి ముఖాన్ని ముద్దు పెట్టుకుంటూ ఉండగా సముద్రగుప్తుడు చూచాడు. వెంటనే ఆ కులట మగడివద్దకు పోయింది. ఇలా అంది- 'నాథా! ఈ సేవకుడిలో గొప్ప చెడుగుణం ఉంది. వీడు దొంగతనం చేసి కర్పూరం తింటాడు. దీన్ని నేను వీడి ముఖాన్ని (నోటిని) వాసన చూచి గ్రహించాను.'

అందుకే విజ్ఞులు ఇలా చక్కగా చెప్పారు- స్త్రీలకు (పురుషులకంటె) తిండి రెండురెట్లు, బుద్ధి నాల్గురెట్లు, ప్రయత్నం ఆరురెట్లు, కామం ఎనిమిదిరెట్లు అధికంగానూ ఉంటుంది. 160

మూ. తచ్ఛ్రుత్వా సేవకేనాఽపి ప్రకుప్యోక్తమ్- 'నాథ! యస్య స్వామినో గృహే త్వేతాదృశీ భార్యా, తత్ర సేవకేన కథం స్థాతవ్యమ్? యత్ర చ గృహిణీ ప్రతిక్షణం సేవకస్య ముఖం జిఘ్రతి' ఇతి. తతోఽసా వుత్థాయ చలితః. సోఽధునా చ యత్నాత్ ప్రబోధ్య ధృతః. అతోఽహం బ్రవీమి- 'ఉత్పన్నా మాపదమ్' ఇత్యాది.

అను. అది వినగానే సేవకుడునూ కోపం పొందాడు. ఇలా అన్నాడు- 'ప్రభూ! ఇలాంటి ఇల్లాలు ఉండే యజమానుడి ఇంట్లో సేవకుడు ఎలా ఉంటాడు? యజమానుడి భార్య (సందేహంతో) ప్రతిక్షణం సేవకుడి నోటిని వాసనచూస్తూ ఉంటే ఉండడం సాధ్యమా? ఇలా అని ఆ సేవకుడు లేచి వెళ్ళడానికి సిద్ధపడ్డాడు. అప్పుడు వైశ్యుడు వాడిని ఏదో విధంగా నచ్చచెప్పి (బ్రతిమిలాడి) నిల్పాడు. అందుచే నేను (ప్రత్యుత్పన్నమతిని) చెప్పుతున్నాను- 'ఆపద సంభవించినపుడు- ఇత్యాది' (చూడుడు 7వ శ్లోకభావం).

మూ. తతో యద్భవిష్యేణోక్తమ్-

శ్లో. యదభావి న తద్భావి భావిచేన్న తదన్యథా,
ఇతి చిన్తావిషఘ్నోఽయ మగదః కిం న పీయతే. 161
[అగదః = ఔషధమ్]

తతః ప్రాతర్జాలేన బద్ధః ప్రత్యుత్పన్నమతి ర్మృతవదాత్మానం సన్దర్శ్య స్థితః. తతో జాలా దపసారితో యథాశ క్త్యుత్ప్లుత్య గభీరం నీరం ప్రవిష్టః. యద్భవిష్యశ్చ ధీవరైః ప్రాప్తో వ్యాపాదితః. అతోఽహం బ్రవీమి- 'అనాగతవిధాతా చ-' ఇత్యాది.

తద్యథాఽహ మన్యం హ్రదం ప్రాప్నోమి తథా క్రియతామ్.' ఇతి-

అను. అప్పుడు యద్భవిష్యుడు ఇలా అన్నాడు-

ఏది ప్రారబ్ధంలో లేదో అది సంభవింపదు. ఏది ప్రాప్తంలో ఉందో అది తొలగింప వీలుగాదు. ఈ సూక్తియే చింత అనే విషాన్ని తొలగించే దివ్యౌషధం. దీన్ని ఎందుకు సేవింపరు? 161

(దానికి ఎవ్వరూ బదులు పల్కలేదు.) ఉదయం బేస్తలు వలలు వేశారు. ప్రత్యుత్పన్నమతి వలలో చిక్కాడు. చచ్చినట్లుగా నటించాడు. జాలరులు వల నుండి వెలికితీసి ఒకచోట ఉంచారు. వెంటనే వారి కన్ను గప్పి అతను యథా శక్తి ఎగిరాడు. లోతైన నీటిలోనికి దుమికి తప్పించుకొన్నాడు. యద్భవిష్యుడు జాలరులకు దొరికాడు; చంపబడ్డాడు. అందువల్ల నేను (కంబుగ్రీవుడు అనే తాబేలును) చెప్పతూన్నాను- 'అనాగతవిధాత' ఇత్యాది. (6వ శ్లోకభావం చూడుడు)

కనుక నేను మరో కొలను చేరే ఉపాయం ఆలోచించండి.

మూ. హంసావాహతుః- 'జలాశయాన్తరే ప్రాప్తే తవ కుశలమ్. స్థలే గచ్ఛతస్తే కో విధిః ?' ఇతి. కూర్మ ఆహ-'యథాఽహం భవద్భ్యాం సహాఽఽకాశవర్త్మనా యామి తథా విధీయతామ్.'

హంసౌ బ్రూతః- 'కథ ముపాయః సంభవతి ?' కచ్ఛపో వదతి- 'యువాభ్యాం చఞ్చుధృతం కాష్ఠఖణ్డ మేకం మయా ముఖేనాఽవలమ్బి తవ్యమ్. తతశ్చ యువయోః పక్షబలేన మయాఽపి సుఖేన గన్తవ్యమ్' ఇతి. హంసౌ బ్రూతః- 'సమ్భవత్యేష ఉపాయః. కిన్తు-

శ్లో. ఉపాయం చిన్తయన్ ప్రాజ్ఞో హ్యపాయమపి చిన్తయేత్,
పశ్యతో బకమూర్ఖస్య నకులై ర్భక్షితాః ప్రజాః. 162

కూర్మః పృచ్ఛతి- 'కథమేతత్ ?' తౌ కథయతః-

అను. హంసలు (రెండు) ఇలా అన్నాయి- "మఱొక కొలను చేరితే నీకు శుభమే. కానీ నేలమీద పయనం చేసేటప్పుడు నీకు రక్షణ ఎలాగు ?' తాబేలు ఇలా అంది- నేను మీ ఇరువురితోబాటు ఆకాశమార్గాన ప్రయాణం చేసేటట్లు ఉపాయం చూడండి."

అందుకు హంసలు ఇలా చెప్పాయి- 'ఉపాయం ఎలా సంభవిస్తుంది ?'

మరలా తాబేలు ఇలా చెప్పింది- 'మీ రిరువురూ ఒక కఱ్ఱముక్కను ముక్కులతో ఈప్రక్కనా ఆప్రక్కనా గట్టిగా పట్టుకొనండి. నేను నడుమ (ఆ కఱ్ఱను) నా నోటితో పట్టుకుంటాను. అంత మీరు మీ ఱెక్కలబలంతో పయనిస్తే నేనూ సుఖంగా వస్తాను.' హంసలు అన్నాయి- ఈ ఉపాయం సరిగానే ఉంది. కానీ-

ప్రతిభాశాలి అయినవాడు ఉపాయంతో బాటు దానివల్ల సంభవించే అపాయాన్ని సైతం విచారించాలి. అలాకానిచో తన పిల్లలను ముంగిసలు తినేటట్లు చేసుకొన్న మూర్ఖబకం వలె (తెలివిలేని కొంగవలె) అపాయం పొందవలసి వస్తుంది. 162

తాబేలు అడిగింది- 'అది యెట్లు ?'

హంసలు ఇలా చెప్పసాగాయి-

4 బకనకుల కథా

[కొంగ-ముంగిసలు]

మూ. అస్త్యుత్తరాపథే గృధ్రకూటనామ్ని పర్వతే మహాన్ పిప్పలవృక్షః. తత్రానేకే బకా నివసన్తి. తస్య వృక్షస్యాధస్తా ద్వివరే సర్ప స్తిష్ఠతి. స చ బకానాం బాలాఽపత్యాని ఖాదతి. అథ శోకాఽఽర్తానాం విలాపం శ్రుత్వా కేనచిద్ వృద్ధబకేనాఽభిహితమ్-'భో ఏవం కురుత; యూయం మత్స్యానుపాదాయ నకులవివరా దారభ్య సర్పవివరం యావత్ పఙ్క్తిక్రమే ణైకైకశో వికిరత. తతస్తదాహారలుబ్ధై ర్నకులై రాగత్య సర్పో ద్రష్టవ్యః. స్వభావద్వేషా ద్వ్యాపాదయితవ్యశ్చ. తథాఽనుష్ఠితే తద్వృత్తమ్.

అను. ఉత్తరాపథంలో గృధ్రకూటం అనే పర్వతం ఉంది. అందు పెద్ద రావిచెట్టు ఒకటి కలదు. ఆ చెట్టుపై చాలా కొంగలు నివసిస్తూ ఉన్నాయి. ఆ చెట్టుక్రింద తొఱ్ఱలో ఒక పాము ఉంది. అది రెక్కలురాని కొంగల పసిపిల్లలను తింటూ ఉంటుంది. అంత ఒకనాడు సంతానమరణంచే విలపించే ఆ కొంగలను చూచి ఒక ముసలికొంగ ఇలా చెప్పింది-'ఓ కొంగలారా! మీరు ఇలా చేయండి. [ఇచ్చటికి సమీపంలో ముంగిసల తొఱ్ఱ ఉంది.] ఆ ముంగిసల తొఱ్ఱనుండి పాము తొఱ్ఱవరకు వరుసగా ఒక్కొక్క చేపను వేయండి. ఆ చేపలను తింటూ వచ్చిన ముంగిసలు పామును చూస్తాయి. సహజవిరోధంకారణంగా పామును చంపుతాయి. కొంగలు అలాగే చేశాయి-పాము చచ్చింది.

మూ. అథ నకులైః వృక్షోపరి ఒకశాబకానాం రావః శ్రుతః. పశ్చాత్ తద్వృక్ష మారుహ్య బకశాబకాః ఖాదితాః. అత అవాం బ్రూమః -'ఉపాయం చిన్తయన్-' ఇత్యాది.

ఆవాభ్యాం నీయమానం త్వా మవలోక్య లోకైః కిఞ్చిద్వక్తవ్యమేవ.

యది త్వముత్తరం దాస్యసి తదా త్వన్మరణమ్. తత్ సర్వథాఽత్రైవ స్థీయతామ్' ఇతి. కూర్మో వదతి-'కిమహ మప్రాజ్ఞః, నాఽహ ముత్తరం దాస్యామి. న కిమపి మయా వక్తవ్యమ్. తథాఽనుష్ఠితే తథావిధం కూర్మమవలోక్య సర్వే గోరక్షకాః పశ్చా ద్ధావన్తి వదన్తి చ-'అహో! మహదాశ్చర్యమ్. పక్షిభ్యాం కూర్మో నీయతే' ఇతి.

అను. పిమ్మట ముంగిసలు చెట్టు పైకి చూచాయి. కొంగపిల్లల సద్దును విన్నాయి. చెట్టుమీదికి ఎక్కాయి. ఆ పిల్లలను తినివేశాయి. అందువల్ల మేము (హంసలు రెండు) చెప్పుతున్నాం-'ఉపాయం ఆలోచిస్తూ-ఇత్యాది. (11వ పద్య భావం చూడుడు.)

మేము ఇరువురం [ఆకాశమార్గాన] నిన్ను తీసుకొని పోతూ ఉండగా చూచే జనులు ఏదో అంటారు. అందుకు నీవు సమాధానం చెప్పినచో నీకు చావు నిశ్చయం. అందుచే ఇచ్చటనే ఉండడం శుభం.

అది విని తాబేలు ఇలా అంది-'నేనేమి తెలివిలేనివాణ్ణా. నేను [ఏమీ] బదులు పల్కను. ఏదీ మాట్లాడను.

అంత హంసలు అది (తాబేలు) కోరిన విధంగా దాన్ని ఆకాశమార్గాన తీసుకొని పోతున్నాయి. క్రిందఉండే గోపాలకులు అనేకులు ఈ దృశ్యం చూచారు. వెనువెంట నేలపై పరుగెత్తుచూ ఇలా పరస్పరం చెప్పుకోసాగారు-'అహా! ఆశ్చర్యం! ఈ పక్షులు తాబేలును తీసికొని పోతున్నాయి.'

మూ. కశ్చిద్వదతి-'యద్యయం కూర్మః పతతి తదాఽత్రైవ పక్త్వా ఖాదితవ్యః'. కశ్చిద్వదతి-'సరసస్తీరే దగ్ధ్వా ఖాదితవ్యోఽయమ్'. కశ్చిద్వదతి-'గృహం నీత్వా భక్షణీయ' ఇతి. తద్వచనం శ్రుత్వా స కూర్మః కోపావిష్టో విస్మృతపూర్వసంస్కారః ప్రాహ-'యుష్మాభిర్భస్మ భక్షితవ్యమ్' ఇతి. ఏవం వదన్నేవ పతిత స్తైర్వ్యాపాదితశ్చ. అతోఽహం బ్రవీమి-'సుహృదాం హితకామానామ్' ఇత్యాది.

అను. ఒక డన్నాడు- 'ఈ తాబేలు క్రిందపడితే ఇక్కడే వండుకొని తినాలి.' ఇంకొకడు అన్నాడు-'చెఱువుగట్టున కాల్చి తినాలి' మఱొకడు అన్నాడు-

ఇంటికి తీసికొని (పెండ్లాం పిల్లలతో కలిసి) తినాలి.' ఈ మాటలన్నీ తాబేలు విన్నది. కోపంచే ఆవేశింపబడింది. వెనుక తలంచిన విషయాన్ని మరచిపోయింది. "మీరు బూడిద తినండి' అని అంది. ఇలా అంటూనే క్రింద పడింది. ఆ గొల్లలచే చంపబడింది.

అందుచే నేను (మంత్రి చక్రవాకాన్ని) చెప్పుతున్నాను— "హితం గోరే మంత్రులమాటను- ఇత్యాది (4వ శ్లోకభావం చూడుడు).

మూ. అథ ప్రణిధి ర్బక స్తత్రాఽఽగత్యోవాచ-"దేవ! ప్రాగేవ మయా నిగదితమ్- 'దుర్గశోధనం హి ప్రతిక్షణం కర్తవ్య' మితి· తచ్చ యుష్మాభి ర్న కృతమ్. తదనవధానస్య ఫల మనుభూతమ్. దుర్గదాహో మేఘవర్ణేన వాయసేన గృధ్రప్రయుక్తేన కృతః' ఇతి. రాజా నిశ్వస్యాఽఽహ—

శ్లో. ప్రణయా దుపకారాద్వా యో విశ్వసితి శత్రుషు,
స సుప్త ఇవ వృక్షాగ్రాత్ పతితః ప్రతిబుధ్యతే. 163

అను. ఇంతలో గుప్తచరుడైన కొంగ అచ్చటికి వచ్చింది. ఇలా విన్నవించింది-'ప్రభూ! ప్రతిక్షణం కోటను పరీక్షిస్తూ ఉండాలి'అని నేను మొదటనే చెప్పాను. కాని మీరు అలా చేయలేదు. అట్టి అజాగరూకతకు ఫలం అనుభవం అయింది. గ్రద్దప్రేరణచే మేఘవర్ణుడు అనే కాకి కోటకు నిప్పుపెట్టింది." అది విని రాజు నిట్టూర్పు విడిచాడు. ఇలా అన్నాడు-'వృక్షాగ్రాన నిద్రించేవాడు క్రింద పడిన తర్వాత మేల్కొంటాడు. అలాగే ప్రేమవల్లగానీ ఉపకారభావంవల్లగానీ శత్రువులను నమ్మేవాడు ఆపదను పొందిన తర్వాతనే జాగ్రత్త వహిస్తాడు". 163

మూ. అథ ప్రణిధి రువాచ-'ఇతో దుర్గదాహం విధాయ యదా గతో మేఘవర్ణ స్తదా చిత్రవర్ణేన ప్రసాదితే నోక్తమ్-'అయం మేఘ వర్ణోఽత్ర కర్పూరద్వీపరాజ్యేఽభిషిచ్యతామ్'. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. కృతకృత్యస్య భృత్యస్య కృతం నైవ ప్రణాశయేత్,
ఫలేన మనసా వాచా దృష్ట్యా చైనం ప్రహర్షయేత్.

అను. వేగు అయిన కొంగ ఇలా అంది—'ఇచ్చట కోటకు నిప్పుపెట్టి మేఘవర్ణుడు చిత్రవర్ణుడి వద్దకు వెళ్లాడు. సంతుష్టుడై చిత్రవర్ణుడు ఇలా అన్నాడు- ఈ మేఘవర్ణుణ్ణి ఈ కర్పూరద్వీపరాజ్యానికి ప్రభువుగా అభిషేకిస్తాం. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

కార్యం సాధించిన సేవకుడి కార్యాన్నిగూర్చి ఉపేక్ష చేయరాదు. అందు కతన్ని ధనంచే, మనస్సుచే, వాక్కుచే, ప్రసన్నదృష్టిచే సంతుష్టుడిని చేయాలి.

మూ. చక్రవాకో బ్రూతే-'దేవ! శ్రుతం యత్ప్రణిధిః కథయతి?' రాజా ప్రాహ—'తత స్తతః'. ప్రణిధి రువాచ-తతః ప్రధానమన్త్రిణా గృధ్రేణాఽభిహితమ్-'దేవ! నేదముచితమ్. ప్రసాదాన్తరం క్రియతామ్. యతః-

శ్లో. అవిచారయతో యుక్తికథనం తుషఖణ్డనమ్,
నీచేషూపకృతం రాజన్ వాలుకాస్వివ మూత్రితమ్. 164

మహతా మాస్పదే నీచః కదాపి న కర్తవ్యః. తథా చోక్తమ్ -

శ్లో. నీచః శ్లాఘ్యపదం ప్రాప్య స్వామినం హన్తుమిచ్ఛతి,
మూషికో వ్యాఘ్రతాం ప్రాప్య మునిం హన్తుం గతో యథా.165

చిత్రవర్ణః పృచ్ఛతి.'కథ మేతత్', మన్త్రీ కథయతి-

అను. చక్రవాకం (రాజహంస-హిరణ్యగర్భుడి మంత్రి) ఇలా అంది— ప్రభూ ! గుప్తచరుడు చెప్పింది విన్నారా?' రాజు (రాజహంస) ఇలా పల్కాడు- "అయితే తర్వాత ఏమైంది ?" గుప్తచరుడైన కొంగ ఇలా చెప్పింది - 'చిత్ర వర్ణుడు అలా అనగానే అతడి ప్రధానమంత్రి అయిన గ్రద్ద ఇలా వివరంగా బోధించింది-"ప్రభూ ! ఇది సముచితం గాదు. ఆ మేఘవర్ణుడికి మరొక సత్కారం ఏదేని చేయండి. ఏలనన-విచారహీనుడికి [గ్రహించే యోగ్యత లేని వాడికి] బోధించే ఉపాయం పొట్టును పిండి చేయడంవలె వ్యర్థశ్రమ. ఓ రాజా ! అలాగే నీచుడికి (అనర్హుడికి) చేసే ఉపకారం ఇసుకలో పోసిన మూత్రం మాదిరి నింద్యం అవుతుంది. (అనగా ఉపకారం ఉత్తమమైనా నీచసంబంధంచే మూత్ర తుల్యమై హేయ మగునని భావం) 164

నీచుణ్ణి గొప్పవారి చోటున ఎప్పటికినీ ఉంచరాదు. పెద్దలు ఇలా చెప్పారు-

నీచుడు ప్రశంసనీయమైన స్థలాన్ని చేరితే ప్రభువునకు ద్రోహం చేయ దలుస్తాడు. ఎలుక పులిగా చేయబడి తనను అలా చేసిన మునినే చంపడానికి పోయింది'- 165

చిత్రవర్ణుడు అడిగాడు-'అదెట్లు ?' మంత్రి ఇలా చెప్పసాగాడు-

5. నిః - షికశ్చ

(ముని-ఎలుక)

మూ. అస్తి గౌతమస్య మహర్షే స్తపోవనే మహాతపా నామ మునిః. తత్ర తేనాశ్రమసన్నిధానే మూషికశాబకః కాకముఖాద్ భ్రష్టో దృష్టః. తతో దయాయుక్తేన తేన మునినా స నీవారకణైః సంవర్ధితః. తతో బిడాల స్తం మూషికం ఖాదితు ముపధావతి. త మవ లోక్య మూషిక స్తస్య మునేః క్రోడే ప్రవివేశ. తతో మునినోక్తమ్- "మూషిక ! త్వం మార్జారో భవ. తతః స బిడాలః కుక్కురం దృష్ట్వా పలాయతే. తతో మునినోక్తమ్-'కుక్కురాద్ బిభేషి. త్వమేవ కుక్కురో భవ. స చ కుక్కురో వ్యాఘ్రాత్ బిభేతి. తతస్తేన మునినా కుక్కురో వ్యాఘ్రః కృతః.

అథ తం వ్యాఘ్రం ముని ర్మూషికోఽయ మితి పశ్యతి- అథ తం మునిం వ్యాఘ్రఞ్చ దృష్ట్వా సర్వే వద న్తి-"అనేన మునినా మూషికో వ్యాఘ్రతాం నీతః."

అను. గౌతముడు అనే మహర్షియొక్క తపోవనంలో మహాతపుడు అనే ముని ఉండేవాడు. ఆ ముని అచ్చట ఆశ్రమసమీపంలో ఒకానొక ఎలుకపిల్లను

చూచాడు. అది కాకి నోటినుండి జారిపడింది. దాన్ని చూడగానే మునికి దయ గల్గింది. (ఆశ్రమానికి తెచ్చాడు) నీవారకణాలతో (నివ్వరిగింజలతో) పెంచాడు. అంత ఒకనాడు ఆ ఎలుకను తినడానికి పరుగెత్తుచూ పిల్లి వచ్చింది. ఆ పిల్లిని చూచి ఎలుక (భయంతో) మునిఒడిలోనికి చేరింది. అంత ముని- 'ఓ ఎలుకా! నీవు పిల్లివి కమ్ము" అన్నాడు. (అలాగే అయింది). ఆ పిల్లి కుక్కను చూచి పరుగెత్తింది. అప్పుడు ముని—"కుక్కవల్ల భయపడుతున్నావు కనుక నీవే కుక్కవు కమ్ము"అన్నాడు. అలాగే అది కుక్క అయింది. ఆ కుక్క పులి వలన భయపడింది. అంత ముని ఆ కుక్కను పులిని చేశాడు.

పిమ్మట ముని ఆ పులిని-"ఇది ఎలుక' అనే భావంతోనే చూచేవాడు. ఇక (ఆశ్రమవాసులు) అందరు మునిని, పులిని చూచి "ఇది ఎలుక, దీన్ని ముని పులిని చేశాడు"-అని చెప్పేవారు.

మూ. ఏతచ్ఛ్రుత్వా సవ్యథో వ్యాఘ్రోఽచి న్తయత్-'యావదనేన మునినా స్థీయతే, తావదిదం మే స్వరూపాఖ్యాన మకీర్తికరం న పలా యిష్యతే'ఇత్యాలోచ్య మూషిక స్తం మునిం హన్తుం గతః. తతో మునినా తత్ జ్ఞాత్వా-'పునర్మూషికో భవ'-ఇత్యుక్త్వా మూషిక ఏవ కృతః. అతోఽహం బ్రవీమి-'నీచః శ్లాఘ్యపదం ప్రాప్య'ఇత్యాది.

అపరఞ్చ దేవ! సుకర మిద మితి న మన్తవ్యమ్. శృణు-

శ్లో. భక్షయిత్వా బహూన్ మత్స్యా నుత్తమాధమమధ్యమాన్,
అతిలోభా ద్బకః పశ్చా న్మృతః కర్కటకగ్రహాత్. 16

చిత్రవర్ణః పృచ్ఛతి-'కథమేతత్' ? మన్త్రీ కథయతి-

అను. ఆ పులి ఇది విన్నది. విచారం పొందింది. ఇలా ఆలోచించింది. 'ఈ ముని బ్రతికిఉన్నంతకాలం అపకీర్తికరమైన నా పూర్వస్వరూపకథనం తొలగిపోదు'—ఇలా తలంచి (పులిరూపంలో ఉండే) ఆ ఎలుక మునిని చంప డానికి పోయింది. అప్పుడు ముని దానిభావం గ్రహించాడు-"మరలా ఎలుకవు అగుదువుగాక'—అని ఎలుకగానే చేశాడు. అందువల్ల నేను (మంత్రి అయిన సర్వజ్ఞుడు అనే గ్రద్దను) చెప్పుతున్నాను-'నీచుడు ప్రశంసనీయమైన స్థలాన్ని చేరితే-ఇత్యాది. (15 శ్లోకభావం చూడుడు)

మరియూ ప్రభూ ! ఇతన్ని రాజుచేయడం తేలిక అనియూ తలంపవద్దు. ఇది వినుడు-

ఉత్తమములూ, మధ్యమములూ, అధమములూ (పెద్దవీ, సామాన్యానివీ చిన్నవీ) అయిన ఎన్నో చేపలను ఒకానొక కొంగ తినింది. పిమ్మట అత్యాశచే ఎండ్రకాయను తినగోరింది. అది మెడను కొఱుకగా చచ్చింది'. 16

చిత్రవర్ణుడు అడిగాడు-'అది ఎట్లు?" మంత్రి ఇలా చెప్పదొడగాడు-

6. బక కర్కటక కథా

(కొంగ - ఎండ్రకాయ)

మూ. అస్తి మాలవవిషయే పద్మగర్భాభిధానం సరః. తత్త్రైకో వృద్ధో బకః సామర్థ్యహీన ఉద్విగ్నమివాత్మానం దర్శయిత్వా స్థితః. స చ కేనచిత్ కులీరేణ దూరాదేవ దృష్టః పృష్టశ్చ-'కిమితి భవా నత్రాఽఽహారత్యాగేన తిష్ఠతి ?' బకేనోక్తమ్-"మత్స్యా మమ జీవనహేతవః. తే చావశ్యం 'కైవర్తై రాగత్య వ్యాపాదయితవ్యా' ఇతి వార్తా నగరోపాన్తే మయా శ్రుతా. అతో వర్తనాఽభావాదేవాఽస్మన్మరణ ముపస్థితమితి జ్ఞాత్వాఽఽహారేఽప్యనాదరః కృత" ఇతి. తతో మత్స్యై రాలోచితమ్-'ఇహ సమయే తావ దుపకారక ఏవాఽయం లక్ష్యతే, తదయమేవ యథా కర్తవ్యం పృచ్ఛ్యతామ్. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఉపకర్త్రాఽరిణా సన్ధి ర్న మిత్రేణాఽపకారిణా,
ఉపకారాఽపకారౌ హి లక్ష్యం లక్షణమేతయోః". 17

అను. మాలవదేశంలో పద్మగర్భం అనే పేరు గల ఒక కొలను ఉంది. అచ్చట ముసలికొంగ ఉంది. దానికి (చేపలు పట్టుకొనే) బలం లేదు. అందుచే

(ఉపాయంగా) విచారం నటిస్తూ కొలనులో నిలబడి ఉంది. ఒక ఎం(డి దూరం నుండియే ఆ కొంగను చూచింది. ఇలా అడిగింది - 'మీరు ఎందుకు ఇలా తిండి వీడి ఉన్నారు?' కొంగ ఇలా బదులు చెప్పింది - "చేపలు నా జీవితానికి ఆధారాలు. బేస్తలు ఇచ్చటికి వచ్చి వాటిని అన్నిటిని చంపుతారట. ఈ మాట నేను నగరందగ్గర విన్నాను. అందువల్ల జీవనాధారం పోతుంది. చావు దాపురించింది' అని తలంచాను. ఆ దిగులుచే భోజనంపై ఆసక్తియు పోయింది." అది విని చేపలు ఇలా ఆలోచించాయి. 'ఇప్పు డితను మేలు చేసేవానివలె కనబడుతున్నాడు. అందుచే ఇతన్నే ఇందుకు ఏం చేయాలో అడుగుదాం. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు -

'మేలుచేసే శ(తువుతో సంధి చేసికొనాలి. కీడుచేసే మి(తుడితో వద్దు. ఏలనన - శ(తుమి(తుల లక్షణాలు (క్రమంగా అపకారోపకారాలు అనియే (గ్రహించాలి' 17

మూ. మత్స్యా ఊచుః-"భో బక! కోఽ(తాఽస్మాకం రక్షణోపాయః? ఇతి. బకో (బూతే - "అస్తి రక్షణోపాయో జలాశయాన్తరా(శయణమ్. త(తాఽహ మేకైకశో యుష్మాన్నయామి." మత్స్యా ఆహుః! "ఏవమస్తు" తతోఽసౌ దుష్టబక స్తాన్ మత్స్యా నేకైకశో నీత్వా ఖాదతి. అనన్తరం కులీర స్తమువాచ - "భో బక! మామపి త(త నయ" ఇతి. తతో బకోఽప్యపూర్వకులీరమాంసార్థీ సాదరం తం నీత్వా స్థలే ధృతవాన్. కులీరోఽపి మత్స్యకణ్టకాఽఽకీర్ణం తం స్థల మాలోక్యాఽచిన్తయత్-"హా హతోఽస్మి మన్దభాగ్యః. భవతు; ఇదానీం సమయోచితం వ్యవహరిష్యామి. యతః -

శ్లో. తావద్భయేన భేతవ్యం యావద్భయ మనాగతమ్,
ఆగతన్తు భయం దృష్ట్వా (పహర్తవ్య మభీతవత్. 18

అను. అంత చేపలు - 'ఓ కొంగా! ఇప్పుడు మేము (బతికే ఉపాయం ఏమి?' - అని అడిగాయి. అందుకు కొంగ ఇలా అంది - 'ఉంది; వేరే చెఱువునకు పోవడమే (బతికే ఉపాయం. నేను మిమ్ములను ఒక్కొక్కరిగా అచ్చటికి చేరుస్తాను'. పిమ్మట చేపలు "అలాగే కానిమ్ము" అన్నాయి. అంతట దుష్టబుద్ధి అయిన కొంగ ఆ చేపలను ఒక్కొక్కటిగా తీసుకొని పోతుంది. తినివేస్తుంది.

కొంత సేపటికి ఎండ్రి. 'ఓ కొంగా! నన్ను సైతం అచ్చట చేర్చుము' అని అడి గింది. అది వినగానే ఆ కొంగకు క్రొత్తగా ఎండ్రిమాంసం తినాలనే కోరిక పుట్టింది. అందువల్ల ఆ ఎండ్రిని ఆదరంగా నీటినుండి వెలికి తీసింది. చేపలను తిన్న చోటికి కొనిపోయింది. నేలపై ఉంచింది. ఎండ్రియూ చేపముల్లులతో నిండిన ఆ ప్రదే శాన్ని చూచింది. ఇలా ఆలోచించింది - "అయ్యో! అభాగ్యుణ్ణి; చచ్చాను. కానిమ్ము. ఇప్పుడు సమయానికి తగినట్లు ప్రవర్తిస్తాను. ఏలనన-

భయకారణం ఎదుట లేనప్పుడు అందుకై భయపడాలి. భయకారణం ఎదుట ఉండినచో నిర్భయంగా ఎదురించి యథాశక్తి దెబ్బతీయాలి". 18

మూ. కిఞ్చ-

శ్లో. అభియుక్తో యదా పశ్యేన్న కిఞ్చి ద్గతి మాత్మనః,
యుధ్యమాన స్తదా ప్రాజ్ఞో మ్రియేత రిపుణా సహ. 19

ఇత్యాలోచ్య స కులీరక స్తస్య బకస్య గ్రీవాం చిచ్ఛేద. అథ స బకః పఞ్చత్వం గతః. అతోఽహం బ్రవీమి-'భక్షయిత్వా బహూన్ మత్స్యాన్'ఇత్యాది.

అను. మరియూ-ప్రాజ్ఞుడైనవాడు భయకారణంచే (శత్రువుచే) ఆక్రాంతుడు (అభియుక్తుడు) అయి వేఱే రక్షణోపాయం తనకు కనబడనిచో శత్రువుతో యుద్ధం చేస్తూ మరణించడమే శ్రేష్ఠం." 19

ఇలా ఆ ఎండ్రకాయ తలంచింది. కొంగ మెడను కత్తిరించింది. వెంటనే కొంగ ప్రాణాలు వీడింది. అందుచే నేను (మంత్రి అయిన గ్రద్దను) చెప్పు తూన్నాను-'చిన్నా పెద్దా ఎన్నో చేపలను తిని' ఇత్యాది (16వ శ్లోకభావం చూడుడు).

మూ. తత శ్చిత్రవర్ణోఽవదత్-"శృణు తావన్మ న్త్రిన్! మయైత దాలోచితమ్ (అస్తి) యద్-అత్రాఽవస్థితేనాఽనేన మేఘవర్ణేన రాజ్ఞా యావన్తి వస్తూని కర్పూరద్వీపస్యోత్తమాని తావన్త్యస్మాక ముపనేత వ్యాని. తేనాఽస్మాభి ర్మహాసుఖేన విన్ధ్యాఽచలే స్థాతవ్యమ్. దూరదర్శీ విహస్యాఽఽహ-దేవ!

శ్లో. అనాగతవతీం చిన్తాం కృత్వా యస్తు ప్రహృష్యతి,
స తిరస్కార మాప్నోతి భగ్నభాణ్డో ద్విజో యథా. 20

రాజాఽఽహ-"కథ మేతత్ ?" । మన్త్రీ కథయతి-

అను. అప్పుడు చిత్రవర్ణుడు ఇలా అన్నాడు-"ఓ మంత్రీ ! ఇది వినుము-ఈ మేఘవర్ణుణ్ణి ఈ కర్పూరద్వీపంలో రాజుగా నియమిస్తే ఇతను ఈ ద్వీపంలోని శ్రేష్ఠమైన వస్తువులన్నీ మనకు పంపుతాడు. వాటితో మనం వింధ్య పర్వతంలో మిక్కిలి సుఖంగా ఉండవచ్చు-అని నేను తలంచాను." అది విని దూరదర్శి (గ్రద్ధ) నవ్వి ఇలా అన్నాడు-'దేవా !

కల్పితమైన భవిష్యత్సుఖభావనచే ఆనందించేవాడు పేలపిండికుండను పగులగొట్టుకొన్న బాపడు వలె అవమానం పొందుతాడు. 20

రాజు అడిగాడు-'అదెట్లు ?' మంత్రి ఇలా చెప్ప నారంభించాడు-

7. భగ్నభాణ్డ బ్రాహ్మణకథా

(పేలపిండికుండ-బాపడు కథ)

మూ. అస్తి దేవకోట్టనామ్ని నగరే దేవశర్మా నామ బ్రాహ్మణః. తేన మహావిషువత్సఙ్క్రాన్త్యాం సక్తుపూర్ణశరావ ఏకః ప్రాప్తః. తత స్తమాదాయాఽసౌ కుమ్భకారస్య భాణ్డపూర్ణమణ్డపైకదేశే రౌద్రేణాఽఽకులితః సుప్తః. తతః సక్తురక్షార్థం హస్తే దణ్డమేక మాదాయాఽచిన్తయత్-"యద్యహం సక్తుశరావం విక్రీయ దశ కపర్దకాన్ ప్రాప్స్యామి, తదాఽత్రైవ తైః కపర్దకై ర్ఘటశరావాదిక ముపక్రీయాఽనేకధా వృద్ధై స్తద్ధనైః పునః పునః పూగవస్త్రాదిక ముపక్రీయ విక్రీయ లక్షసంఖ్యాని ధనాని కృత్వా వివాహ

చతుష్టయం కరిష్యామి. అనన్తరం తాసు స్వపత్నీసు యా రూపయౌవన వతీ తస్యా మధికానురాగం కరిష్యామి. సపత్న్యో యదా ద్వన్ద్వం కరిష్యన్తి. తదా కోపాకులోఽహం తాః సర్వా లగుడేన తాడయిష్యామీ" త్యభిధాయ తేన లగుడః ప్రక్షిప్తః. తేన సక్తుశరావ శ్చూర్ణితో భాణ్డాని చ బహూని భగ్నాని. తతస్తేన శబ్దేనాఽఽగతేన కుమ్భకారేణ తథావిధాని భాణ్డా న్యవలోక్య బ్రాహ్మణ స్తిరస్కృతో మణ్డపా ద్బహిష్కృతశ్చ. అతోఽహం బ్రవీమి-"అనాగతవతీం చిన్తామ్"-ఇత్యాది.

అను. దేవకోట్టం అనే నగరంలో దేవశర్మ అనే బ్రాహ్మణుడు ఉండే వాడు. అతడికి కన్యాసంక్రమణపుణ్యదినాలలో - నవరాత్రపర్వదినాలలో (విషువత్ సంక్రాంతి = పగలు రాత్రి సమానంగా ఉండే రాశిలో సూర్యుడు ప్రవేశించడం, కన్యారాశి లేక మీనరాశి అలాంటివి అగును. ఇచ్చట దానలాభాన్నిబట్టి కన్యాసంక్రమణమైన నవరాత్రపర్వదినాలు గ్రహింపబడినాయి) భిక్షద్వారా పెద్ద కుండ నిండా పేలపిండి లభించింది. అతను ఆ పాత్రను తనవెంట తీసుకున్నాడు. కుండలతో నిండిన ఒక కుమ్మరివాడి ముంగిలి చేరాడు. కుమ్మరిని అర్థించి ఒక మూలన తన పేలపిండికుండను ఉంచాడు. పేలపిండి రక్షణకై ఒక కఱ్ఱను చేతితో ధరించాడు. ఎండలో తిరుగడంవల్ల అలసినవాడై అచ్చటనే శయనించాడు. పేలపిండినిగూర్చి ఇలా ఆలోచింపసాగాడు-"ఈ పేలపిండి పాత్రను అమ్మితే పదిరూకలు లభిస్తాయి. ఆ రూకలతో మరికొన్ని పాత్రలను కొనడం అమ్మడం ద్వారా ధనాన్ని అభివృద్ధికి తెస్తాను. అలా వృద్ధిపొందిన ధనంతో వక్కలు, వస్త్రాలు మొదలైనవాటి వ్యాపారం చేస్తాను. తద్వారా లక్షలధనం సంపాదిస్తాను. ఆ మీదట నాలుగు పెండ్లిండ్లు చేసికుంటాను. ఆ భార్యలలో సొగసూ, వయసూ అధికంగా ఉండేదాన్ని ఎక్కువగా ప్రేమిస్తాను. ఆ నా భార్యలు ఎప్పుడైనా పోట్లాడితే నేను కోపంతో వారిని అందర్నీ కఱ్ఱతో కొట్టుతాను".ఇలా తలంచి తన్మయతచే చేతిలోని కఱ్ఱతో అచ్చటి కుండలను కొట్టాడు. అప్పుడు అతడి పేలపిండి కుండతోబాటు ఎన్నియో పాత్రలు పగిలిపోయాయి. ఆ శబ్దం విని కుమ్మరి వచ్చాడు. అదంతా చూచాడు.ఆ బాపణ్ణి తిట్టాడు. ముంగిలినుండి వెళ్ళగొట్టాడు. అందుచే నేను (దూరదర్శి అనే పేరుగల మంత్రిని) చెప్పు

తూన్నాను - "కల్పితమైన భవిష్యత్సుఖభావనచే ఆనందించేవాడు" - ఇత్యాది (చూడుడు-20 వ శ్లోకభావం.)

మూ. తతో రాజా రహసి గృధ్ర మువాచ-"తాత ! యథా కర్తవ్యం తథోపదిశ'. గృధ్రో బ్రూతే-

శ్లో. మదోద్ధతస్య నృపతేః ప్రకీర్ణస్యేవ దన్తినః,
గచ్ఛన్త్యున్మార్గయాతస్య నేతారః ఖలు వాచ్యతామ్. 21

శృణు దేవ ! కిమస్మాభి ర్బలదర్పాద్దుర్గం భగ్నమ్ ఉత తవ ప్రతాపాధిష్ఠితే నోపాయేన ?" ఇతి. రాజాఽఽహ-'భవతా ముపాయేన."

అను. అంత రాజు (చిత్రవర్ణుడు) రహస్యంగా మంత్రిని ఇలా అడిగాడు- "నాయనా ! ఇప్పుడు ఏమి చేయాలో బోధింపుము.' గ్రద్ద ఇలా అంది-

'ఏనుగు మదంచే గర్వించి విచ్చలవిడిగా దారి దప్పి నడిస్తే ఆ దోషం లోకనింద మావటివారికి వస్తుంది. అలాగే ప్రభువు గర్వాంధుడై చెడుదారిని ప్రవరిసే ఆ దోషం లోకనింద మంత్రులకు సంభవిస్తుంది. 21

కనుక ఓ దేవా ! వినుము-మనం కోటను సైన్యబలంచే భగ్నం చెశామా ? లేక తమ ప్రతాపంతోడి ఉపాయంచేతనా?' రాజు ఇలా అన్నాడు-"తమ ఉపాయం చేత".

మూ. గృధ్రో బ్రూతే-'యద్యస్మద్వచనం క్రియతే, తదా స్వదేశే గమ్యతామ్. అన్యథా వర్షాకాలే ప్రాప్తే పునస్తుల్యబలేన విగ్రహే సత్య స్మాకం పరభూమిష్ఠానాం స్వదేశగమనమపి దుర్లభం భవిష్యతి. తత్సుఖ శోభార్థం సన్ధాయ గమ్యతామ్. దుర్గం భగ్నం, కీర్తిశ్చ లబ్ధేవ. మమ సమ్మతం తావదేతత్. యతః-

శ్లో. యో హి ధర్మం పురస్కృత్య హిత్వా భర్తుః ప్రియాప్రియే,
అప్రియాణ్యాహ పథ్యాని తేన రాజా సహాయవాన్. 22

అను. గ్రద్ద ఇలా చెప్పింది-"నా మాటను అనుసరించేటట్లైతే మన దేశం

పోవడం మంచిది. అలా చేయనిచో వర్షాకాలం వస్తే సమానబలుడైన శత్రువుతో యుద్ధం రావచ్చును. అలా వస్తే పరదేశంలో ఉండే మనకు స్వదేశం వెళ్ళడంసైతం కష్టం అవుతుంది. అందుచే సుఖం కీర్తి రెండూ లభించే విధంగా సంధి చేసికొని పోదాం. కోటను ధ్వంసం చేశాం. కీర్తియూ లభించినట్లే. ఇదే నా అభిప్రాయం. ఏలనన-

ఏ మంత్రి అయితే ధర్మం గుర్తించి, ప్రభువుయొక్క ప్రియాన్ని, అప్రియాన్ని లక్ష్యం చేయక-అప్రియంగా ఉన్నా హితమైనదానిని ప్రభువునకు బోధిస్తాడో, అతనే ప్రభువునకు సహాయకుడైన మంత్రి అనబడును. 22

మూ. అన్యచ్చ-

శ్లో. సుహృద్బలం తథా రాజ్య మాత్మానం కీర్తిమేవ చ,
యుధి సన్దేహదోలాస్థం కో హి కుర్యాదబాలిశః. 23

అపరఞ్చ-

శ్లో. సన్ధిమిచ్ఛే త్సమేనాఽపి సన్దిగ్ధో విజయో యుధి,
న హి సంశయితం కుర్యా దిత్యువాచ బృహస్పతిః. 24

అపి చ-

శ్లో. యుద్ధే వినాశో భవతి కదాచి దుభయోరపి,
సున్దోపసున్దా వన్యోన్యం నష్టౌ తుల్యబలౌ న కిమ్? 25

రాజోవాచ-"కథమేతత్ ?' మన్త్రీ కథయతి-

అను: మరియూ-తెలివిగలవా డెవ్వడూ యుద్ధంలో చిక్కుకొని మిత్రవర్గాన్నీ, సైన్యాన్నీ, రాజ్యాన్నీ, కీర్తినీ, తుదకు తన జీవితాన్నీ సంశయం అనే ఉయ్యాలలో పడవేయడు. 23

ఇంకా—"సంశయంగా ఉండే పనిని చేయరాదు"-అని బృహస్పతి చెప్పాడు. అందుచే యుద్ధంలో విజయం సందేహంగా ఉండినచో సమానబలుడితోడనూ సంధినే చేసుకొనాలి. 24

మరియూ-ఒకప్పుడు యుద్ధంలో ఇరువురికీ వినాశం సంభవిస్తుంది. సుందుడూ, ఉపసుందుడూ యుద్ధం చేసి ఇరువురూ నశించారు. వా రిరువురూ సమానబలులే గదా." 25

రాజు అడిగాడు-"అది ఎట్లు?" మంత్రి ఇలా చెప్ప నారంభించాడు-

8. సున్దోపసున్ద కథా

(సుందుడు-ఉపసుందుడు కథ)

మూ. పురా దైత్యౌ సహోదరౌ సున్దోపసున్దనామానౌ మహతా కాయక్లేశేన త్రైలోక్యరాజ్యకామనయా చిరా చ్చన్ద్రశేఖర మారాధిత వన్తౌ. తత స్తయో ర్భగవాన్ పరితుష్టః సన్ "వరం వరయతమ్" ఇత్యు వాచ. అన న్తరం తయోః కణ్ఠాఽధిష్ఠితాయాః సరస్వత్యాః ప్రభావా త్తావద్ యద్వక్తుకామా వన్యదభిహితవన్తౌ-'యద్యావయో ర్భవాన్ పరితుష్ట స్తదా స్వప్రియాం పార్వతీం పరమేశ్వరో దదాతు" ఇతి.

అను. పూర్వం సుందుడు, ఉపసుందుడు అనే అన్నదమ్ములైన ఇరువురు రాక్షసులు ఉండేవారు. వారికి-"మూడు లోకాలకు ప్రభువులం కావాలి" అనే కోరిక గల్గింది. అందుకై శరీరక్లేశాన్ని లెక్కసేయక మిక్కిలి దీక్షతో చిరకాలం శివుణ్ణి ఆరాధించారు. అంత భగవానుడైన శివుడు ఆ రాక్షసులయెడ సంతుష్ట డయ్యాడు. ప్రత్యక్షమైనాడు. "వరం కోరుకొనుడు" అన్నాడు. అప్పుడు వారి కంఠంలో వసించే సరస్వతీప్రభావంవల్ల తలంచినదానికి భిన్నంగా ఇలా కోరారు- "పరమేశ్వరులు అయిన తాము మా యిరువురియెడ సంతుష్టులైనచో తమ భార్య అయిన పార్వతిని మాకు అనుగ్రహించండి."

మూ. అథ భగవతా క్రుద్ధేన వరదానస్యాఽఽవశ్యకతయా విచార మూఢయోః పార్వతీ ప్రదత్తా. తత స్తస్యా రూపలావణ్యలుబ్ధాభ్యాం

జగద్ధాతిభ్యాం మనసోత్సుకాభ్యాం పాపతిమిరాభ్యాం "మమ" ఇత్య న్యోన్యం కలహాయమానాభ్యాం 'ప్రమాణపురుషః కశ్చిత్ పృచ్ఛ్యతామ్' ఇతి మతౌ కృతాయాం స ఏవ భట్టారకో వృద్ధద్విజరూపః సమాగత్య తత్రోపస్థితః. అనన్తరం తౌ–"ఆవాభ్యా మియం స్వబలలబ్ధా, కస్యేయ మావయో ర్భవతి' ఇతి బ్రాహ్మణ మపృచ్ఛతామ్. బ్రాహ్మణో బ్రూతే-

శ్లో. 'జ్ఞానశ్రేష్ఠో ద్విజః పూజ్యః క్షత్రియో బలవానపి,
ధనధాన్యాధికో వైశ్యః శూద్రస్తు ద్విజసేవయా. 26

తద్యువాం క్షాత్రధర్మానుగౌ. యుద్ధ ఏవ యువయో ర్నియమః' ఇత్యభిహితే సతి-"సాధూక్త మనేన"ఇతి కృత్వా తా వన్యోన్యతుల్య విక్రమౌ సమకాల మన్యోన్యఘాతేన వినాశ ముపగతౌ. అతోఽహం బ్రవీమి-"సన్ధిమిచ్ఛేత్ సమేనాఽపి'-ఇత్యాది.

అను అది విని భగవానుడు శివుడు క్రోధం పొందాడు. అయినా ఇచ్చిన వరం తప్పక పూర్తిచేయవలసిఉండడంతో మూర్ఖులైన ఆ రాక్షసులకు పార్వతిని ఇచ్చాడు. పిమ్మట లోకకంటకులైన ఆ రాక్షసు లిద్దరు ఆమె రూపలావణ్యాలచే మిక్కిలి ఆకర్షింపబడ్డారు. మనస్సులో రకరకాలైన చెడుకోరికలు పెల్లుబుకగా పాపం అనే చీకటిచే పూర్తిగా ఆవరింపబడినారు. "ఈమె నాది; ఈమె నాది" అంటూ పరస్పరం వాదులాడసాగారు. చివరకు-"ఒకానొక మధ్యవర్తి పురుషుణ్ణి అడిగి నిశ్చయం చేసుకుందాం' అనే అభిప్రాయానికి వచ్చారు. వెంటనే శివుడు ఒక ముసలి బాపనయ్య రూపం దాల్చాడు. వారివద్దకు వచ్చాడు. అప్పుడు వారు- "ఈ సుందరిని మేము మా బలంవల్ల సంపాదించుకున్నాం. మా ఇరువురిలో ఎవరికి చెందునో తెల్పండి" అన్నారు. ఆ బాపడు ఇలా చెప్పాడు-

"బ్రాహ్మణుడు జ్ఞానంచే, క్షత్రియుడు బలంచే, వైశ్యుడు ధనధాన్యాదికంచే, శూద్రుడు బ్రాహ్మణసేవచే శ్రేష్ఠుడూ, పూజ్యుడూ అనబడుదురు. 26

మీరు ఇరువురూ క్షాత్రధర్మాన్ని అనుసరించేవారు. అందుచే మీ శ్రేష్ఠతను నిరూపించేందుకు యుద్ధమే సాధనం."

అంత ఆ రాక్షసులు - "ఇతడు చక్కగా చెప్పాడు"అని తలంచారు.

సమానవీరులైన వారిరువురూ యుద్ధానికి ఉపక్రమించారు. ఒకరి దెబ్బతో మఱి యొకరుగా ఏకకాలంలో ఇద్దరూ చచ్చారు. అందుచే నేను చెప్పుతూన్నాను- "సమానబలుడితోడనూ సంధి చేసుకొనాలి-ఇత్యాది (24 శ్లోకభావం చూడుడు)

మూ. రాజాఽఽహ-"తత్ ప్రాగేవ కిం నేద ముపదిష్టం భవద్భిః ?" మన్త్రీ బ్రూతే-'తదా మద్వచనం కిమవసానపర్యంతం శ్రుతం భవద్భిః? తదాపి మమ సమ్మత్యా నాఽయం విగ్రహోఽఽరమ్భః. యతః సాధుగుణయుక్తోఽయం హిరణ్యగర్భో, న విగ్రాహ్యః. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. సత్యార్యో ధార్మికోఽనార్యో భ్రాతృసఙ్ఘాతవాన్ బలీ,
అనేకయుద్ధవిజయీ సన్ధేయాః సప్త కీర్తితాః. 27

అను. రాజు (చిత్రవర్ణుడు) ఇలా అడిగాడు-"అలా అయితే మొదటనే తాము ఈ నీతిని ఎందుకు బోధింపలేదు ?"-

మంత్రి (గ్రద్ధ) ఇలా అన్నాడు-"అప్పుడు నా మాటను చివరివరకు (పూర్తిగా) తాము విన్నారా ? మరియూ నా అంగీకారంతో ఈ యుద్ధం అప్పుడు ఆరంభింపబడలేదు. ఏలనన-ఈ రాజహంస అయిన హిరణ్యగర్భుడు సద్గుణ పూర్ణుడు. అందుచే ఇలాంటివాడితో యుద్ధం చేయడం సముచితం గాదు విజ్ఞులు ఇలా చెప్పారు-

సత్యవాది, సత్కులీనుడు, (అర్యుడు) ధర్మవర్తనుడు, నీచకులీనుడు (అనార్యుడు), బహుసోదరయుతుడు. బలవంతుడు, అనేకయుద్ధవిజయి అనే ఈ ఏడుగురితో సంధిని చేసుకోవాలి. (యుద్ధం చేయరాదు) 27

శ్లో. సత్యోఽనుపాలయన్ సత్యం సన్ధితో నైతి విక్రియామ్,
ప్రాణబాధేఽపి సువ్యక్త మార్యో నాయా త్యనార్యతామ్. 28

శ్లో. ధార్మిక స్యాభియుక్తస్య సర్వ ఏవ హి యుద్ధ్యతే,
ప్రజానురాగా ద్ధర్మాచ్చ దుఃఖోచ్ఛేద్యో హి ధార్మికః. 29

శ్లో. సన్ధిః కార్యోఽప్యనార్యేణ వినాశే సముపస్థితే,
వినా తస్యాఽఽశ్రయేణార్యో న కుర్యాత్ కాలయాపనమ్. ...30

శ్లో. సంహతత్వాద్యథా వేణు ర్నిబిడైః కణ్టకై ర్వృతః,
న శక్యతే సముచ్ఛేత్తుం భ్రాతృసఙ్ఘాతవాం స్తథా. 31

శ్లో. బలినా సహ యోద్ధవ్య మితి నాస్తి నిదర్శనమ్,
ప్రతివాతం న హి ఘనః కదాచి దుపసర్పతి. 32

శ్లో జమదగ్నేః సుత స్యేవ సర్వః సర్వత్ర సర్వదా,
అనేకయుద్ధజయినః ప్రతాపాదేవ భజ్యతే. 33

శ్లో. అనేకయుద్ధవిజయీ సన్ధానం యస్య గచ్ఛతి,
తత్ప్రతాపేన తస్యాఽఽశు వశ మాయాన్తి శత్రవః. 34

అత్ర తావద్ బహుభి ర్గుణై రుపేతః సన్ధేయోఽయం రాజా' ఇతి.

అను. (గమనిక-పై ఏడుగురు ఎందువల్ల సంధికి అర్హులో తెల్పుతున్నాడు)

1) సత్యవాది అయిన ప్రభువు సత్యాన్ని పాలించేవాడు గనుక సంధి నియమాలను ఎన్నడూ ఉల్లంఘింపడు.

2) ఆర్యుడు అనగా సత్కులీనుడు. ప్రాణసంకటపరిస్థితిలోను నియమాలను అతిక్రమింపడు. 28

3) ధార్మికుడు-ప్రజానురాగం గలవాడూ ధర్మవర్తనుడూ అవడంవలన ప్రజలంతా ఇతడి పక్షాన నిలబడి పోరాడుతారు. అందువల్ల ఇతన్ని జయించడం కష్టం. 29

4) అనార్యుడు - నీచకులీనప్రభువు. తనకు అపద సంభవించినచో దుష్టుడూ నీచవంశీయుడూ అయినప్రభువుతోనైనా సంధి చేసికొనాలి. ఏలనన-వాడి సాయం లేనిచో తనకాలం గడువదు. అనగా తాను మనుగడ సాగింపలేడు. 30

5) సోదరసంఘయుతుడు-వెదురుపొదతో సమానుడు. అనేకములైన వెదుళ్ళు ముండ్లతో ఆవరింపబడి దట్టంగా దుర్భేద్యంగా ఉంటాయి. అందువల్ల ఇలాంటివాణ్ణి జయించడం చాలా కష్టం. 31

6) బలవంతుడు-"బలవంతుడితోనే యుద్ధం చేయాలి" అనే దృష్టాంతం ఏమీ లేదు. మేఘం గాలికి ఎదురెక్కి ఎప్పుడూ పోదు. అందుచే బలవంతుడితోడి సంధి శుభదాయకం. 32

7) అనేకయుద్ధవిజయి-జమదగ్ని పుత్రుడైన పరశురాముడివలె అనేక యుద్ధాలలో విజయం సాధించినవాడితో సంధి చేసుకుంటే అతడి ప్రతాపంవల్లనే అందరూ లోబడుతారు. 33

మరియూ, అనేకయుద్ధవిజయి అయిన ప్రభువుతో సంధి చేసికొన్న ప్రభువునకు ఆ సంధానితప్రభుప్రభావంవల్లనే తక్కిన శత్రువులంతా లోబడిపోతారు.

ప్రస్తుతం రాజహంస అయిన ఈ హిరణ్యగర్భుడు బహువిధసద్గుణయుతుడు. అందువల్ల సంధికి అర్హుడు."

మూ. చక్రవాకోఽవదత్-'ప్రణిధే! సర్వ మవగతమ్. వ్రజ. పున రాగమిష్యసి.

అథ రాజా హిరణ్యగర్భ శ్చక్రవాకం పృష్టవాన్-'మన్త్రిన్! అసన్ధేయాః కతి ? తాన్ శ్రోతు మిచ్ఛామి. మన్త్రీ బ్రూతే-'దేవ! కథయామి. శృణు-

శ్లో. బాలో వృద్ధో దీర్ఘరోగీ తథా జ్ఞాతిబహిష్కృతః,
భీరుకో భీరుకజనో లుబ్ధో లుబ్ధజన స్తథా. 35

విరక్తప్రకృతిశ్చైవ విషయే ష్వతిసక్తిమాన్,
అనేకచిత్తమన్త్రిస్తు దేవ-బ్రాహ్మణ-నిన్దకః. 36

దైవోపహతకశ్చైవ తథా దైవపరాయణః,
దుర్భిక్షవ్యసనోపేతో బలవ్యసనసఙ్కులః. 37

అదేశస్థో బహురిపు ర్యుక్తః కాలేన యశ్చ న,
సత్యధర్మవ్యపేతశ్చ వింశతిః పురుషా ఇమే. 38

ఏతైః సన్ధిం న కుర్వీత విగృహ్ణీయాత్తు కేవలమ్,
ఏతే విగృహ్యమాణా హి క్షిప్రం యాన్తి రిపో ర్వశమ్. 39

అను. ఇలా గుప్తచరుడైన కొంగ చెప్పినది విని చక్రవాకం ఇలా అంది- "ఓ గుప్తచరా ! అంతా గ్రహించాను. ఇక పొమ్ము. మరల పిలిపిస్తాం".

అంత ప్రభువైన హిరణ్యగర్భుడు చక్రవాకాన్ని ఇలా అడిగాడు - "ఓ మంత్రీ! సంధికి అనర్హులు ఎందరు ? వారిని వినగోరుతున్నాను.' అందుకు మంత్రి ఇలా చెప్పాడు-"దేవా ! చెప్పుతున్నాను. వినుడు-

బాలుడు, వృద్ధుడు, దీర్ఘరోగి, కులంవారిచే వెలివేయబడినవాడు, పిఱికి వాడు, పిఱికివాండ్రైన సైనికులు గలవాడు, లోభి, లోభులైన సైనికులు మంత్రులు మొదలైన పరివారం గలవాడు, ప్రేమలేని ప్రజలు గలవాడు, శబ్దాది విషయదాసుడు, చపలచిత్తులైన మంత్రులు గలవాడు, దేవతలను బ్రాహ్మణులను నిందించేవాడు, దురదృష్టవంతుడు, (అదృష్ట) అధీనుడు, కఱవు మొదలైన ఆపదలలో చిక్కుకొన్నవాడు, సైనికవ్యసనాలు అనగా సైనికుల తిరుగుబాటు మొదలైన విపత్తులలో చిక్కుకొన్నవాడూ, పరదేశంలో ఉండే వాడూ, శత్రువులు అధికంగా ఉండేవాడూ, కాలానుగుణంగా ప్రవర్తిల్లనివాడు, సత్యాన్ని ధర్మాన్ని అనుసరింపనివాడూ అనే ఈ ఇరువది విధాలైన వారు సంధికి అయోగ్యులు. వీరితో సంధిని చేసుకొనరాదు. యుద్ధం మాత్రమే చేయాలి. ఏలనన వీరు యుద్ధంద్వారా శత్రువునకు లొంగిపోతారు. (36 నుండి 39వరకు శ్లోకాల భావం)

శ్లో. బాలస్యాల్పప్రభావత్వా న్న లోకో యోద్ధు మిచ్ఛతి,
యుద్ధాయుద్ధఫలం యస్మాత్ జ్ఞాతుం శక్తో న బాలిశః. 40

ఉత్సాహశక్తిహీనత్వాద్ వృద్ధో దీర్ఘామయ స్తథా,
స్వైరేవ పరిభూయేతే ద్వావప్యేతా వసంశయమ్. 41

సుఖోచ్ఛేద్యో హి భవతి సర్వజ్ఞాతిబహిష్కృతః,
త ఏవైనం వినిఘ్నన్తి జ్ఞాతయ స్త్వాత్మసాత్కృతాః. 42

భీరు ర్యుద్ధపరిత్యాగాత్ స్వయమేవ ప్రణశ్యతి,
తథైవ భీరుపురుషః సఙ్గ్రామే తై ర్విముచ్యతే. 43

లుబ్ధస్యాఽసంవిభాగిత్వా న్న యుధ్య న్తేఽనుజీవినః,
లుబ్ధానుజీపి తై రేవ దానభిన్నై ర్నిహన్యతే. 44

స న్త్యజ్యతే ప్రకృతిభి ర్విర క్తప్రకృతి ర్యుధి,
సుఖాభియోజ్యో భవతి విషయే ష్వతిస క్తిమాన్. 45

అను. [గమనిక-పై ఇరువది రకాలవారు ఎందువల్ల సంధికి అయోగ్యులో కారణయు క్తంగా వివరిస్తూన్నాడు-

1. ప్రభువు బాలుడైతే అతడి ప్రభావం మంత్రులు, సేనానులు మొదలైన వారిపై అల్పంగా ఉంటుంది. అందువల్ల వారు సరిగా ప్రాణాలొడ్డి యుద్ధం చేయగోరరు. మరియూ, ఈ బాలుడైన ప్రభువు రాజనీతిజ్ఞానమూర్ఖుడు (బాలిశుడు) కావడంవల్ల యుద్ధఫలంగానీ, అయుద్ధఫలంగానీ చక్కగా గ్రహింపజాలడు. 40

2-3 వృద్ధుడూ మరియూ దీర్ఘరోగి అయిన ప్రభువులకు మానసికోత్సాహంగానీ శారీరకబలంగానీ అంతగా ఉండవు అందువల్ల వీరిరువురూ తమవారి వల్లనే పరిభవింపబడుతారు. ఇందు సందేహం లేదు. 41

4. సోదరాదిసజాతీయు లందరిచే బహిష్కృతుడైన ప్రభువును తేలిగ్గా జయింపవచ్చును. ఏలనన అతని పక్షంలో ఉండే సజాతిబంధువులే అతణ్ణి నాశం చేస్తారు. 42

5-6. పిఱికివాడైన ప్రభువు యుద్ధం వదలి పాఱిపోవడంతో స్వయంగానే నశిస్తాడు. ఇక పిఱికివారైన మంత్రులూ, సైనికులు గల ప్రభువు అయితే తేలిగ్గా లొంగిపోతాడు. ఏలనన యుద్ధభూమిలో ఆ పిఱికివాండ్రందరూ ప్రభువును వదలి పాఱిపోతారు. 43

7-8. ప్రభువు లోభియై సైనికులకు వారి పరాక్రమాదులకు తగినట్లు

పారితోషికాదిరూపంగా ధనాదికం పంచనిచో ఆ సైనికులు సరిగా యుద్ధం చేయరు. ఇక సేవకులు లోభులు (ఆశగలవారు) అయితే శత్రువులవల్ల లంచం పొందుతారు. తమ ప్రభువును తామే సంహరిస్తారు. 44

9-10. అమాత్య సైనిక, సేవకాది, ప్రకృతిప్రేమకు దూరమైన ప్రభువు యుద్ధంలో వారందరిచే వదలివేయబడుతాడు. ఇక విషయాతిసక్తుడు (శత్రు ప్రయుక్తకామినీజనంద్వారా) తన విషయలాంపట్యంవల్లనే శత్రువులకు లొంగి పోతాడు. 45

శ్లో. అనేకచిత్తమన్త్రిస్తు ద్వేష్యో భవతి మన్త్రిణామ్,
అనవస్థితచిత్తత్వాత్ కార్యతః స ఉపేక్ష్యతే. 46

సదాఽధర్మబలీయస్త్వా ద్దేవబ్రాహ్మణనిన్దకః,
విశీర్యతే స్వయం హ్యేష దైవోపహతకస్తథా. 47

సమ్పత్తేశ్చ విపత్తేశ్చ దైవమేవ హి కారణమ్,
ఇతి దైవపరో ధ్యాయ న్నాత్మనా న విచేష్టతే. 48

దుర్భిక్షవ్యసనీ చైవ స్వయమేవ విషీదతి,
బలవ్యసనసక్తస్య యోద్ధుం శక్తి ర్న జాయతే. 49

అదేశస్థో హి రిపుణా స్వల్పకేనాఽపి హన్యతే,
గ్రాహోఽల్పీయానపి జలే గజేన్ద్ర మవకర్షతి. 50

అను. 11. బహువిధములైన ఆలోచనలు గలవాడు అనగా చపలచిత్తుడు అయిన భూపాలుడు మంత్రులచే ద్వేషింపబడుతాడు. చాపల్యం వల్లనే యుద్ధాదు లందు అతడు అమాత్యాదిప్రకృతిజనంచే ఉపేక్షితు డౌతాడు. 46

12-13. దేవతలను బ్రాహ్మణులను దూషించేవాడు తన పాపం (అధర్మం) వల్లనే స్వయంగా క్షీణిస్తాడు. ఇక దైవోపహతుడు అనగా దురదృష్టవంతుడు పూర్వదుష్కర్మఫలంగా ఏ పనీ కలిసిరానందున నశిస్తాడు. 47

14. దైవపరుడైన ప్రభువు-"సంపదలను ఆపదలను ఇచ్చేది దైవం (అదృష్టం-భాగ్యం)-అని తలుస్తూ స్వయంగా ప్రయత్నం ఏదీ సరిగా చేయడు. అందువల్ల అతనూ నశిస్తాడు. 48

15-16 కలువులో చిక్కిన ప్రభువు మిక్కిలి దుఃఖంలో ఉంటాడు. ఇక ఆపదలో ఉండే సైన్యం గల ప్రభువునకు యుద్ధం చేసే శక్తి ఉండదు. కనుక వీరిరువురినీ తేలిగ్గా జయింపవచ్చును. 49

17. చెడు ప్రదేశంలో (అదేశంలో) ఉండే ప్రభువును శత్రువులు సులభంగా జయిస్తారు. నీటిలో ఉండే గజరాజును సైతం చిన్న మొసలి లాగుతుంది.

శ్లో. బహుశత్రుస్తు సన్త్రస్తః శ్యేనమధ్యే కపోతవత్,
యేనైవ గచ్ఛతి పథా తేనైవాऽऽశు విపద్యతే. 51

అకాలయుక్తసైన్యస్తు హన్యతే కాలయోధినా,
కౌశికేన హతజ్యోతి ర్నిశీథ ఇవ వాయసః. 52

సత్యధర్మవ్యపేతేన సన్ధద్యా న్న కదాచన,
స సన్ధితోऽప్యసాధుత్వా దచిరా ద్యాతి విక్రియామ్. 53

అను. 18. శత్రువులు అనేకులు ఉండే రాజు డేగలనడుమ చిక్కుపడ్డ పావురం వలె ఎప్పుడూ భయంతో ఉంటాడు. ఏ దిక్కుగా పయనించినా శత్రువులవల్ల ఆపద నందుతాడు. 51

19. సమయాన్ని గుర్తింపక శత్రువుపై సైన్యాన్ని నడిపే భూపాలుడు సమయజ్ఞుడై ఎదుర్కొనే శత్రువుచే, రాత్రివేళ కన్నులు కనబడని కాకి అర్ధరాత్రమున (కన్నులు కనబడే) గుడ్లగూబచే. వలె-చంపబడుతాడు. 52

20. సత్యం, ధర్మం పాటింపని భూపాలుడితో ఎప్పటికీ సంధిని చేసుకోరాదు. ఏలనన-అతను దుష్టుడు అవడంతో సంధిని చేసుకున్నా త్వరలోనే సంధి నియమాలను అతిక్రమిస్తాడు. 53

మూ. అపరమపి కథయామి.సన్ధి-విగ్రహ-యాన-ఆసన-సంశ్రయ-ద్వైధీభావాః షాడ్గుణ్యమ్. కర్మణా మారమ్భోపాయః, పురుష-ద్రవ్య

సమ్భూత్, దేశకాలవిభాగః, వినిపాతప్రతీకారః, కార్యసిద్ధిశ్చ – (ఇతి) పఞ్చాఙ్గో మన్త్రః. సామ-దాన-భేద-దణ్డాశ్చత్వార ఉపాయాః. ఉత్సాహ శక్తిః, మన్త్రశక్తిః, ప్రభుశక్తిశ్చేతి శక్తిత్రయమ్. ఏతత్సర్వ మాలోచ్య నిత్యం విజిగీషవో భవన్తి మహాన్తః. యతః-

శ్లో. యా హి ప్రాణపరిత్యాగమూల్యేనాఽపి న లభ్యతే,
సా శ్రీ ర్నీతివిదం పశ్య చఞ్చలాఽపి ప్రధావతి. 54

తథా చోక్తమ్-

శ్లో. విత్తం సదా యస్య సమం విభక్తం
గూఢశ్చరః సన్నిభృతశ్చ మన్త్రః,
న చాఽప్రియం ప్రాణిషు యో బ్రవీతి
స సాగరాన్తాం పృథివీం ప్రశాస్తి. 55

అను. మరియూ చెప్పెదను వినుము. రాజనీతి ఆరు గుణాలు గలదై ఉంటుంది. వాటి లక్షణాలు ఇలా ఉంటాయి-

1. సంధి = శత్రువుతో సంధి చేసికొనడం.
2. విగ్రహం = అన్ని ప్రయత్నాలు విఫలమైతే యుద్ధం చేయడం.
3. యానం = ప్రయాణం. ఇది రెండు విధాలు. ఒకటి శత్రువుపై దాడిచేయడం, రెండు తనబలం తక్కువగా ఉన్నచో ఆత్మరక్షణకై దుర్గం విడిచి వేఱొక సురక్షితస్థానానికి పలాయన ప్రయాణం చేయడం.
4. ఆసనం = దుర్గంలో ఉండి శత్రువుపై దాడికి నిరీక్షించడం.
5. సంశ్రయం = బలవంతుణ్ణి ఆశ్రయించడం.
6. ద్వైధీభావం = రెండుభావాలతో మెలగడం, అనగా శత్రువుఎడ పైకి ఒక విధంగానూ లోపల మఱొకవిధంగానూ ప్రవర్తిల్లడం.

మంత్రాంగాలు అయిదు విధాలుగా ఉంటాయి. వాటిపేర్లు-

1. కార్యారంభోపాయం=కార్యాన్ని మొదలుపెట్టే ఉపాయం.
2. పురుష-ద్రవ్య సంపద = సహాయకపురుషసమృద్ధి. ధనాదిసమృద్ధి.
3. దేశకాలవిభాగం = ఏ స్థలంలో, ఏ సమయంలో కార్యాన్ని ఎలా చేయాలో విభజించి గుర్తించడం.
4. వినిపాతప్రతీకారం = మధ్యన ఏదేని విపత్తు సంభవిస్తే దానికి ప్రతీకారం (నివారకం) చేయడం.
5. కార్యసిద్ధి = కార్యంలో సిద్ధిని పొందడం.

నాల్గు ఉపాయాలు=సామము,-దానము-భేదము,దండము, అనేవి. మూడు శక్తులు (1) ఉత్సాహశక్తి (2) మంత్రశక్తి (3) ప్రభుశక్తి.

మహితాత్ములైన ప్రభువులు ఇదంతా ఆలోచిస్తారు. ఆ మీదట శత్రువును జయింపదలుస్తారు. ఏలనన-

ఏ రాజ్యలక్ష్మి ప్రాణపరిత్యాగరూపమైన మూల్యంవల్లనూ లభింపదో అలాంటి రాజ్యలక్ష్మి చంచలగుణం గలదైనా రాజనీతిజ్ఞుడైన ప్రభుడివద్దకు పరుగిడుతూ వస్తుంది. 54

మరియూ విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-

ఏ ప్రభువు తన ధనాన్ని వారి వారి యోగ్యతలనుబట్టి మంత్రులు సైనికులు మొదలైనవారికి పంపకం చేస్తాడో, ఎవడి గుప్తచరులు (వేగులు) రహస్యం బయటికి పొక్కనీయరో, ఎవడు ఏ ప్రాణియెడను కటువుగా భాషింపడో, అలాంటి ప్రభువు సముద్రపర్యంత భూమిని పాలిస్తాడు. 55

మూ. కిన్తు దేవ ! యద్యపి మహామన్త్రిణా గృధ్రేణ సన్ధాన ముపన్యస్తమ్ తథాపి తేన రాజ్ఞా భూతజయదర్పా న్న మన్తవ్యమ్. దేవ! తదేవం క్రియతామ్-సింహలద్వీపస్య మహాబలో నామ సారసోఽస్మన్మిత్రం జమ్బూద్వీపే కోపం జనయతు. యతః-

శ్లో. సుగుప్తి మాధాయ సుసంహతేన
బలేన వీరో విచరన్నరాతిమ్,

సన్తాపయేద్ యేన సమం సుతప్తః
తప్తేన సన్ధాన ముపైతి తప్తః. 56

రాజా-"ఏవ మస్తు"-ఇతి నిగద్య విచిత్రనామా బకః సుగుప్త లేఖం దత్త్వా సింహలద్వీపం ప్రహితః.

అను. కానీ ఓ ప్రభూ! మహామంత్రి అయిన గ్రద్ధ మాత్రం సంధిని బోధించింది. అయినా రాజు అయిన చిత్రవర్ణుడు మాత్రం ప్రస్తుతం విజయ గర్వంవల్ల ఆ సంధిని అంగీకరించడం లేదు. అందువల్ల ఇలా చేస్తాం. ఏమన- 'మహాబలుడు అనే సారసపక్షి (నీటికోయిల) సింహలద్వీపానికి రాజు. అతను మనకు మిత్రుడు.అతను జంబూద్వీపాన్ని ముట్టడించాలి. ఏలనన-

వీరుడైన ప్రభువు సుగుప్తిని (చక్కని ఆత్మరక్షణను-ప్రచ్ఛన్న భావాన్ని) అనుసరించాలి. సైన్యాన్ని సుసంఘటితం చేసుకొనాలి. ఇటు అటు (రహస్యంగా) తిరుగుతూ శత్రువును బాగా పీడించాలి. అందుచే అతను తనవలె సంతప్తుడు అవుతాడు. అప్పుడు తేలిగ్గా సంధికి అంగీకరిస్తాడు. తప్తమైన ఇనుపముక్కలు రెండూ సంధింపబడుతాయి గదా?'' 56

అంత రాజు (హిరణ్యగర్భుడు)-'అలాగే కానిమ్ము'-అన్నాడు. అప్పుడు మంత్రి విచిత్రుడు అనే పేరు గల కొంగను పిలిపించాడు. రహస్యపత్రం ఇచ్చాడు. సింహలద్వీపం పంపాడు.

మూ. అథ ప్రణిధిః పునరాగత్యోవాచ - 'దేవ! శ్రూయతాం తావత్ తత్రత్యప్రస్తావః. ఏవం తత్ర గృధ్రేణోక్తమ్-'దేవ! మేఘవర్ణ స్తత్ర చిర ముషితః. స వేత్తి కిం సన్ధేయగుణయుక్తో హిరణ్యగర్భో రాజా న వా'ఇతి. తతోఽసౌ మేఘవర్ణ శ్చిత్రవర్ణేన రాజ్ఞా సమాహూయ పృష్టః-'వాయస! కీదృశోఽసౌ హిరణ్యగర్భో రాజా. చక్రవాకో మన్త్రీ వా కీదృశః ?-ఇతి. వాయస ఉవాచ-'దేవ! స హిరణ్యగర్భో రాజా యుధిష్ఠిరసమో మహాశయః సత్యవాక్. చక్రవాకసమో మన్త్రీ న క్వాఽ ప్యవలోక్యతే. రాజాఽఽహ-'యద్యేవం తదా కథమసౌ త్వయా వఞ్చితః?' ఇతి. విహస్య మేఘవర్ణః ప్రాహ-"దేవ!

శ్లో. విశ్వాసప్రతిపన్నానాం వఞ్చనే కా విదగ్ధతా,
అఙ్కమారుహ్య సుప్తం హి హత్వా కిం నామ పౌరుషమ్. 57

అను. అంతట గుప్తచరుడైన కొంగ వచ్చి హిరణ్యగర్భుడితో ఇలా అంది-''దేవా ! అచ్చట శత్రుపక్షంలో జరిగినది వినండి. అచ్చట మహామంత్రి అయిన గ్రద్ద ఇలా అంది.'ప్రభూ! మన మేఘవర్ణుడు (కాకి) అచ్చట చాల కాలం ఉన్నాడు. హిరణ్యగర్భుడు సంధికి యోగ్యమైనవాడో కాదో అతడు చక్కగా తెలిసికొని ఉంటాడు.' అప్పుడు రాజైన చిత్రవర్ణుడు మేఘవర్ణుణ్ణి పిలిపించాడు. ఇలా అడిగాడు-'ఓ కాకీ ! అచ్చట ప్రభువైన హిరణ్యగర్భుడు మంత్రి అయిన చక్రవాకం ఎలాంటివారు ?' కాకి ఇలా చెప్పింది-'దేవా ! ఆ ప్రభువైన హిరణ్యగర్భుడు ధర్మరాజుతో సమానుడు-సత్యవచనుడు. ఇక చక్రవాకంవంటి మంత్రి ఎచ్చటను కనబడడు. (అనగా సాటిలేనివాడు). అది విని రాజు అడిగాడు-'అలా అయితే నీవు రాజును ఎలా మోసం చేశావు?' అందుకు నవ్వి కాకి ఇలా బదులు పల్కింది-'దేవా ! నమ్మినవారిని మోసం చేయడంలో గొప్పతనం ఏముంది ? అలాగే తొడమీద నిద్రించేవారిని చంపడంలో పౌరుషం ఏముంది ?

మూ. శృణు దేవ! తేన మన్త్రిణాఽహం ప్రథమదర్శనే ఏవ విజ్ఞాతః. కిన్తు మహాశయోఽసౌ రాజా. తేన మయా విప్రలబ్ధః. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఆత్మౌపమ్యేన యో వేత్తి దుర్జనం సత్యవాదినమ్,
స తథా వఞ్చ్యతే ధూర్తైర్బ్రాహ్మణశ్ఛాగతో యథా. 58

రాజోవాచ-'కథమేతత్ ?' మేఘవర్ణః కథయతి-

అను. దేవా ! వినుము. మొదట చూడగానే నన్ను ఆ మంత్రి గ్రహించాడు. కాని గొప్పహృదయం గల రాజు నాచే మోసగించబడ్డాడు. విజ్ఞులు ఇలా అంటారు-

ఎవడు దుష్టుని తనవలె సత్యవచనునిగా తలుస్తాడో అతను-బ్రాహ్మణుడు వంచకులవలన మేకను పోగొట్టుకొన్న విధంగా మోసపోతాడు. 58

రాజు అడిగాడు-'అది ఎట్లు ?' మేఘవర్ణుడు ఇలా చెప్పసాగాడు-

9. ధూర్తత్రయాణాం బ్రాహ్మణస్య చ కథా

[ముగ్గురు వంచకులు—బ్రాహ్మణుడు]

మూ. అస్తి గౌతమస్యారణ్యే ప్రస్తుతయజ్ఞః కశ్చిద్ బ్రాహ్మణః. స చ యజ్ఞార్థం గ్రామాన్తరా చ్ఛాగ ముపక్రీయ స్కన్ధే నీత్వా గచ్ఛన్ ధూర్తత్రయేణాఽవలోకితః- తతస్తే ధూర్తాః- 'యద్యేషః ఛాగః కేనాఽ ప్యుపాయేన లభ్యతే తదా మతిప్రకర్షో భవతీతి సమాలోచ్య వృక్షత్రయ తలే క్రోశాన్తరేణ తస్య బ్రాహ్మణస్యాఽఽ గమనం ప్రతీక్ష్య పథి స్థితాః.

అను. గౌతముడి అడవిలో ఒక బ్రాహ్మణుడు ఉండేవాడు-అతను యజ్ఞం చేయదలచాడు-అందుకై పొరుగూరికి పోయి ఒక మేకపోతును ఖరీదు చేశాడు. దాన్ని భుజంమీద వేసికొని తీసుకొని వస్తున్నాడు. అలా ఆ బాపడు రావడం ముగ్గురు వంచకులు చూచారు.'ఇతణ్ణి మోసగించి ఏదో ఉపాయంతో ఈ మేకను అపహరిస్తే మన బుద్ధినైపుణ్యం వ్యక్తంఅవుతుంది'-అని తలంచారు. ఒక్కొక్కరు ఒక్కొక్క క్రోసు ఎడంగా ఆ దారిలో చెట్లక్రింద కూర్చున్నారు. బాపడి రాకకై నిరీక్షింపసాగారు.

మూ- తత్రై కేన ధూర్తేన గచ్ఛన్ స బ్రాహ్మణోఽభిహితః- 'భో బ్రాహ్మణ! కిమితి త్వయా కుక్కురః స్కన్ధే నోహ్యతే?. విప్రే ణోక్తమ్-'నాయం శ్వా. కిన్తు యజ్ఞచ్ఛాగః' ఇతి. అథాన్తరస్థితే నాన్యేన ధూర్తేన తథైవోక్తమ్. తదాకర్ణ్య బ్రాహ్మణ శ్ఛాగం భూమౌ నిధాయ ముహు ర్నిరీక్ష్య, పునః స్కన్ధే కృత్వా దోలాయమానమతి శ్చలితః- యతః-

శ్లో. మతి ర్దోలాయతే సత్యం సతామపి ఖలోక్తిభిః,
తాభి ర్విశ్వాసితశ్చాసౌ మ్రియతే చిత్రకర్ణవత్.

రాజా౽౽హ-'కథమేతత్' ? సః (మేఘవర్ణః) కథయతి-

అను. వారిలో మొదటి వంచకుడు తన సమీపానికి బాపడు రాగానే ఇలా అన్నాడు-"ఓ బ్రాహ్మణా ! కుక్కను భుజంపై వేసికొని ఎందుకు ఇలా మోస్తున్నావు ?" అందుకు ఆ విప్రుడు ఇలా సమాధానం చెప్పాడు-"ఇది కుక్క గాదు. యజ్ఞానికి బలిపశువైన (పవిత్రమైన) మేక. పిమ్మట బాపడు మరికొంత దూరం పోయాడు. రెండవ వంచకుడుసైతం అలాగే అడిగాడు. అది వినగానే బాపడు మేకపోతును క్రిందికి దింపాడు. మాటిమాటికి దాన్ని పరీక్షించి చూచాడు. మరలా భుజంమీదికి ఎత్తుకున్నాడు. సందేహంచే మనస్సు ఊగిసలాడుతుండగా నడక సాగించాడు. ఏలనన-

సజ్జనుల మనస్సుసైతం నీచుల మాటలను మాటిమాటికి వినడంతో మొదట భ్రాంతిచే సందేహం పొందుతుంది. క్రమంగా ఆ మాటలను విశ్వసిస్తుంది. అలా విశ్వసించినవాడు చిత్రకర్ణుడు అనే ఒంటె వలె మరణిస్తాడు. 59

రాజు అడిగాడు-అది ఎట్లు ? అతడు (మేఘవర్ణుడు) ఇలా చెప్పసాగాడు-

10. సింహ-వ్యాఘ్ర-కాక-జమ్బుక-ఉష్ట్రి కథా

[సింహం-పులి-కాకి-నక్క-ఒంటె]

మూ. అస్తి కస్మింశ్చిద్వనోద్దేశే మదోత్కటో నామ సింహః. తస్య సేవకాస్త్రయః కాకో వ్యాఘ్రో జమ్బుకశ్చ. అథ తై ర్భ్రమద్భిః సార్థభ్రష్టః కశ్చిదుష్ట్రో దృష్టః పృష్టశ్చ-'కుతో భవా నాగతః సార్థాద్ భ్రష్టః ?' ఇతి. స చాత్మవృత్తాన్త మకథయత్. తతస్తైః నీత్వా సింహా యాసౌ సమర్పితః. తేన చాభయవాచం దత్త్వా 'చిత్రకర్ణ' ఇతి కృత్వా స్థాపితః.

అను. ఒకానొక అడవిలో మదోత్కటుడు అనే సింహం ఉంది. అతడికి కాకి, పులి, నక్క అనే ముగ్గురు సేవకులు కలరు. అవి ఒకనాడు అడవిలో తిరుగుతూ వ్యాపారుల గుంపునుండి తప్పిపోయిన ఒక ఒంటెను చూచాయి. 'నీవు ఎచ్చట గుంపునుండి తప్పి వస్తున్నావు ?-అని ఆ ఒంటెను అడిగాయి. అందుకు ఆ ఒంటె తన కథను అంతా చెప్పి వినిపించింది. పిమ్మట అవి దాన్ని తమ వెంట తోడ్కొని పోయాయి. సింహానికి సమర్పించాయి. సింహం ఆ ఒంటెకు అభయదానం చేసింది-'చిత్రకర్ణుడు'-అని పేరు పెట్టింది. తనవద్ద ఉంచుకొనింది.

మూ. అథ కదాచిత్ సింహస్య శరీరవైకల్యాద్ భూరివృష్టికారణా చ్చాహార మలభమానా స్తే వ్యగ్రా బభూవుః. తత స్తై రాలోచితమ్- 'చిత్రకర్ణమేవ యథా స్వామీ వ్యాపాదయతి తథాఽనుష్ఠీయతామ్. కిమనేన కణ్టకభుజాఽస్మాకమ్' ఇతి.

వ్యాఘ్ర ఉవాచ-"స్వామినాఽభయవాచం దత్వాఽనుగృహీతోఽయమ్. తత్కథమేవం సమ్భవతి ?''

అను. అంత ఒకసారి సింహానికి జబ్బు చేసింది. దానికి తోడుగా వాన ఎక్కువగా కురిసింది. అందువల్ల సింహం తిరుగడానికి శక్తిలేనిదై వేటాడలేకపోయింది. అప్పుడు సింహంతోపాటు కాకి మొదలైనవి అన్నీ తిండిలేక నకనకలాడాయి. అందుచే ఇలా ఆలోచించాయి-ఈ చిత్రకర్ణుణ్ణే ప్రభువు చంపేటట్లు చేస్తాం. ఈ కంప (ముండ్లు) తినేవాడివల్ల ఉపయోగం ఏముంది ?'

పులి ఇలా అంది-'ప్రభువు ఇతడికి అభయం ఇచ్చి అనుగ్రహించాడు. అలాంటప్పుడు ఇదెలా సంభవం ?'

మూ. కాకో బ్రూతే-"ఇహ సమయే పరిక్షీణః స్వామీ పాపమపి కరిష్యతి.

యతః-

శ్లో. త్యజేత్ క్షుధార్తా మహిలా స్వపుత్రం
ఖాదేత్ క్షుధార్తా భుజగీ స్వమణ్డమ్,

బుభుక్షితః కిం న కరోతి పాపం
క్షీణా నరా నిష్కరుణా భవన్తి. 60

అన్యచ్చ -

శ్లో. మత్తః ప్రమత్తశ్చోన్మత్తః శ్రాన్తః క్రుద్ధో బుభుక్షితః,
లుబ్ధో భీరు స్త్వరాయుక్తః కాముకశ్చ న ధర్మవిత్. 61

ఇతి సఞ్చిన్త్య సర్వే తే సింహాన్తికం జగ్ముః.

అను. కాకి ఇలా చెప్పింది-'ఇప్పుడు స్వామి ఆకలిచే బాధపడుతున్నాడు. అందువల్ల పాపకార్యం అయినా చేస్తాడు. ఏలననగా—

ఆకలిచే అలమటించే ఆడది తన కొడుకును వదలివేస్తుంది. పాము తన గుడ్డును తింటుంది. కనుక ఆకలిచే నకనకలాడే వాడు చేయని పాపం ఏముంది ? ఆపదలచే క్షీణించినవారు దయాహీనులై ఉంటారు. 60

మరియూ—మదించినవాడు (అహంకారి), జాగ్రత్తలేనివాడు, పిచ్చివాడు, బడిలినవాడు, క్రోధంచే ఒడలు తెలియనివాడు, ఆకలిగొన్నవాడు, లోభివాడు, పిఱికివాడు, తొందరపాటువాడు, కాముకుడు అనే ఈ పదిమంది ధర్మం గుర్తింపరు.' 61

ఇలా తలంచి అవి మూడూ సింహంవద్దకు పోయాయి.

మూ. సింహేనోక్తమ్-"ఆహారార్థం కిఞ్చిత్ ప్రాప్తమ్?'. తైరుక్తమ్-'దేవ! యత్నాదపి న ప్రాప్తం కిఞ్చిత్ ?'. సింహేనోక్తమ్-'కోఽధునా జీవనోపాయః ?'। కాకో వదతి-"దేవ! స్వాధీనాఽఽహార పరిత్యాగాత్ సర్వనాశోఽయ ముపస్థితః" సింహేనోక్తమ్-'అత్రాఽఽహారః కః స్వాధీనః ?" కాకః కర్ణే కథయతి-"చిత్రకర్ణ" ఇతి. సింహో భూమిం స్పృష్ట్వా కర్ణౌ స్పృశతి. అబ్రవీచ్చ-'అభయవాచం దత్వా ధృతోఽయ మస్మాభిః, తత్కథమేవం సమ్భవతి ? తథాహి-

శ్లో. న భూప్రదానం న సువర్ణదానం
న గోప్రదానం న తథాఽన్నదానమ్,

యథా వద స్త్రీహ మహాప్రదానం
సర్వేషు దానే ష్వభయప్రదానమ్. 62

అన్యచ్చ-

శ్లో. సర్వకామసమృద్ధస్య హ్యాశ్వమేధస్య యత్ఫలమ్,
తత్ఫలం లభతే సమ్యగ్ రక్షితే శరణాఽఽగతే. 63

అను. సింహం ఇలా అడిగింది-'భోజనానికి ఏదేని(జంతువు)లభించిందా?' అవి ఇలా అన్నాయి-'ఎంతగా యత్నించినా ఏమీ లభింపలేదు.' సింహం మరలా అడిగింది. 'అలా అయితే ఇప్పుడు బ్రతికే ఉపాయం ఏమి ?' అందుకు కాకి- 'దేవా ! స్వాధీనంలో ఉండే ఆహారాన్ని వదలుకోడంవల్ల ఈ సర్వనాశం ప్రాప్తించింది' అని చెప్పింది. అది విని సింహం ఇలా అంది-'ఇచ్చట మన అధీనంలో ఏ ఆహారం ఉంది ? అంతట కాకి సింహం చెవిదగ్గరకు పోయి మెల్లగా- 'చిత్రకర్ణుడు' అని చెప్పింది. ఆ మాట వినగానే సింహం భూమిని తాకింది. చెవులు మూసికొంది. ఇలా చెప్పింది-'మనం అతనికి అభయదానం ఇచ్చి ఇక్కడ ఉంచుకున్నాం. అలాంటప్పుడు ఇది ఎలా సంభవం అవుతుంది ?' ఎందుకనగా-

భూదానం, సువర్ణదానం, గోదానం, అన్నదానం ఇలాంటివి అన్నీ అభయదానంతో సమానం గావు. అభయదానం 'సర్వదానశ్రేష్ఠం' అని అంటారు. 62

మరియూ, సర్వకామాలను అనుగ్రహించే అశ్వమేధయాగంవల్ల లభించే పుణ్యం కేవలం శరణుజొచ్చినవాణ్ణి రక్షించడంవల్ల లభిస్తుంది.' 63

మూ. కాకో బ్రూతే-'నాఽసౌ స్వామినా వ్యాపాదయితవ్యః. కిన్త్వస్మాభిరేవ తథా కర్తవ్యం యథాసౌ స్వదేహదాన మఙ్గీకరోతి. సింహ స్తచ్ఛ్రుత్వా తూష్ణీం స్థితః. తతోఽసౌ లబ్ధాఽవకాశః కూటం కృత్వా సర్వానాదాయ సింహాన్తికం గతః. అథ కాకేనోక్తమ్-'దేవ ! యత్నాద ప్యాహారో న ప్రాప్తః. అనేకోపవాసక్లిష్టశ్చ స్వామీ. తదిదానీం మదీయం మాంస ముపభుజ్యతామ్. యతః-

శ్లో. స్వామిమూలా భవన్త్యేవ సర్వాః ప్రకృతయః ఖలు,
సమూలేష్వపి వృక్షేషు ప్రయత్నః సఫలో నృణామ్. 64

అను. అది విని కాకి ఇలా చెప్పింది-'ప్రభువులు ఆ ఒంటెను చంపవలసిన అవసరం లేదు. అతనే (ఒంటెయే) తన దేహాన్ని సమర్పించే ఉపాయం మేము ఏదేని చేస్తాం'. ఆ మాటకు సింహం మౌనం వహించింది. కాకి అలా ఉండడమే అంగీకారంగా అవకాశంగా భావించింది. తన మిత్రులైన పులితో నక్కతో కలిసింది. కపటమంత్రం నిర్మించింది. పిమ్మట అందరినీ వెంట నిడుకొని సింహం వద్దకు పోయింది. ఇలా విన్నవించింది-"దేవా! ఎంత ప్రయత్నించినా ఆహారం లభించలేదు. ఉపవాసాలు అధికంగా చేసి ప్రభువులు కృశించారు. కనుక ఇప్పుడు నా మాంసం తినండి. ఏలనన-

ప్రజల కందరికి ప్రభువే మూలం గదా. మూలం గల్గిన [వేళ్ళుగల] వృక్షాల విషయంలో చేసిన ప్రయత్నమే నరులకు ఫలితాన్నిస్తుంది. 64

మూ. సింహేనోక్తమ్-"భద్ర! వరం ప్రాణపరిత్యాగో న పునరీదృశే కర్మణి ప్రవృత్తిః. జమ్బుకేనాఽపి తథోక్తమ్. తతః సింహేనోక్తమ్-'మైవమ్'. అథ వ్యాఘ్రేణోక్తమ్-'మద్దేహేన జీవతు స్వామీ. సింహేనోక్తమ్-'న కదాచి దేవ ముచితమ్. అథ చిత్రకర్ణోఽపి జాతవిశ్వాస స్తథైవాఽఽత్మదేహదానమాహ. తత స్తద్వచనా త్తేన వ్యాఘ్రేణాసౌ కుక్షిం విదార్య వ్యాపాదితః సర్వై ర్భక్షితశ్చ. అతోఽహం బ్రవీమి-'మతి ర్దోలాయతే సత్యమ్' ఇత్యాది.

అను. అంత సింహం ఇలా అంది.'శుభమూర్తీ! ప్రాణాలు విడువడం అయినా మంచిదే కానీ ఇలాంటిపని చేయడంమాత్రం వద్దు. తర్వాత నక్కయూ అలాగే (కాకివలెనే) చెప్పింది. దానికినీ సింహం-'అలా వద్దు'-అని పల్కింది. ఆ మీదట పులియూ-'నాదేహం తిని ప్రభువులు జీవించండి'-అని విన్నవించింది. అందుకునూ సింహం-'ఎప్పటికీ ఇలా చేయడం సముచితం గాదు' అని చెప్పింది.. అప్పుడు చిత్రకర్ణుడు ఆ మూడింటిని అలా అనడంతో తనకు అపాయం లేదనే నమ్మకం పొందింది-'ప్రభూ! నన్ను భక్షించి జీవించండి' అని విన్నవించింది. అది అలా అనగానే పులి దానిమీదికి దూకింది. పొట్టను చీల్చి చంపింది. అందుచే నేను-(మేఘవర్ణుడు అనే కాకిని) చెప్పతూన్నాను-'నీచుల మాటలచే సజ్జనుల మనస్సు సైతం సందేహం పొందుతుంది." ఇత్యాది (59 వ శ్లోకభావం చూడుడు).

మూ. తత స్తృతీయధూర్తవచనం శ్రుత్వా స్వమతిభ్రమం నిశ్చిత్య ఛాగం త్యక్త్వా బ్రాహ్మణః స్నాత్వా గృహం యయౌ. ఛాగశ్చ తైర్ధూర్తై ర్నీత్వా భక్షితః. అతోఽహం బ్రవీమి-'ఆత్మౌపమ్యేన యో వేత్తి'- ఇత్యాది.

రాజాఽఽహ-'మేఘవర్ణ ! కథం శత్రుమధ్యే త్వయా సుచిర ముషితమ్ ? కథం వా తేషా మనునయః కృతః ?'

అను. తర్వాత కొంతదూరం రాగానే మూడవవంచకుడు వచ్చి అలాగే ('ఏమి ? కుక్కను ఎత్తుకొని పోతున్నావు' అని) అన్నాడు. అది వినగానే ఆ బాపడు-'తనకే మతిచెడి కుక్కను కొన్నాను'-అని నిశ్చయించాడు. ఆ మేక పోతును అచ్చటనే వదలివేశాడు. కుక్కను తాకిన దోషం పోయేందుకై దాపున ఉండే నదికి పోయి స్నానం చేశాడు. ఇంటికి పోయాడు. పిమ్మట ఆ మోస గాండ్రు ఆ మేకపోతును తీసికొనిపోయారు. హాయిగా భక్షించారు. అందుచే నేను (మేఘవర్ణుడను) చెప్పుతున్నాను - "తనవలె ఎవడు దుష్టుని తలుస్తాడో'- ఇత్యాది-(58 శ్లోకభావం చూడుడు)

రాజు అడిగాడు-'మేఘవర్ణా ! నీవు శత్రువుల మధ్య చాలా కాలం ఎలా ఉండగల్గావు ? ఎలా వారిని ఆత్మీయుల్ని చేసుకున్నావు ?".

మూ. మేఘవర్ణ ఉవాచ-'దేవ! స్వామికార్యార్థితయా స్వప్రయో జనవశాద్వా కిం కిం న క్రియతే ? పశ్య-

శ్లో. లోకో వహతి కిం రాజన్ న మూర్ధ్నా దగ్ధుమిన్ధనమ్,
క్షాలయ న్నపి వృక్షాఙ్ఘ్రిం నదీవేలా నికృన్తతి. 65

తథా చోక్తమ్-

శ్లో. స్కన్ధేనాఽపి వహేచ్ఛత్రూన్ కార్య మాసాద్య బుద్ధిమాన్,
యథా వృద్ధేన సర్పేణ మణ్డూకా వినిపాతితాః. 66

రాజాఽఽహ-'కథమేతత్' మేఘవర్ణః కథయతి-

అను. మేఘవర్ణుడు ఇలా సమాధానం చెప్పాడు-"దేవా! ప్రభుకార్యాన్ని నెఱవేర్చేందుకు అలాగే స్వార్థాన్ని సాధించేందుకు మానవుడు ఏ పని అయినా చేస్తాడు. చూడండి-

ఓ రాజా! కాల్చేందుకై కట్టెలను మానవుడు నెత్తిన మోస్తున్నాడు. అలాగే నదీప్రవాహం చెట్లకాళ్ళను (వ్రేళ్ళను) కడుగుతూనే దాన్ని (చెట్టు) పెళ్ళగించివేస్తూన్నది. 65

విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-'బుద్ధిమంతుడైనవాడు తన అవసరాన్ని బట్టి శత్రువులనైనా భుజంపై ఉంచుకొని మోయాలి. ముసలిపాము కప్పలను అలాగే మోసి భక్షించింది. 66

రాజు అడిగాడు-'అదెట్లు?' మేఘవర్ణుడు చెప్పసాగాడు-

11. మన్దవిషసర్పకథా

[మందవిషుడు అనే పాము కథ]

మూ. అస్తి జీర్ణోద్యానే మన్దవిషో నామ సర్పః. సోఽతిజీర్ణతయా స్వాహారమ ప్యన్వేష్టు మక్షమః సరస్తీరే పతిత్వా స్థితః. తతో దూరాదేవ కేనచిన్మణ్డూకేన దృష్టః పృష్టశ్చ- 'కిమితి భవా నాహారం నాఽన్విష్యతి?' సర్పోఽవదత్-'గచ్ఛ భద్ర! కిన్తే మమ మన్దభాగ్యస్య వృత్తాన్త ప్రశ్నేన?'. తతః సఞ్జాతకౌతుకః స భేకః-'సర్వథా కథ్యతామ్' ఇత్యాహ. సర్పోఽప్యాహ-'భద్ర! బ్రహ్మపురవాసినః శ్రోత్రియస్య కౌణ్డిన్యస్య పుత్రో వింశతివర్షదేశీయః సర్వగుణసమ్పన్నో దుర్దైవా న్మయా నృశంసేన దష్టః. తతస్తం సుశీలనామానం పుత్రం మృత మవలోక్య, శోకేన మూర్ఛితః కౌణ్డిన్యః పృథివ్యాం లులోఠ. అనన్తరం బ్రహ్మపుర వాసినః సర్వే బాన్ధవా స్తత్రాఽఽగత్యోపవిష్టాః. తథా చోక్తమ్-

శ్లో. ఉత్సవే వ్యసనే యుద్ధే దుర్భిక్షే రాష్ట్రవిప్లవే,
రాజద్వారే శ్మశానే చ య స్తిష్ఠతి స బాన్ధవః. 67

అను. ఒకానొక ప్రాచీనమైన తోటలో మందవిషుడు అనే పాము నివసించేది. ఆ పాము చాల ముసలిది. తన తిండినిసైతం వెదకి సంపాదించుకొనే శక్తి లేనిది. అందువల్ల కొలనుఒడ్డున నిశ్చలంగా పండుకొని ఉంది. అంత ఆ పామును దూరంనుండియే ఒకానొక కప్ప చూచింది. ఇలా అడిగింది-"తాము ఆహారాన్నిసైతం ఎందుకు వెదుకటం లేదు? పాము-"పొమ్మ్మ. ఈ దురదృష్ట వంతుడి విషయం నీ కెందుకు?" అని చెప్పింది. ఆ మాటతో ఆ కప్పకు తెలుసుకోవాలి అనే కోరిక అధికం అయింది. అందుచే-'తప్పక చెప్పండి' అని గట్టిగా అడిగింది. అంత పాము ఇలా చెప్పింది-"శుభమూర్తి! బ్రహ్మపురంలో కౌండిన్యుడు అనే బాపడు ఉన్నాడు. అతడికి సుశీలుడు అనే పుత్రుడు ఉండేవాడు. ఆ పుత్రుడు మిక్కిలి గుణవంతుడు. వయస్సు ఇరువదియేండ్లు. అతన్ని దురదృష్టం కొద్దీ కఠినుడనై నేను కఱచాను. (అతను చచ్చాడు). మరణించిన పుత్రుణ్ణి కౌండిన్యుడు చూచాడు. వెంటనే దుఃఖంచే మూర్ఛ నందాడు. నేలపై పడి పొరలాడు. అప్పుడు బ్రహ్మపురవాసులైన అతడి బంధువులు అంతా వచ్చారు. అచ్చట కూర్చున్నారు. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-వివాహాదిఉత్సవం, రోగాదియైన ఆపద, యుద్ధం, క్షామం, దేశంలో ఏదేని అరాజకస్థితి, రాజసభ, శ్మశానభూమి (శవ సంస్కారం?)అనే ఈ ఏడింటిలో తోడుపడేవాడే బంధువు అనబడుతాడు. 67

మూ. తత్ర కపిలో నామ స్నాతకోఽవదత్-'అరే కౌణ్డిన్య! మూఢోఽసి, యేనైవం విలపసి. శృణు-

శ్లో. క్రోడీకరోతి ప్రథమం యదా జాత మనిత్యతా,
ధాత్రీవ జననీ పశ్చాత్ తదా శోకస్య కః క్రమః. 68

తథా చ-

శ్లో. క్వ గతాః పృథివీపాలాః ససైన్యబలవాహనాః,
వియోగసాక్షిణీ యేషాం భూమిరద్యాపి తిష్ఠతి. 69

తథా చ_

శ్లో. జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృతస్య చ,
అద్య వాఽబ్దశతాన్తే వా మృత్యుర్వై ప్రాణినాం ధ్రువః. 70

అను. ఆ బంధువులలో కపిలుడు అనే స్నాతకుడు (విద్య ముగించిన వాడు త్వరలో వివాహం చేసికొనే స్థితిలో ఉండేవాడు) ఇలా బోధించాడు-'ఓరీ కౌండిన్యా! ఇలా రోదిస్తున్నావు ఎంత మూర్ఖుడివిరా! వినుము-

జనింపగానే అనిత్యత (మృత్యువు) అనేది పెంపుడుతల్లి వలె శిశువును తన ఒడిలోకి తీసుకొంటుంది. ఆ తర్వాత తల్లి తీసుకొంటుంది. అలాంటప్పుడు దుఃఖింపవలసిన అవసరం ఏముంది ? 68

మరియూ-సేన, బలం, రథహయాదివాహనాలు గల ఆ ప్రభువులంతా ఎచ్చటికి పోయారు ? వారు అలా పోవడం చూచిన ఈ భూమి నేటికీ పదిలంగానే ఉంది.

మరియూ-పుట్టినవాడికి చావూ-చచ్చినవాడికి పుట్టుకా పరమసత్యాలు. నేడు గానీ లేక నూరేండ్లకుగానీ ప్రాణులకు మరణం తప్పదు. 70

మూ. అపరఞ్చ-

శ్లో. కాయః సన్నిహితాపాయః సమ్పదః పద మాపదామ్,
సమాగమాః సాపగమాః సర్వముత్పాది భఙ్గురమ్. 71

శ్లో. ప్రతిక్షణ మయం కాయః క్షీయమాణో న లక్ష్యతే,
ఆమకుమ్భ ఇవామ్భస్థో విశీర్ణః సన్ విభావ్యతే. 72

శ్లో. ఆసన్నతరతా మేతి మృత్యుర్జన్తో ర్దినే దినే,
ఆఘాతం నీయమానస్య వధ్యస్యేవ పదే పదే. 73

అను. మరియూ-శరీరం ప్రతిక్షణం అపాయోన్ముఖంగా ఉంటుంది. సంపదలు ఆపదలకు స్థానాలు. కలయికలు ఎడబాటుతో గూడినవి. పుట్టేది అంతా నశించేదే. 71

నీటితో నిండిన పచ్చి మట్టిపాత్ర పూర్తిగా కఱగిన తర్వాతనే తెలుస్తుంది. ముందుగా తెలియదు. (మరణిస్తే తెలుస్తుంది). 72

వధ్యభూమికి తీసికొని పోబడే ప్రాణికివలె ప్రతిప్రాణికి దినదినం మృత్యువు మిక్కిలి దగ్గర అవుతూనే ఉంది. 73

మూ. యతః-

శ్లో. అనిత్యం యౌవనం రూపం జీవితం ద్రవ్యసఞ్చయః,
ఐశ్వర్యం ప్రియసంవాసో ముహ్యేత్తత్ర న పణ్డితః. 74

శ్లో. యథా కాష్ఠఞ్చ కాష్ఠఞ్చ సమేయాతాం మహోదధౌ,
సమేత్య చ వ్యపేయాతాం తద్వద్భూతసమాగమః. 75

శ్లో. యథా హి పథికః కశ్చి చ్ఛాయా మాశ్రిత్య తిష్ఠతి,
విశ్రమ్య చ పునర్గచ్ఛే త్తద్వ ద్భూతసమాగమః. 76

అన్యచ్చ-

శ్లో. పఞ్చభి ర్నిర్మితే దేహే పఞ్చత్వం చ పునర్గతే,
స్వాం స్వాం యోని మనుప్రాప్తే తత్ర కా పరిదేవనా. 77

అను. ఏలనన-యవ్వనం, అందం, జీవితం, కూడబెట్టిన ధనం, ఐశ్వర్యం, ప్రియజనులతోడి సహవాసం-ఇత్యాదులు అన్నీ శాశ్వతం కాదు. అందువల్ల జ్ఞాని అయినవాడు వాటిపై ఆసక్తుడు కారాదు. 74

సముద్రంలో [అలల తాకిడిచే] ఒక కఱ్ఱ ఇంకొక కఱ్ఱా కలుస్తాయి. మరలా అదే అలల తాకిడిచే విడిపోతాయి. అలాగే ప్రాణుల కలయిక (ఎడబాటున్నూ) సంభవిస్తుంది. 75

ఒక బాటసారి (ఎండకు అలసి) ఒక చెట్టుక్రింద చేరి విశ్రమిస్తాడు. అలసట తీరగానే లేచిపోతాడు. అలాగే ప్రాణుల కలయిక అని తలంచాలి. 76

మరియూ-ఈ శరీరం పంచభూతాలచే (వాటి కలయికచే) నిర్మింపబడింది.

మరణం అంటే ఏ భూతతత్త్వం ఆ భూతతత్త్వంలో చేరడమే. అందుకై విచా రించడం దేనికి ? 77

శ్లో. యావతః కురుతే జన్తుః సమ్బన్ధా న్మనసః ప్రియాన్,
తావన్తోఽస్య నిఖన్యన్తే హృదయే శోకశఙ్కవః. 78

శ్లో. నాఽయ మత్యన్తసంవాసో లభ్యతే యేన కేనచిత్,
అపి స్వేన శరీరేణ కిముతాఽన్యేన కేనచిత్. 79

అపి చ-

శ్లో. సంయోగోఽహి వియోగస్య సంసూచయతి సమ్భవమ్,
అనతిక్రమణీయస్య జన్మ మృత్యో రివాగమమ్. 80

శ్లో. ఆపాతరమణీయానాం సంయోగానాం ప్రియైః సహ,
అపథ్యానా మివాన్నానాం పరిణామోఽతిదారుణః. 81

అపరం చ-

శ్లో. వ్రజన్తి న నివర్తన్తే స్రోతాంసి సరితాం యథా,
ఆయురాదాయ మర్త్యానాం తథా రాత్ర్యహనీ సదా. 82

అను. మానవుడు తన మనస్సునకు ప్రియమైన సంబంధాలను ఎంత పరి మాణంలో చేస్తాడో, అంత పరిమాణంలో ఆ సంబంధాలు వియోగసమయంలో హృదయశల్యాలై బాధిస్తాయి. 78

ఈ ప్రపంచంలో చిరకాలసహవాసం అనేది ఎవడితోడా సంభవింపదు. తుదకు తన శరీరంతోనే అసంభవం. అలాంటి దశలో ఇతరుడితో ఏమనాలి? 79

మరియూ-సంయోగం అనేది వియోగానికి సూచన అని గ్రహించాలి. అలాగే జన్మ అనేది అవశ్యం సంభవించే మరణానికి స్మారకం అనుకొనాలి. 80

ప్రియజనుల తోడి కలయికలు అపథ్యభోజనాల వలె పైకి అందంగా

కనబడినా వాటి పరిణామాలు అనగా ఎడబాటులు మిక్కిలి దారుణంగా ఉంటాయి 81

ఇంకనూ-నదుల ప్రవాహాలు ముందుకు పోవడమే కాని ఎలా వెనుకకు రావో అలాగే అహోరాత్రాలు ప్రాణుల ఆయువును క్షీణింపజేస్తాయే గాని పెంచవు. 82

శ్లో. సుఖాస్వాదపరో యస్తు సంసారే సత్సమాగమః,
స వియోగావసానత్వాద్ దుఃఖానాం ధురి యుజ్యతే. 83

శ్లో. అత ఏవ హి నేచ్ఛన్తి సాధవః సత్సమాగమమ్,
యద్వియోగాఽసిలూనస్య మనసో నాస్తి భేషజమ్. 84

శ్లో. సుకృతాన్యపి కర్మాణి రాజభిః సగరాదిభిః,
అథ తాన్యేవ కర్మాణి తే చాఽపి ప్రలయం గతాః. 85

అను. ఈ ప్రపంచంలో సజ్జనస్నేహం సుఖమైన రుచి గలదిగా చెప్పబడుతూంది. కాని అదియూ వియోగంవల్ల నశించేది కావడంతో దుఃఖాలలో మొదటగా గణింపబడుతూంది. 83

ఇందువల్లనే సజ్జనులు సజ్జనస్నేహాన్ని సైతం కోరరు. ఏలనన-వారి ఎడబాటుచే ఖండితమైన మనస్సును చక్కదిద్దేందుకు ఔషధం ఏదీ లేదు. 84

సగరుడు మొదలైన చక్రవర్తులు ఎన్నో పుణ్యకార్యాలు చేశారు. కాని వారు నశించారు. వారి పుణ్యకార్యాలు నశించాయి. (కర్త మరియూ కర్మ రెండూ నశించాయి). 85

శ్లో. సఞ్చిన్త్య సఞ్చిన్త్య తముగ్రదణ్డం
మృత్యుం మనుష్యస్య విచక్షణస్య,
వర్షామ్బుసిక్తా ఇవ చర్మబన్ధాః
సర్వే ప్రయత్నాః శిథిలీభవన్తి. 86

శ్లో. యామేవ రాత్రిం ప్రథమా ముపైతి
గర్భే నివాసం నరవీర ! లోకః,

తతః ప్రభృ త్యస్ఖలితప్రయాణః
స ప్రత్యహం మృత్యుసమీప మేతి. 87

అను. విద్వాంసుడైన మానవుడు భయంకరశిక్షారూపమైన మరణాన్ని గూర్చి (దాన్ని జయించేందుకై) మాటిమాటికి ఆలోచించాడు. కాని అతడి ప్రయత్నాలు అన్నీ వర్షాజలంచే తడిసి ఉబ్బిన చర్మం కుట్టవలె నిరుపయోగాలు అయినాయి. అనగా మృత్యువిజయం ఎవ్వరికీ సాధ్యం గాదు-అని భావం. 86

ఓ రాజా! ఏ మొదటిరాత్రిని గర్భంలో ప్రాణి పడినాడో అప్పటినుండియే అతను ప్రతిదినం జారని గమనంతో మరణసమీపం పోతూ ఉన్నాడు. 87

మూ. అథ సంసారం విచారయ; శోకోఽయ మజ్ఞానస్య ప్రపఞ్చః. పశ్య-

శ్లో. అజ్ఞానం కారణం న స్యాద్ వియోగో యది కారణమ్,
శోకో దినేషు గచ్ఛత్సు వర్ధతా మపయాతి కిమ్. 88

తద్ భద్ర! తద్ ఆత్మాన మనుసన్ధేహి, శోకచర్చాం చ పరిహర. యతః-

శ్లో. అకాణ్డపాతజాతానాం గాత్రాణాం మర్మభేదినామ్,
గాఢశోకప్రహారాణా మచిన్త్యైవ మహౌషధమ్. 89

అను. ఇక సంసారవిషయం విచారింపుము. ఈ దుఃఖం అంతా అజ్ఞానం యొక్క విస్తృతియే. చూడుము-

దుఃఖానికి కారణం అజ్ఞానం కాక వియోగమే (ఎడబాటే), అయితే, దినాలు గడచినచో దుఃఖం వృద్ధి పొందవలసి ఉంటుంది. కానీ మెల్లమెల్లగా దుఃఖం తగ్గుతూనే ఉంది. అందుచే అజ్ఞానమే దుఃఖానికి కారణం. 88

కనుక ఓ శుభమూర్తి! ఆత్మను అన్వేషింపుము. దుఃఖచర్చను వదలివేయుము. ఏలనన-

ఆకస్మికంగా వచ్చిపడేవీ, శరీరమర్మస్థలాలను భేదించేవీ అయిన గాఢ

దుఃఖాలనే గాయాలకు శ్రేష్ఠమైన ఔషధం ఏమిటంటే-ఆ దుఃఖాలను తలంచక ఉండడమే. అనగా దుఃఖాలను మాటిమాటికి తలంచడంవల్ల దుఃఖం పెరుగుతుందే గాని తగ్గదు. 89

మూ. తత స్తద్వచనం నిశమ్య ప్రబుద్ధ ఇవ కౌణ్డిన్య ఉత్థాయాఽబ్రవీత్-'తదల మిదానీం గృహనరకవాసేన, వనమేవ గచ్ఛామి'.

కపిలః పునరాహ-

శ్లో. వనేఽపి దోషాః ప్రభవన్తి రాగిణాం
గృహేఽపి పఞ్చేన్ద్రియనిగ్రహ స్తపః,
అకుత్సితే కర్మణి యః ప్రవర్తతే
నివృత్తరాగస్య గృహం తపోవనమ్. 90

యతః-

శ్లో. దుఃఖితోఽపి చరే ద్ధర్మం యత్ర కుత్రాఽఽశ్రమే రతః,
సమః సర్వేషు భూతేషు న లిఙ్గం ధర్మకారణమ్. 91

అను. అప్పుడు కౌండిన్యుడు అతడి మాటలు వినగానే నిద్రనుండి మేల్కొన్నవాడు వలె లేచాడు. ఇలా అన్నాడు-'ఈ సంసారం అనే నరకంలో నివసించడం ఇక చాలు. అడవికే పోతాను".

అది విని కపిలుడు మరలా ఇలా చెప్పాడు-

విషయవాసన గలవారికి అడవికిపోయినా కామక్రోధాదిదోషాలు సంభవిస్తాయి. పంచేంద్రియాలను నిగ్రహించినవారికి ఇంటిలో ఉన్నా తపస్సు చేయగలరు. అనగా వారు తాపసులే. శాస్త్రంచే నిందింపబడని (శాస్త్రసమ్మతమైన) కర్మలు ఆచరిస్తూ విషయవాసనలు వదలి చరించేవాడికి ఇల్లే తపోవనం. 90

ఏలనన-ఏ ఆశ్రమంలో ఉన్నా సర్వప్రాణులయందు సమబుద్ధిగలవాడై దుఃఖావస్థలోనూ ధర్మాన్ని ఆచరించాలి. అంతేగాని సంన్యాసాదివేషాలు ధర్మకారణాలు గాజాలవు. 91

మూ. ఉక్తఞ్చ-

శ్లో. వృత్త్యర్థం భోజనం యేషాం సన్తానార్థఞ్చ మైథునమ్,
వాక్ సత్యవచనార్థాయ దుర్గాణ్యపి తరన్తి తే. 92

తథాహి-

శ్లో. ఆత్మానదీ సంయమపుణ్యతీర్థా
సత్యోదకా శీలఘటా దయోర్మిః,
తత్రాభిషేకం కురు పాణ్డుపుత్ర !
న వారిణా శుధ్యతి చాన్తరాత్మా. 93

అను. విజ్ఞులు ఇలా అన్నారు-జీవించడానికై భుజించేవారూ, సంతానం కొఱకై దాంపత్యం అనుభవించేవారూ, సత్యరక్షణకై భాషించేవారూ అయిన మహాత్ములు (మాత్రమే) కష్టాలను తరిస్తారు. 92

మరియూ మహాభారతంలో భీష్ముడు ధర్మరాజుకు ఇలా బోధించాడు-

ఓ పాండునందనా ! ఈ ఆత్మయే ఒక నది. సంయమజీవితమే ఇందలి పుణ్యతీర్థప్రదేశం. సత్యమే జలం. శీలమే తీరం. దయయే తరంగములు. ఈ విధమైన పుణ్యనదిలో స్నానం చేస్తే అంతరాత్మ పవిత్రం అవుతుంది. కేవలం బాహ్యజలంచే శుద్ధం గాదు. 93

మూ. విశేషతశ్చ-

శ్లో. జన్మ-మృత్యు-జరా-వ్యాధి-వేదనాభి రుపద్రుతమ్,
సంసార మిమ మత్యన్త మసారం త్యజతః సుఖమ్. 94

యతః-

శ్లో. దుఃఖమేవాస్తి న సుఖం యస్మాత్త దుపలక్ష్యతే,
దుఃఖార్తస్య ప్రతీకారే సుఖసంజ్ఞా విధీయతే. 95

ముఖ్యంగా పుట్టడం, చావడం, రోగం, ముసలితనం, బాధలు ఇత్యాదికంచే నిండిన ఈ సారహీనమైన ప్రపంచాన్ని విడవడమే సుఖం. 99

ఏలనన-ఈ ప్రపంచంలో దుఃఖమే ఉంది. సుఖం లేదు. అందుచే అంతటా దుఃఖమే కనబడుతుంది. దుఃఖం తొలగించుకొనేందుకు చేసే ప్రయత్నానికే సుఖం అనే పేరు పెట్టబడుతూంది''. 95

మూ. కౌణ్డిన్యో బ్రూతే-'ఏవమేవ'. తతోఽహం తేన శోకాఽఽకులేన బ్రాహ్మణేన శప్తో యద్-'అద్యాఽఽరభ్య మణ్డూకానాం వాహనం భవిష్యసి' ఇతి. కపిలో బ్రూతే-'సమ్ప్రత్యుపదేశాఽసహిష్ణు ర్భవాన్. శోకాఽఽవిష్టం తే హృదయమ్. తథాపి కార్యం శృణు-

శ్లో. సఙ్గః సర్వాత్మనా త్యాజ్యః స చేత్ త్యక్తుం న శక్యతే,
స సద్భిః సహ కర్తవ్యః సతాం సఙ్గో హి భేషజమ్. 96

అన్యచ్చ-

శ్లో కామః సర్వాత్మనా హేయః స చే ద్ధాతుం న శక్యతే,
స్వభార్యాం ప్రతి కర్తవ్యః సైవ తస్య హి భేషజమ్. 97

అను. కౌండిన్యుడు-'అలాగే' అని అన్నాడు. పిమ్మట పుత్రశోకంచే పీడితుడైన ఆ కౌండిన్యుడు-'నీవు నేటినుండి కప్పలకు వాహనం అయ్యెదవు'' అని నన్ను శపించాడు.

అంత కపిలుడు కౌండిన్యుడితో ఇలా అన్నాడు.'ప్రస్తుతం అశాంతితో ఉన్నావు. అందుచే ఉపదేశం గ్రహించడానికి అయోగ్యుడవు. అయినా నీకు కర్తవ్యం బోధిస్తాను. విను-

సంసర్గం (సంబంధం) ఏదైనా ఈ ప్రపంచంలో విడవదగిందే. కాని దాన్ని పూర్తిగా విడువడానికి వీలుగానిచో మంచివారితో చేయాలి. ఏలనన సజ్జన స్నేహమే సంసారరోగాలకు మంచి ఔషధం. 96

మరియూ-అలాగే కామవాసనయూ పూర్తిగా విడువదగిందే. అది పూర్తిగా విడువడానికి వీలుగానిచో భార్యద్వారా కామాన్ని తీర్చుకోవచ్చును. భార్యయే కామానికి తగిన ఔషధం. 97

మూ. ఏతచ్ఛ్రుత్వా స కౌణ్డిన్యః కపిలోపదేశామృత-ప్రశాన్త-

శోకాఽఽకులో యథావిధి దణ్డగ్రహణ మకరోత్, అతో బ్రాహ్మణ-శాపా న్మణ్డూకాన్ వోఢు మత్ర తిష్ఠామి". ఇతి. అనన్తరం తేన మణ్డూకేన గత్వా మణ్డూకనాథస్య జాలపాదనామ్నోఽగ్రే తత్ కథితమ్. తతోఽసా వత్రాఽఽగత్య మణ్డూకనాథ స్తస్య సర్పస్య పృష్ఠ మారూఢవాన్. స చ సర్ప స్తం పృష్ఠే కృత్వా చిత్రపదక్రమం బభ్రామ.

అను. కౌండిన్యుడు కపిలుడి వాక్కులను విన్నాడు. వెంటనే అమృత వర్షంవంటి ఆ వాక్కులచే అతడి హృదయతాపం చల్లారిపోయింది. అందుచే అతను సంసారం వదలి సంన్యాసం స్వీకరించాడు అంతట నేను (సర్పమును అయిన నేను) బ్రాహ్మణశాపాన్ని అనుసరించి కప్పలను మోయడానికై ఇచ్చట ఉన్నాను.'

సర్పం చెప్పిన ఈ విషయం అంతా విన్నది ఆ కప్ప. వెంటనే అది కప్పల రాజు అయిన జాలపాదుడివద్దకు పోయింది. ఈ సంగతినంతా అతడితో చెప్పింది. తోడనే జాలపాదుడు (కప్పలరాజు) సర్పంవద్దకు వచ్చాడు. సంతోషంతో ఆ పాముయొక్క వీపుమీదికి ఎక్కాడు. అప్పుడు ఆ పాము ఆ మండుకరాజును క్రిందపడకుండ సావధానంగా బహువిధచిత్రగమనాలతో త్రిప్పింది.

మూ. పరేద్యు శ్చలితు మసమర్థం తం మణ్డూకనాథోఽవదత్- 'కిమద్య భవాన్ మన్దగతిః. సర్పో బ్రూతే-'దేవ! ఆహారవిరహా దస మర్థోఽస్మి

మణ్డూకనాథోఽవదత్-'అస్మదాజ్ఞయా మణ్డూకాన్ భక్షయ'. తతః స సర్పః-'గృహీతోఽయం మహాప్రసాదః'-ఇత్యుక్త్వా క్రమశో సర్వాన్ మణ్డూకాన్ ఖాదితవాన్. అథ నిర్మణ్డూకం సరో విలోక్య మణ్డూకనాథోఽపి తేన ఖాదితః. అతోఽహం బ్రవీమి-'స్కన్ధేనాఽపి వహే చ్ఛత్రుమ్'-ఇత్యాది.

అను. మరుదినం కదలే బలం లేని ఆ పామును కప్పలరాజు చూచాడు- 'ఎందుకు ఇలా మెల్లమెల్లగా నడుస్తున్నావు. 'అని అడిగాడు. అందుకు పాము- 'దేవ! తిండి లేక బలహీనంగా ఉన్నాను' అని చెప్పింది. అందుకు కప్పలరాజు-

'అయితే మా ఆజ్ఞచే కప్పలను తినుము' అని చెప్పాడు. 'తమ అనుగ్రహం పొందాను' అని పాము వరుసగా కప్పలను అన్నింటినీ తినివేసింది. కొలనులో కప్పలు లేకపోయేసరికి కప్పలరాజును సైతం భక్షించింది. అందుచే నేను (మేఘవర్ణుడు-అనే కాకిని) చెప్పుతున్నాను. 'శత్రువును అవసరంకొద్దీ భుజంపై ఉంచుకొని మోయాలి- ఇత్యాది (౧౧౯ వ పద్యభావం చూడుడు).

మూ. దేవ ! యాత్విదానీం పురావృత్తాన్తకథనమ్. సర్వథా సన్ధేయోఽయం హిరణ్యగర్భో రాజా, సన్ధీయతామ్ ఇతి మే మతిః' ఇతి.

రాజోవాచ-'కోఽయం భవతో విచారః. యతో జిత స్తావదయ మస్మాభిః. తతో యద్యస్మత్సేవయా వసతి, తదాస్తామ్. నో చే ద్విగృహ్యతామ్".

అత్రాన్తరే జమ్బూద్వీపా దాగత్య శుకేనోక్తమ్-'దేవ ! సింహల ద్వీపస్య సారసో రాజా సమ్ప్రతి జమ్బూద్వీప మాక్రమ్యావతిష్ఠతే' ఇతి. రాజా ససమ్భ్రమం బ్రూతే-'కిం కిమ్ ?' శుకః పూర్వోక్తం కథయతి.

అను. ప్రభూ ! గడిచిన విషయాలు చెప్పుకోడం వదలివేస్తాం. అన్ని విధాలా ఈ హిరణ్యగర్భుడు అనే రాజు సంధికి యోగ్యుడు. కనుక సంధి చేసికొనడం మంచిది అని నా భావం'.

అది విని రాజు (చిత్రరథుడు) ఇలా అన్నాడు. 'నీకు ఈ విచారం దేనికి? ఇతణ్ణి మనం జయించాం. మనల్ని సేవిస్తూ (మన అధీనంలో) ఉండేటట్లయితే ఉండనిస్తాం, లేకుంటే యుద్ధం చేస్తాం."

ఇంతలో జంబూద్వీపంనుండి చిలుక వచ్చింది. ప్రభువుతో ఇలా విన్నవించింది. 'దేవా ! సింహలద్వీపరాజైన సారసపక్షి జంబూద్వీపంపై దాడి చేసింది. కోటను ముట్టడించింది.'

రాజు చిలుక చెప్పింది విన్నాడు. సంభ్రమం (తొట్రుపాటు) పొందాడు. ఇలా అడిగాడు 'ఏమేమి చెప్పుతున్నావు ?' చిలుక పూర్వం వాక్కునే మరల చెప్పింది.

గృధ్రః స్వగత మువాచ-'సాధు రే చక్రవాకమన్త్రిన్! సాధు!'
రాజా సకోప మాహ-'ఆస్తాం తావదయం, గత్వా తమేవ సమూల మున్మూలయామి.'

దీర్ఘ దర్శీ విహస్యాహ-

శ్లో. న శరన్మేఘవత్కార్యం వృథైవ ఘనగర్జితమ్,
పరస్యార్థ మనర్థం వా ప్రకాశయతి నో మహాన్. 98

అపరఞ్చ-

శ్లో. ఏకదా న విగృహ్ణీయాత్ బహూన్ రాజాభిఘాతినః,
సదర్పోఽప్యురగః కీటై ర్బహుభి ర్నాశ్యతే ధ్రువమ్. 99

అను. గ్రద్ద తనలో ఇలా తలంచింది-'లెస్స షెబాష్ ఓ చక్రవాక మంత్రీ! సెబాష్! రాజు కోపంతో ఇలా అన్నాడు - 'ఇతను ఇలానే ఉండనీ, అచ్చటికి పోయి అతన్నే సమూలంగా నాశం చేస్తాం'. అది విని దీర్ఘదర్శి(మంత్రి) నవ్వి ఇలా అన్నాడు.'శరత్కాలమేఘం వలె నిష్ప్రయోజనమైన గర్జనలు చేయ రాదు. గొప్పవారు ఇతరుడికి తాము చేసే మంచినిగాని చెడ్డనుగాని ముందు ప్రకటింపరు. 9

మరియూ- ఒకేసారి దాడిచేసే శత్రువు లందరితో ఎప్పుడూ యుద్ధం చేయరాదు. ఎంతటి బలగర్వం గల పాము అయినా పెక్కుచీమలచే చంపబడు తూంది. ఇది పరమసత్యవిషయం. 99

మూ. దేవ! కిమితి వినా సన్నాదం గమనమస్తి? యత స్తదా స్మాకం పశ్చాత్ ప్రకోపోఽనేన కర్తవ్యః.

అపరఞ్చ-

శ్లో. యోఽర్థతత్త్వ మవిజ్ఞాయ క్రోధస్యైవ వశం గతః,
స తథా తప్యతే మూఢో బ్రాహ్మణో నకులాద్యథా. 100

రాజాహ-'కథమేతత్' -దూరదర్శీ కథయతి-

అను. దేవా ! ఇచ్చట సంధిని చేసికొనకుండా అచ్చటికి పోవడం ఉచితమా ? అలా చేస్తే (సంధి చేసికొనకపోతే) ఇతను వెనుకనుండి మనపై దాడి చేయవచ్చును.

మరియూ-ఎవడు కార్యంయొక్క అవస్థను పరిస్థితిని గుర్తింపక కేవలం క్రోధానికి లొంగి ప్రవర్తిస్తాడో ఆ మూర్ఖుడు ముంగిసను చంపిన బ్రాహ్మణుడు వలె దుఃఖిస్తాడు.

రాజు అడిగాడు - 'అది ఎట్లు ?'

మంత్రి ఇలా చెప్ప నారంభించాడు-

12. బ్రాహ్మణ-నకులకథ

(బ్రాహ్మణుడు-ముంగిస కథ)

మూ. అస్త్యుజ్జయిన్యాం మాధవో నామ విప్రః. తస్య బ్రాహ్మణీ ప్రసూతా సా బాలాపత్యస్య రక్షార్థం బ్రాహ్మణ మవస్థాప్య స్నాతుం గతా. అథ బ్రాహ్మణాయ రాజ్ఞః పార్వణశ్రాద్ధం దాతు మాహ్వాన మాగతమ్. తచ్ఛ్రుత్వా బ్రాహ్మణోఽపి సహజదారిద్ర్యా దచిన్తయత్-'యది సత్వరం న గచ్ఛామి తదాఽన్యః కశ్చి చ్ఛ్రుత్వా శ్రాద్ధం గ్రహీష్యతి. యతః-

శ్లో. ఆదేయస్య ప్రదేయస్య కర్తవ్యస్య చ కర్మణః,
క్షిప్ర మక్రియమాణస్య కాలః పిబతి తద్రసమ్. 101

అను. ఉజ్జయినీనగరంలో మాధవుడు అనే బ్రాహ్మణుడు కలడు. అతడి భార్య నవప్రసూత. శిశువువద్ద భర్తను రక్షణగా ఉంచి ఆ బ్రాహ్మణి స్నానం చేయడానికి పోయింది. ఇంతలో పార్వణ (పుణ్యకాల) శ్రాద్ధం రాజు ఇవ్వదలచి

ఆహ్వానం పంపాడు. పుట్టుకతో దరిద్రుడైన ఆ బ్రాహ్మణుడు ఆ వార్త విని ఇలా తలంచాడు-'వెంటనే పోనిచో ఈ వార్త విని మఱియొకడు పోవచ్చును. ఏలనన- ఇవ్వడం తీసుకొనడం మొదలైన కర్తవ్యకార్యాలను వెంటనే చేయాలి. అలా చేయనిచో అందలి సారస్యాన్ని కాలం పానంచేస్తుంది. అనగా ఆలస్యంవల్ల ఆ కార్యంలోని అందం నశిస్తుంది. లేక ఆ కార్యమే చెడిపోతుంది' అని భావం. 101

మూ. కిం తు బాలకస్యాఽత్ర రక్షకో నాస్తి. తత్ కిం కరోమి యాతు. చిరకాలపాలిత మిమం నకులం పుత్రనిర్విశేషం బాలకరక్షా యాం వ్యవస్థాప్య గచ్ఛామి'-ఇత్యేవం మత్వా తథా కృత్వా గతః. తత స్తేన నకులేన బాలకసమీప మాగచ్ఛన్ కృష్ణసర్పో దృష్టః. వ్యాపాద్య కోపాత్ ఖణ్డం కృత్వా భక్షితశ్చ. తతోఽసౌ నకులో బ్రాహ్మణ మాయాన్త మవలోక్య రక్తవిలిప్తముఖపాదః సత్వర ముపగమ్య తచ్చ రణయో ర్లులోఠ. అథ స విప్ర స్తథావిధం తం దృష్ట్వా-'మమ బాల కోఽనేన ఖాదితః' ఇత్యవధార్య నకులం వ్యాపాదితవాన్. అనన్తరం యావ దుపసృత్యాపత్యం పశ్యతి బ్రాహ్మణ స్తావద్బాలకః సుస్థః స్వపితి. సర్పశ్చ వ్యాపాదిత స్తిష్ఠతి. తత స్త ముపకారకం నకులం నిరీక్ష్య భావితచేతాః స బ్రాహ్మణః పరం విషాద మగమత్. అతోఽహం బ్రవీమి-'యోఽర్థతత్వ మవిజ్ఞాయ'-ఇత్యాది.

కాని బాలుణ్ణి రక్షించేందుకు ఎవరూ లేరు. ఏమి చేయాలి? కానిమ్ము, చాలకాలంగా పుత్రుడితో సమానంగా పోషించబడిన ఈ ముంగిస ఉంది. పిల్ల వాణ్ణి రక్షించేందుకు ఈ ముంగిసను ఉంచి నేను పోతాను. ఇలా తలంచి అలాగే ముంగిసను రక్షణగా ఉంచాడు. తాను (పార్వణశ్రాద్ధం గ్రహించేందుకు) పోయాడు. పిమ్మట ఆ ముంగిస బాలుడివద్దకు వచ్చే నల్లత్రాచును చూచింది. కోపంతో దానిపై దుమికింది. ముక్కలుముక్కలుగా కొఱికి చంపివేసింది. దాన్ని కొంతభాగం తినివేసిందికూడ. తర్వాత వీథిప్రక్క చూచింది. బాపడు ఇంటికి వస్తూ కనబడ్డాడు. సంతోషంతో ఆ ముంగి వేగంగా పోయి ఆ బ్రాహ్మణుడి కాళ్ళపైబడి పొరలాడసాగింది. అప్పుడు బ్రాహ్మణుడు ఆ ముంగి ముఖం, పాదాలు నెత్తుటిచే ఎఱ్ఱగా ఉండడం చూచాడు-'ఇది బాలుణ్ణి తినివేసింది' అని

తలంచాడు-కోపంతో దాన్ని చంపివేశాడు. తర్వాత ఇంటిలోనికి వచ్చి చూచాడు. బాలుడు హాయిగా (ఉయ్యాలలో) నిద్రపోతున్నాడు. సమీపంలో చచ్చిన పాము యొక్క అవశేషాలు ఉన్నాయి. ముంగిస చేసిన ఉపకారం అర్థం చేసుకున్నాడు ఆ బ్రాహ్మణుడు. తన తొందరపాటును గ్రహించాడు. మిక్కిలి దుఃఖించాడు. అందువల్ల నేను (దూరదర్శి-మంత్రిని) చెప్పుతూన్నాను. ఏ విషయాన్నిగాని సరిగా అర్థంచేసుకొనక క్రోధం పొందేవాడు-ఇత్యాదిగ (100వ శ్లోకభావం చూడుడు)

మూ. అపరఞ్చ-

శ్లో. కామః క్రోధ స్తథా మోహో లోభో మానో మద స్తథా,
షడ్వర్గ ముత్సృజే దేన మస్మిన్ త్యక్తే సుఖీ నృపః. 102

రాజాఽఽహ-'మన్త్రిన్ ! ఏష తే నిశ్చయః ? మన్త్రీ బ్రూతే-'ఏవ మేవ. యతః-

శ్లో. స్మృతి స్తత్పరతాఽర్థేషు వితర్కో జ్ఞాననిశ్చయః,
దృఢతా మన్త్రగుప్తిశ్చ మన్త్రిణః పరమో గుణః. 103

తథా చ-

శ్లో. సహసా విదధీత న క్రియా మవివేకః పరమాపదాం పదమ్,
వృణతే హి విమృశ్యకారిణం గుణలుబ్ధాః స్వయమేవ సంపదః.

తద్దేవ! యదీదానీ మస్మద్వచనం క్రియతే, తదా సన్ధాయ గమ్యతామ్. యతః-

శ్లో. యద్యప్యుపాయా శ్చత్వారో నిర్దిష్టాః సాధ్యసాధనే,
సంఖ్యామాత్రం ఫలం తేషాం సిద్ధిః సామ్ని వ్యవస్థితా. 105

అను. మరియూ - ప్రభువు అయినవాడు - కామం, క్రోధం, లోభం, మోహం, అభిమానం, మదం, అనే ఈ ఆరు దుర్గుణాలను పరిత్యజించాలి. ఇలా విడిచిననే సుఖవంతు డవుతాడు."

రాజు - 'మంత్రీ ఇదియేనా నీ నిశ్చయం" - అని అడిగాడు. అందుకు మంత్రి ఇలా చెప్పాడు - 'ఇదియే; ఏలననగా -

జ్ఞాపకశక్తి, కార్యతత్పరత, కార్యపరిశీలనాజ్ఞానం, నిశ్చయజ్ఞానం, దృఢత, మంత్రరక్షణ, అనే ఈ ఆరు మంత్రికి ఉండదగిన ఉత్తమగుణాలు. 103

మరియూ - ఏ పనినీ తొందరపడి చేయరాదు. అవివేకం (అవిచారణ) అన్ని ఆపదలకు ముఖ్యకారణం. సద్గుణములందు ఆసక్తిగల సంపదలు, ఆలోచనతో కార్యం చేసే పురుషుణ్ణి స్వయంగా వరించి వచ్చి చేరుతాయి. 103

కనుక ప్రభూ! ఇప్పుడు నా మాటను మన్నింతురేని సంధి చేసికొనిపోవడం సముచితం. ఏలనన -

కార్యసాధనకు సామ - దాన - భేద - దండాలు అని నాల్గు ఉపాయాలు చెప్పబడినా - అందు కార్యసిద్ధిమాత్రం సామంలోనే ఉంది. తక్కినవి మూడు కేవలం సంఖ్యాపూర్తికే అనవచ్చును."

మూ. రాజాఽఽహ - "కథమేవం సత్వరం సంభావ్యతే ?
మన్త్రీ బ్రూతే - "దేవ సత్వరం సమ్భవిష్యతి. యతః -

శ్లో. మృద్ఘటవత్ సుఖభేద్యో దుఃసన్ధానస్తు దుర్జనో భవతి,
సుజనస్తు కనకఘటవద్ దుర్భేద్య శ్చాశుసన్ధేయః. 106

శ్లో. అజ్ఞః సుఖమారాధ్యః సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః,
జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాఽపి నరం న రఞ్జయతి. 107

అను. అది విని రాజు అడిగాడు - 'అయితే ఇలా సంధి ఇంత తొందరగా ఎలా సంభవిస్తుంది ? అందుకు మంత్రి ఇలా సమాధానం చెప్పాడు - "ప్రభూ ! త్వరగానే సంభవిస్తుంది. ఏలనన -

దుర్జనుడి స్నేహం మట్టిపాత్రవలె తేలిగ్గా ధ్వంసం అవుతుంది. సంధించడంమాత్రం కష్టం. సజ్జనుడి స్నేహం స్వర్ణపాత్రవలె తేలిగ్గా పగలదు (చెడిపోదు). ఒకవేళ వికటించినా మరల సులభంగా సంధింపబడుతుంది. 106

మూర్ఖుణ్ణి తేలిగ్గా స్వాధీనం చేసుకోవచ్చును. వివేకవంతుణ్ణి మిక్కిలి తేలికగా స్వాధీనపఱచుకోవచ్చును. కానీ అల్పజ్ఞానంచే మిడిసిపడే అహంకారిని బ్రహ్మదేవుడుసైతం సంతోషపరచలేడు. 107

మూ. విశేషతశ్చాయం ధర్మజ్ఞో రాజా, సర్వజ్ఞో మంత్రీ చ. జ్ఞాతమేతన్మయా పూర్వం మేఘవర్ణవచనాత్ తత్కృతకార్యసందర్శనాచ్చ యితః -

శ్లో. కర్మానుమేయాః సర్వత్ర పరోక్షగుణవృత్తయః,
తస్మాత్ పరోక్షవృత్తీనాం ఫలైః కర్మానుభావ్యతే." 108

రాజాఽఽహ - "అలమల ముత్తరోత్తరేణ, యథాఽభిప్రేత మనుష్ఠీయతామ్" ఇతి. ఏతన్మన్త్రయిత్వా గృధ్రో మహామన్త్రీ - "తత్ర యథార్హం కర్తవ్యమ్" ఇత్యుక్త్వా [సన్ధివిషయకసమ్భాషణాయ] దుర్గాభ్యన్తరం చలితః.

అను. విశేషించి ఈ రాజైన హిరణ్యగర్భుడు, అతడి మంత్రి అయిన సర్వజ్ఞుడు మిక్కిలి ధర్మజ్ఞానులు. ఈ విషయాన్ని నేను మేఘవర్ణుడి వాక్కుల వల్లను వారిరువురూ చేసిన ఇతరసత్కార్యాలవల్లనూ గ్రహించాను. ఏలనన -

కన్నులకు కనబడనివారియొక్క గుణం స్వభావం వారి పనులద్వారా **అంతటా ఊహింపబడును. అందువల్ల** కనబడనివారు (పరోక్షస్థులు) చేసే పనులు **వాటి ఫలితాలచేతనే ఊహింపబడుతాయి."** అప్పుడు రాజు - "ఈవాదవివాదాలు చాలు మీకు సమ్మతమైనట్లు చేయండి" అన్నాడు.

అంతట మహామంత్రి రాజునకు తగిన సందేశం (సలహా) ఇచ్చాడు - [సంధివిషయమై సంభాషించేందుకు] హిరణ్యగర్భుడి కోటలోనికి వెళ్ళాడు.

మూ. తతః ప్రణిధిబకేనాఽఽగత్య రాజ్ఞో హిరణ్యగర్భస్య నివేదితమ్, 'దేవ! సన్ధిం కర్తుం మహామన్త్రీ గృధ్రోఽస్మత్సమీప మాగచ్ఛతి. రాజహంసో బ్రూతే-'మన్త్రిన్! పున రభిసన్ధినా కేనచిదత్రాఽఽగమనమ్' ఇతి. సర్వజ్ఞో విహస్యాఽఽహ-'దేవ! న శఙ్కాఽఽస్పద మేతత్ యతోఽసౌ మహాశయో దూరదర్శీ. అథవా స్థితిరియం మన్దమతీనామ్. కదాచిచ్ఛఙ్కైవ న క్రియతే. కదాచి త్సర్వత్ర శఙ్కా. తథాహి-

శ్లో. సరసి బహుశస్తారాచ్ఛాయే క్షణాత్ పరివఞ్చితః
కుముదవిటపాన్వేషీ హంసో నిశా స్వవిచక్షణః,
న దశతి పున స్తారాఽఽశఙ్కీ దివాఽపి సితోత్పలం
కుహకచకితో లోకః సత్యేఽప్యపాయ మపేక్షతే. 109

శ్లో. దుర్జనదూషితమనసః సుజనేష్వపి నాస్తి విశ్వాసః,
బాలః పాయసదగ్ధో దధ్యపి ఫూత్కృత్య భక్షయతి. 110

తద్దేవ! యథాశక్తి తత్పూజార్థం రత్నోపహారాదిసామగ్రీ సుసజ్జీ క్రియతామ్' ఇతి.

అను. అప్పుడు (అచ్చట) ముఖ్యగుప్తచరుడైన కొంగ ప్రభువైన హిరణ్యగర్భుడివద్దకు వచ్చింది. ఇలా విన్నవించింది -"ప్రభూ !సంధిని చేసేందుకై మహామంత్రి అయిన గ్రద్ద మనవద్దకు వస్తున్నాడు.

అది విని హిరణ్యగర్భుడు ఇలా అన్నాడు - "మంత్రీ ! ఈ గ్రద్ద మనలను ఏదో మోసం చేయడానికి ఇచ్చటికి వస్తూ ఉండొచ్చు". అందుకు సర్వజ్ఞుడు అనే ఆ మంత్రి నవ్వి ఇలా బదులు పల్కాడు - "ప్రభూ ! ఇందు సందేహింపవలసినదేదీ లేదు. ఏలనన - ఈ దూరదర్శి అనే మంత్రి మిక్కిలి ఉదారబుద్ధి గలవాడ అయినా మందబుద్ధుల స్వభావం ఇలాగే ఉంటుంది. వారు కొన్నిచోట్ల సందేహమే పొందరు. కొన్నియెడల ప్రతిదాన్నీ సందేహిస్తూనే ఉంటారు.

ఏలనన - మందబుద్ధి గల హంస రాత్రులందు కలువలను వెదకుతూ అధికంగా కనబడే నక్షత్రాల నీడను చూచి (ఆ నీడను కలువలు అని భావించి) మోసపోయింది. అలా మోసపోయిన హంస పగటి కమలమును (తెల్లతామరను) చూచియూ నక్షత్రభావనచే ఆ తెల్లకమలాన్ని భక్షింపదు. ఏలనన - ఒకసారి కపటవ్యవహారంచే మోసపోయిన జనం సత్యవస్తువునందునూ అనిష్టాన్నే శంకిస్తుంది. 109

దుర్జనులవలన వంచితమైన మనస్సు సజ్జనులనుసైతం విశ్వసింపదు. వేడి పాలను త్రాగబోయి నాల్క గాల్చుకొన్న బాలుడు పెరుగునుసైతం ఊది ఊది తింటాడు. 110

కనుక ప్రభూ![సందియం విడువండి] అతణ్ణి యథాశక్తి సత్కరించేందుకై రత్నాదిసామగ్రిని సిద్ధం చేయించండి."

మూ. తథాఽనుష్ఠితే సతి స గృధ్రో మంత్రీ దుర్గద్వారా చక్రవాకేణోపగమ్య సత్కృత్యాఽఽనీయ రాజదర్శనం కారితో దత్తాసనే చోపవిష్టః. తత శ్చక్రవాక ఉవాచ - "మన్త్రిన్ ! యుష్మదాయత్తం సర్వమ్. స్వేచ్ఛయోపభుజ్యతామ్. రాజహంసో బ్రూతే - "ఏవమేవ దూరదర్శీ కథయతి-"ఏవమేవైతత్. కిన్త్విదానీం బహుప్రపఞ్చవచనం నిష్ప్రయోజనమ్. యతః-

శ్లో. లుబ్ధ మర్థేన గృహ్ణీయాత్ స్తబ్ధ మఞ్జలికర్మణా,
మూర్ఖం ఛన్దానురోధేన యాథాతథ్యేన పణ్డితమ్. 111

అన్యచ్చ -

శ్లో. సద్భావేన హరేన్మిత్రం సమ్భ్రమేణ తు బాన్ధవాన్,
స్త్రీభృత్యౌ దానమానాభ్యాం దాక్షిణ్యేనేతరాన్ జనాన్. 112

తదిదానీం సన్ద్రష్టుం గమ్యతామ్. మహాప్రతాప శ్చిత్రవర్ణో రాజా' ఇతి.

అను. అంత అలాగే సన్మానసామగ్రిని సిద్ధం చేశారు. హిరణ్యగర్భుడి మంత్రి అయిన చక్రవాకం కోటద్వారంవరకు ఎదురేగింది. చిత్రవర్ణుడి మంత్రియైన గ్రద్దకు స్వాగతం పల్కి సత్కరించింది. తనవెంట తీసుకొని వచ్చి రాజదర్శనం చేయించింది. సముచితమైన ఆసనంపై కూర్చుండచేసింది. సగౌరవంగా ఇలా పల్కింది - "మంత్రివరా !" ఇదంతా మీ అధీనంలో ఉంది. స్వేచ్ఛగా అనుభవించండి. అంత రాజహంసుడునూ [మంత్రివాక్కును సమర్థిస్తూ] 'అలాగే' అన్నాడు. అప్పుడు దూరదర్శి [గ్రద్దపేరు] ఇలా పల్కాడు - "మీరు చెప్పింది సరిగానే ఉంది. కాని ఇప్పుడు అధికంగా విస్తరించి మాట్లాడడం నిరుపయోగం. ఏలనన -

లోభివాణ్ణి ధనంచేత, అభిమానిని (గర్వితుణ్ణి) చేతులు జోడించి, మూర్ఖుణ్ణి వాని కోరికప్రకారం ప్రవర్తిల్లి, పండితున్ని సత్యంచే అనుకూలుణ్ణి చేసికొనాలి.

మరియూ - మిత్రుణ్ణి మంచితనంచే, బంధువులను ఆదరసత్కారాదులచే, స్త్రీలను సేవకులనూ అభిమతవస్తుదానం సన్మానం అనే క్రియలచే, ఇతరులను ఉదారతచే (సామ్యభావంచే) ఆకర్షించి తనవారిగా చేసికొనాలి. 112

అందుచే సంధి చేసికొనేందుకు చిత్రవర్ణుడివద్దకు పోదాము. ఆ ప్రభువు మహాప్రతాపసంపన్నుడు.

మూ. చక్రవాకో బ్రూతే - "యథా సన్ధానం కార్యం తద ప్యుచ్యతామ్". రాజహంసో బ్రూతే - "కతిప్రకారాః సన్ధీనాం సమ్భవన్తి ? గృధ్రో బ్రూతే - "కథయామి. శ్రూయతామ్-

శ్లో. బలీయసాఽభియుక్తస్తు నృపో నాన్యప్రతిక్రియః,
ఆపన్నః సన్ధి మన్విచ్ఛేత్ కుర్వాణః కాలయాపనమ్. 113

అను. చక్రవాకం - "సంధిని ఎలా చేయాలో అదియూ తెల్పండి" అని అడిగింది. రాజహంసుడు - "సంధిభేదాలు వివరించండి" అని అడిగాడు.

గ్రద్ద ఇలా చెప్పింది- "చెప్పుతున్నాడు, వినండి"

బలవంతుడైన శత్రువుచే ఆక్రమింపబడి ఆపదలో ఉండే రాజు వేఱే మార్గం తోచనప్పుడు కాలయాపనకై (ఆక్రమణకర్తఅయిన భూపాలుడితో) సంధి చేసికొనాలి. 113

శ్లో. కపాల ఉపహారశ్చ సన్తానః సఙ్గత స్తథా,
ఉపన్యాసః ప్రతీకారః సంయోగః పురుషాన్తరః. 114

శ్లో. అదృష్టనర ఆదిష్ట ఆత్మాదిష్ట ఉపగ్రహః,
పరిక్రియ స్తథోచ్ఛిన్న స్తథా చ పరభూషణః. 115

శ్లో. స్కన్ధోపనేయః సన్ధిశ్చ షోడశైతే ప్రకీర్తితాః,
ఇతి షోడశకం ప్రాహుః సన్ధిం సన్ధివిచక్షణాః. 116

అను. సంధుల లక్షణాల నెఱింగిన శాస్త్రజ్ఞులు సంధులను పదునారు విధములుగా విభజించారు. వాటి నామములు-

1 కపాలం, 2 ఉపహారం, 3 సంతానం, 4 సంగతం, 5 ఉపన్యాసం

6 ప్రతీకారం, 7 సంయోగం, 8 పురుషాంతరం, 9 అదృష్టనరం, 10 ఆదిష్టం, 11 ఆత్మాదిష్టం, 12 ఉపగ్రహం, 13 పరిక్రియ, 14 ఉచ్ఛిన్నం, 15 పర భూషణం, 16 స్కంధోపనేయం.

మూ. అథ తేషాం లక్షణాని కథ్యన్తే-

శ్లో. కపాలసన్ధి ర్విజ్ఞేయః కేవలం సమసన్ధితః,
సమ్ప్రదానా ద్భవతి య ఉపహారః స ఉచ్యతే. 117

శ్లో. సన్తానసన్ధి ర్విజ్ఞేయో దారికాదానపూర్వకః,
సద్భిస్తు సఙ్గతః సన్ధి ర్మైత్రీపూర్వ ఉదాహృతః. 118

శ్లో. యావదాయుఃప్రమాణస్తు సమానార్థప్రయోజనః,
సమ్పత్తౌ వా విపత్తౌ వా కారణై ర్యో న భిద్యతే. 119

శ్లో. సఙ్గతః సన్ధిరేవాయం ప్రకృష్టత్వాత్ సువర్ణవత్,
తథాఽన్యైః సన్ధికుశలైః 'కాఞ్చనః' సముదాహృతః. 120

శ్లో. ఆత్మకార్యస్య సిద్ధిన్తు సముద్దిశ్య క్రియేత యః,
స ఉపన్యాసకుశలై రుపన్యాస ఉదాహృతః. 121

అను. ఇక ఆ సంధుల లక్షణాలు చెప్పబడుతూ ఉన్నాయి-

1. **కపాలసంధి**- కపాలద్వయసంయోగంచే ఘట మేర్పడినట్లు సమానబలు లైన ఇరువురు రాజులకు గల్గే సంధి. 117

2. **ఉపహారసంధి**- పన్ను, కానుకలు మొదలైనవాటి ద్వారా గల్గే సంధి.

3. **సంతానసంధి**- శత్రువునకు కన్యను ఇచ్చి చేసుకొనే సంధి. 118

4. **సంగతసంధి** - సజ్జనులందు మైత్రీభావంచే గల్గే సంధి.

ఈ సంధి సమానార్థప్రయోజనాలు గలదౌటచే యావజ్జీవితం సంపద లోనూ, విపత్తులోనూ ఇంకా ఇతరమైన ఏ స్థితిలోనూ, ఏలాంటి కారణాల వల్లనూ చెడిపోదు. ఈ సంగతసంధియే బంగారంవలె (కాంచనం మాదిరి)

శ్రేష్ఠమైనది అవడంతో సంధిశాస్త్రవేత్తలచే 'కాంచనసంధి' అనే నామాంతరంచే పిలువబడుతూంది. 118-120

5. **ఉపన్యాససంధి**- తన కార్యసిద్ధికై చేసుకొనే సంధి. 121

శ్లో. మయాఽస్యోపకృతం పూర్వం మమాఽప్యేష కరిష్యతి,
ఇతి యః క్రియతే సన్ధిః ప్రతీకారః స ఉచ్యతే. 122

శ్లో. ఉపకారం కరోమ్యస్య మమాఽప్యేష కరిష్యతి,
అయఞ్చాపి ప్రతీకారో రామసుగ్రీవయోరివ. 123

శ్లో. ఏకార్థాం సమ్య గుద్దిశ్య క్రియాం యత్ర హి గచ్ఛతి,
సుసంహితప్రయాణస్తు స చ సంయోగ ఉచ్యతే. 124

శ్లో. ఆవయో ర్యోధముఖ్యైస్తు మదర్థః సాధ్యతామితి,
యస్మిన్ పణస్తు క్రియతే స సన్ధిః పురుషాన్తరః. 125

6. **ప్రతీకారసంధి** – 'నేను ఇతడికి మేలు చేశాను. నాకూ ఇతను మేలు చేస్తాడు' అనే భావంతో చేసే సంధి. 122

లేక-'నేను ఇతడికి మేలు చేస్తున్నాను. నాకు ఇతను మేలుచేస్తాడు'. అనే భావం-రామసుగ్రీవులవలె చేసే సంధి. 123

(రెండింటికీ బేదం- భూతకాలం-వర్తమానకాలం అని గ్రహించాలి.)

7. **సంయోగసంధి**- ఏకప్రయోజనాన్ని చక్కగా లక్ష్యం చేసుకొని సంఘటితమైన జైత్రయాత్రకై గావించుకొనే సంధి. అనగా- అనేకులుగానీ లేక ఇరువురుగాని ప్రభువులు ఏకలక్ష్యసాధనకై జైత్రయాత్ర చేస్తూ గావించుకొన్న సంధి సంయోగసంధి అని భావం. 124

8. **పురుషాంతరసంధి** - 'మావారూ మీవారూ అయిన సైనికశ్రేష్ఠులు, పరస్పరం సంప్రదిస్తూ మన కార్యాలు సాధింతురు గాక'-అనే భావంతో చేసుకొనే సంధి. (ఇచ్చట ముఖ్యులైన ప్రభువులు సంధి ఒడంబడికలో లేరు. వారి ప్రతినిధులైన యోధశ్రేష్ఠులు గలరు. అందుచే పురుషాంతరసంధి అయింది.) 125

శ్లో. 'త్వయైకేన మదీయోఽర్థః సమ్ప్రసాధ్యస్త్వసా'వితి,
యత్ర శత్రుః పణం కుర్యాత్ సోఽదృష్టపురుషః స్మృతః. 126

శ్లో. యత్ర భూమ్యేకదేశేన పణేన రిపు రూర్జితః,
సన్ధీయతే సన్ధివిద్భిః స చాదృష్ట ఇతీరితః. 127

శ్లో. స్వసైన్యేన తు సన్ధాన మాత్మాదిష్ట ఉదాహృతః,
క్రియతే ప్రాణరక్షార్థం సర్వదానా దుపగ్రహః. 128

శ్లో. కోశాంశేనాఽర్ధకోశేన సర్వకోశేన వా పునః,
శిష్టస్య ప్రాణరక్షార్థం పరిక్రయ ఉదాహృతః. 129

అను.

9. **అదృష్టపురుష (అదృష్టనర) సంధి** - 'నీవు ఒక్కడవే నా యీ పనిని పూర్తి చేయాలి—అని శత్రువు షరతు ఉంచి విధించే సంధి. 126

10. **ఆదిష్టసంధి** - బలవంతుడైన శత్రువునకు రాజ్యంలో కొంతభాగం ఇచ్చి చేసుకొనే సంధి. 127

11. **ఆత్మాదిష్టసంధి** - తన సైన్యంలో కొంత సైన్యాన్ని ఇచ్చి చేసికొనే సంధి. 128

12. **ఉపగ్రహసంధి** - తన ప్రాణరక్షణకై సర్వం అర్పించి చేసుకొనే సంధి.

13. **పరిక్రియసంధి** - శత్రువు ఆక్రమించగా మిగిలిన రాజ్యాన్ని రక్షించుకొనేందుకై ధనాగారంలో కొంతభాగంగానీ, సగంగానీ, పూర్తిగా గానీ ధనాన్ని శత్రువునకు సమర్పించి చేసుకొనే సంధి.

శ్లో. భువాం సారవతీనాం తు దానా దుచ్ఛిన్న ఉచ్యతే,
భూమ్యుత్థఫలదానేన సర్వేణ పరభూషణః. 130

పరిచ్ఛిన్నం ఫలం యత్ర ప్రతిస్కన్ధేన దీయతే,
స్కన్ధోపనేయం తం ప్రాహుః సన్ధిం సన్ధివిచక్షణాః. 131

14. **ఉచ్ఛిన్నసంధి** - సారవంతమైన భూములను శత్రువునకు ఇచ్చి చేసుకొనే సంధి. 130

15. **పరభూషణసంధి**- భూమినుండి లభించే ఫలితం సర్వం అర్పించే విధంగా చేసుకొనే సంధి. 130

16. స్కంధోపనేయసంధి - కిస్తుల రూపంగా పరిమితరూపంలో ధాన్యాది ఫలితం ఇచ్చి చేసుకొనే సంధి. 131

శ్లో. పరస్పరోపకారస్తు మైత్రీ సమ్బన్ధక స్తథా,
ఉపహారశ్చ విజ్ఞేయా శ్చత్వారశ్చైవ సన్ధయః. 132

ఏక ఏవోపహారస్తు సన్ధిరేవ మతో మమ,
ఉపహారవిభేదాస్తు సర్వే మైత్రవివర్జితాః. 133

అభియోక్తా బలీయస్త్వా దలబ్ధ్వా న నివర్తతే,
ఉపహారాదృతే తస్మాత్ సన్ధిరన్యో న విద్యతే". 134

అను. మరియూ, పరస్పరోపకారం - మైత్రి - బాంధవ్యాదిసంబంధం - ధనాదిప్రదానం- అని సంధులు నాల్గువిధాలుగా ఉన్నాయి. 132

ఈ నాల్గింటిలో మైత్రికంటె భిన్నములైన మూడు సంధులు (ఉపకార-బాంధవ్య-ఉపహారాలు- అనే మూడు) ఉపహారం అనే ఒకే సంధిలోని భేదాలు అనియే నా అభిప్రాయం. 133

వివరణ- ఉపహారం అనగా కానుకగా సమర్పించడం. అది ఉపకారం కావచ్చు. కన్యాదానాది బాంధవ్యం కావచ్చు. రత్నాది ధనోపహారం కావచ్చు. కనుక, మైత్రీతరాలైన మూడు ఉపహారాన్తర్గతాలైనవి అని భావం.

దండయాత్ర చేసినవాడు బలవంతుడు అవడంతో ఏదేని ఉపహారం (ధనాదిక సమర్పణ) లేక మరలడు. అందువల్ల ఇచ్చట ఉపహారం విడిచి అన్యమైన సంధి పొసగదు." 134

మూ. రాజాహ- 'భవన్తో మహాన్తః పణ్డితాశ్చ. తదత్రాఽ

స్మాకం యథాకార్య ముపదిశ్యతామ్'. దూరదర్శీ బ్రూతే-'అః! కిమేవ ముచ్యతే ?

శ్లో. ఆధి-వ్యాధి-పరీతాపా దద్య శ్వో వా వినాశితే,
కో హి నామ శరీరాయ ధర్మాఽపేతం సమాచరేత్. 136

శ్లో. వాతాభ్రవిభ్రమ మిదం వసుధాధిపత్య
మాపాతమాత్రమధురో విషయోపభోగః,
ప్రాణాస్తృణాగ్ర జలబిన్దు సమానలోలా
ధర్మః సఖా పరమహో పరలోకయానే. 137

అను. రాజు (హిరణ్యగర్భుడు) ఇలా అన్నాడు- 'తాము మహాత్ములు, పండితులుగూడ. అందువల్ల ఈ విషయంలో ఎలా చేయాలో ఉపదేశించండి.' అందుకు దూరదర్శి ఇలా చెప్పాడు-

'ఆఁ! ఎందుకు ఇలా అంటున్నారు ? మానసిక దుఃఖాలవల్లా శారీరక రోగాది బాధలవల్లా నేడో రేపో నశించే ఈ శరీరానికై ధర్మవిరుద్ధమైన కార్యాన్ని ఎవడు చేస్తాడు ? 135

రాజ్యాధికారం గాలిచే చెదరగొట్టబడిన మేఘం వలె క్షణికవిలాసం గలది. విషయసుఖాలు తాత్కాలికమైన ఆనందాన్ని గల్గిస్తాయి. ప్రాణాలు గడ్డిపఱక పై బడిన మంచుబొట్లవలె చంచలమైనవి. పరలోకప్రయాణంలో ధర్మమే తోడుగా ఉండే మిత్రుడు. ఆహా ఏమి అద్భుతం! 136

శ్లో. జలాన్తశ్చన్ద్రచపలం జీవితం ఖలు దేహినామ్,
తథావిధ మితి జ్ఞాత్వా శశ్వ త్కల్యాణ మాచరేత్. 137

శ్లో. మృగతృష్ణాసమం వీక్ష్య సంసారం క్షణభఙ్గురమ్,
సజ్జనైః సఙ్గతం కుర్యాద్ ధర్మాయ చ సుఖాయ చ. 138

తన్మమ సమ్మతేన తదేవ క్రియతామ్. యతః-

శ్లో. అశ్వమేధసహస్రాణి సత్యఞ్చ తులయా ధృతమ్,
అశ్వమేధసహస్రాద్ధి సత్యమేవాతిరిచ్యతే. 139

అతః సత్యాభిదానదివ్యపురస్సర మనయో ర్భూపాలయోః కాఞ్చనాభిధానః సన్ధి ర్విధీయతామ్" ఇతి.

అను. ప్రాణుల జీవితం నీటిలో ప్రతిఫలించిన చంద్రబింబంవలె చంచలమైంది గదా. అది గుర్తించి నిత్యం మంచిపనులనే చేయాలి. 137

ఈ ప్రపంచం ఎండమావివలె క్షణికం అని తలంచి నిత్యసుఖాన్ని గుర్తించి ధర్మోపార్జనకై సజ్జనులతో మైత్రి చేయాలి. 138

అందుచే దానినే (సత్యమైన ధార్మికసంధినే) చేయడం మంచిది. ఇదియే నాకు సమ్మతం. ఏలనన-

త్రాసులో వెయ్యి అశ్వమేధయాగాల పుణ్యఫలాన్ని ఒక ప్రక్కనూ, సత్యాన్ని (సత్యపుణ్యఫలాన్ని) వేరొకప్రక్కను ఉంచి తూకం వేసినచో సత్యం ప్రక్కనే ముల్లు సూపును. 139

కనుక సత్యాన్ని ప్రమాణంగా (సాక్షిగా) శపథం చేసి ఈ ప్రభువులకు ఇరువురకు 'కాంచనం' (సంగతం) అనే పేరుగల సంధిని చేయాలి."

మూ. సర్వజ్ఞో బ్రూతే– 'ఏవమస్తు.' తతో రాజహంసేన రాజ్ఞా వస్త్రాలఙ్కారోపహారైః స మన్త్రీ దూరదర్శీ పూజితః ప్రహృష్టమనా శ్చక్రవాకం గృహీత్వా రాజ్ఞో మయూరస్య సంనిధానం గతః. తత్ర చిత్రవర్ణేన రాజ్ఞా సర్వజ్ఞో గృధ్రవచనాద్ బహుమానపురస్సరం సమ్పూజిత స్తథావిధం సన్ధిం స్వీకృత్య రాజహంససమీపం ప్రస్థాపితః.

దూరదర్శీ బ్రూతే- 'దేవ! సిద్ధం నః సమీహితమ్. ఇదానీం స్వస్థానమేవ విన్ధ్యాచలం వ్యావృత్య ప్రతిగమ్యతామ్' ఇతి.

అథ సర్వే స్వస్థానం ప్రాప్య మనోఽభిలషితం ఫలం ప్రాప్నువ' న్నితి.

అను. సర్వజ్ఞుడు- 'అలాగే కానిమ్ము' అన్నాడు. పిమ్మట ప్రభువైన రాజహంసుడు వస్త్రభూషణాదులైన కానుకలచే మంత్రి అయిన దూరదర్శిని సన్మానించాడు. అందులకు దూరదర్శి సంతుష్టుడై, రాజహంసుడి మంత్రి అయిన చక్రవాకమును తన వెంట తీసుకొని తనప్రభువైన చిత్రవర్ణుడి (మయూరం) వద్దకు

పోయాడు. జరిగిన విషయం తెల్పాడు. అంతట చిత్రవర్ణుడు తన మంత్రి వాక్కును అనుసరించి ఆ విధమైన సంధికి సమ్మతించాడు. సర్వజ్ఞుణ్ణి (రాజ హంసుడి మంత్రి అయిన చక్రవాకాన్ని) బహుమానాదికంచేతనూ సముచితసంభా షణచేతను సంతోషపఱచాడు. సాదరంగా రాజహంసుడివద్దకు పంపాడు.

పిమ్మట దూరదర్శి తన ప్రభువైన చిత్రవర్ణుడితో ఇలా అన్నాడు- 'దేవా! మన కోరిక సిద్ధించింది. ఇప్పుడు మనదేశమైన వింధ్యపర్వతానికి పోవడం శుభం'.

తర్వాత అందరు తమ తమ నెలవులకు పోయారు. అభీష్టసిద్ధిని పొంది సుఖంగా ఉండసాగారు.

మూ. విష్ణుశర్మణోక్తమ్-'అపరం కిం కథయామి తదుచ్యతామ్' రాజపుత్రా ఊచుః- 'ఆర్య! తవ ప్రసాదాత్ సకలరాజ్యవ్యవహారాఙ్గం జ్ఞాతమ్. తతః సుఖినో భూతా వయమ్.' విష్ణుశర్మోవాచ- 'యద్యప్యేవం తథాప్యపర మపీద మస్తు-

శ్లో. సన్ధిః సర్వమహీభుజాం విజయినా మస్తు ప్రమోదః సదా
సన్తః సన్తు నిరాపదః, సుకృతినాం కీర్తిశ్చిరం వర్ధతామ్,
నీతి ర్వారవిలాసినీవ సతతం వక్షఃస్థలే సంస్థితా
వక్త్రం చుమ్బతు మన్త్రిణా మహ రహ ర్భూయా న్మహానుత్సవః.

అను. విష్ణుశర్మ ఇలా అడిగాడు- 'ఇక ఏమి చెప్పాలో తెలుపండి'. అందుకు రాజపుత్రులు– 'ఆర్యా! తమ అనుగ్రహంచే రాజ్యవ్యవహారానికి సంబం ధించిన అన్ని అంగాలను గ్రహించాము. అందువల్ల సంతోషసుఖాలు పొందాము' అన్నారు.

అంతట విష్ణుశర్మ మరల ఇలా చెప్పాడు- 'అది అంతే. అయినా ఈ క్రింది శుభం సైతం గల్గుగాక-

'విజయం పొందిన ప్రభువులు అందరు సంధిని పొందుదురుగాక. నిత్యం ఆనందం వరలుగాక. సజ్జనులు ఆపదలు లేనివారై ఉందురుగాక. సుకృతులు (పుణ్యులు-సత్కార్యకర్తలు) శాశ్వతకీర్తిచే వర్ధిల్లుదురుగాక. మంత్రుల హృద యంలో నిత్యం వారకాంతవలె విరాజిల్లే రాజనీతి వారి వాక్కున వసించుగాక.

(వారి మోమును చుంబించుగాక. మరియు ప్రతిదినం మహత్తరమైన ఉత్సవం గల్గుగాక. 140

మూ. అన్యచ్చాఽస్తు-

శ్లో. ప్రాలేయాద్రేస్సుతాయాః ప్రణయనివసతిశ్చన్ద్రమౌలిస్స యావద్
యావల్లక్ష్మీ ర్మురారే ర్జలద ఇవ తటిన్మానసే విస్ఫురన్తి,
యావత్ స్వర్ణాచలోఽయం దవదహనసమో యస్య సూర్యః
స్ఫులిఙ్గ
స్తావన్నారాయణేన ప్రచరతు రచితస్సఙ్గ్రహోఽయం కథానామ్.

అను. మరియూ ఇలా అగుగాక. పార్వతీదేవి ప్రేమకు నివాసభూమియైన చంద్రశేఖరుడు ఉండినంతకాలం, మేఘంలో మెఱుపుతీగవలె శ్రీమహావిష్ణుమానసంలో లక్ష్మీదేవి విరాజిల్లునంతకాలం, సూర్యభగవానుడు విస్ఫులింగంగా భాసిల్లే దావాగ్నివంటి మేరుపర్వతం ఉన్నంతకాలం నారాయణపండితుడు రచించిన ఈ కథాసంగ్రహం ప్రచారంలో ఉండుగాక !

మూ. కిఞ్చ-

శ్లో. ఉర్వీ ముద్దామసస్యాం జనయతు విసృజన్ వాసవో వృష్టిమిష్టా
మిష్టైస్త్రై ర్విష్టపానాం విదధతు విధివత్ప్రీణనం విప్రముఖ్యాః,
ఆ కల్పాన్తఞ్చ భూయాత్ సముపచితసుఖః సఙ్గమః సజ్జనానాం
నిశ్శేషం యాన్తు శాన్తిం పిశునజనగిరో దుర్జయా వజ్రలేపాః.142

అను. ఇంద్రుడు అనుకూలవర్షదాతయై భూమాతను సమృద్ధసస్యయుతను జేయుగాక ! విప్రులు ఆ యా యాగాదులను చేసి దేవతలను సంతుష్టులను జేతురుగాక. సజ్జనమైత్రి కల్పాంతంవరకు సమృద్ధ సుఖాల నిచ్చుగాక. అదమ్యాలూ, వజ్రలేపనం మాదిరి కఠోరాలు అయిన దుష్టుల వాక్కులు నిశ్శేషంగా శాంతించుగాక. 142

మూ. అపరఞ్చ-

శ్లో. శ్రీమాన్ ధవలచన్ద్రోఽసౌ జీయాన్మాణ్డలికో రిపూన్,
యేనాఽయం సఙ్గ్రహో యత్నా ల్లేఖయిత్వా ప్రచారితః. 143

ఇతి శ్రీహితోపదేశే సన్ధి ర్నామ చతుర్థః
కథాసఙ్గ్రహః.

సమాప్త శ్చాయం హితోపదేశః.

అను. మరియూ, గుజరాతులోని మాండలికరాజు అయిన ధవలచంద్ర భూపాలుడు శత్రువులను జయించుగాక. ఆ ప్రభువు మిక్కిలి ప్రయత్నపూర్వకంగా ఈ కథాసంగ్రహం వ్రాయించి ప్రచారం చేశాడు. 143

ఇది హితోపదేశంలో సంధి అనే నాల్గవ కథాసంగ్రహం
శ్రీ జీరెడ్డి బాలచెన్నారెడ్డి రచితమైన ఆంధ్రానువాదయుతం సమాప్తం.
శుభం భూయాత్.

అకారాది క్రమ శ్లోక సూచిక

SAMSKRUTA BHASHA PRACHARA SAMITI
Nampally Station Road, Hyderabad-500 001.

HITOPADESAHA

(PART-II)

Price : Rs. 30/-